

2464

The Department of Public Instruction, Bombay.

PREMÁNAND'S NALÁKIYÁN.
STUDENT'S EDITION,

PREPARED BY

KAVI NARMADÁSHANKAR LÁLASHANKAR;

AND

Expurgated in Accordance with the
Principles laid down by the
Poona Committee of 1873.

BY

THE GUJARÁTI TRANSLATOR, F. D.

SANCTIONED AS A TEXT-BOOK UNDER STANDARDS
III AND IV OF ANGLO-GUJARATI SCHOOLS, AND
AS A PRIZE AND LIBRARY BOOK.

Third Edition—6,000 COPIES.

Registered for copy-right under Government of India's
Act XXV of 1867.

Bombay:

GOVERNMENT CENTRAL BOOK DEPÔT.

1886.

All Rights Reserved.

Price 3½ Annas.

BOMBAY:

PRINTED AT THE "NIRNAYA-SAGAR" PRESS.

મુંબઈ ફલાકાનું સરકારી કેઢવણીલાતું.

મટ પ્રેમાનન્દકૃત નઢાસ્યાન.

આ, કેટલીએક પ્રતોને સરખાવી

કવિ નર્મદાશંકર લાલશંકર

એએએ તૈયાર કીધું;

તથા

નિશાળીઆએને વંચાવવાં ન ઘટે એવાં વાક્ય એમાંથી

ગૂજરાતી ટ્રાન્સલેતર એ. ડિ.

એએએ સરકારના ઠરાવ પ્રમાણે કડાડી નાંખ્યાં.

આંગ્લો-ગૂજરાતી સ્કૂલોનાં ૩ તથા ૪ ધોરણોને માટે તથા
ઈનામ તથા સ્કૂલ લૈખરી સાર મંબૂર કરેલું છે.

ત્રીજી આવૃત્તિ—૬૦૦૦ પ્રતો.

આ પુસ્તકની માલિકી સને ૧૮૬૭ ના ૨૫ મા આકત
પ્રમાણે નોંધેલી છે.

મુંબઈ.

ગવર્નમેંટ સેન્ટ્રલ બુક ડીપો.

૧૮૮૬.

આ પુસ્તકસંબંધી સર્વે અધિકાર સરકારે સ્વાધીન રાખ્યા છે.

કીમત સાડાત્રણ આના.

મુંબઈ.

“નિર્ણયસાગર” છાપખાનામાં છાપ્યું.

પ્રસ્તાવના.

આ લોકપ્રિય ગ્રંથની આ નવી આવૃત્તિ કવિ નર્મદાશંકર લાલશંકરે પંદર પ્રતો ઉપરથી ગ્રંથશોધનના શાસ્ત્રીય નિયમ-પ્રમાણે શુદ્ધ કરી છે. અસલની જોડણીમાં ફેરફાર કર્યો નથી. શોધન કરવામાં સંવત ૧૭૫૫ ની, ૧૮૦૬ ની, ૧૮૨૧ ની, ૧૮૫૬ ની ને ૧૯૦૭ ની બાળબોધ પ્રતો મળી તેઓનો અવ-સ્થ ઉપયોગ કર્યો છે. શબ્દપાઠાંતર દેખાવવાને પૃષ્ઠની નીચે પ્રતો ઓળખાવી છે. નિશાળીઆને વંચાવવા યોગ્ય નહિ એવાં ઘણાં વાક્યો અસલ ગ્રંથમાં છે તેઓને કેળવણી ખાતાના ડિરે-ક્ટર સાહેબના હુકમ મુજબ એ ખાતાના ગૂજરાતી ટ્રાન્સલે-ટરે કહાડી નાંખ્યાં છે. જે વાક્યો મૂકી દીધાં છે તેમનો ભાવાર્થ કોઈ કોઈ સ્થળે ગદ્યમાં સમજાવ્યો છે. હિંદુસ્તાનની સરકારના હુકમથી ગયે વરસે પુનામાં એક કમિટી ભરાઈ હતી. ક્રિયા વિચાર અને વિષય શાળોપયોગી પુસ્તકોમાં ન રાખવા તેના ઠરાવ એ કમિટીએ કર્યા અને તેઓને સરકારે મંજૂર રાખ્યા. એ ઠરાવ પ્રમાણે આ ગ્રંથને ઓખો કર્યો છે. કુટુંબમાં વાંચવાને પણ એવીજ આવૃત્તિ જોઈએ.

નળાખ્યાન.

કડવું ૧ કું.

(ઠાળ.)

નૈપધનાથની કહું કથા, પુણ્યસ્તોક જે રાય;
 વૈશંપાયન વાણી વદે, આર્ષિક પર્વ મહિમાય.
 રાજ્ય હારી ગયા પાંડવ, વસ્યા દ્વૈત વનમોગ્ધર;
 એકલો અર્જુન ગયો કૈલાશે, આરાધ્યા ત્રિપુરાર.
 પશુપતાકાસ્ત્ર પશુપતિયે આપ્યું, પછે ગયો સ્વર્ગમાંહે;
 કાલકેત પુલોમા માર્યો, પંચ વર્ષ રહ્યો તાંહે.
 યુધિષ્ઠિરરાય અતિ દુઃખ પામ્યા, ઉપન્યો ઉદ્દેગ;
 પુનરપિ પારથ નહીં આવ્યો, ભાષ્યે કીધો તાંહાં નવો નેગ.
 એહેવે સમે એક તાપસ આવ્યો, વૃહદશ્વ એહેવું નામ;
 પૂજન કીધી પાંડવે, આપ્યો વસવાનો ઠામ.
 આતુર માસ તાંહાં રહ્યા, કુંતિસુત કરે સેવાય;
 રાત રાતના વારાફરતી, પાંડવ આંપે પાય.
 એકવાર યુધિષ્ઠિર બેઠા, તળાંસવાને ચર્ણુ;
 તે સમે અર્જુન સાંભર્યો, ભરાયું અંતરકર્ણુ.
 ધર્મરાયને ઋષિજી પૂછે, જળે બીના પગ માહારા;
 શે દુઃખે સતવાદી રાજા, નેત્રે ભરે જળધારા.
 ધર્મ કહે સાંભળીએ સ્વામી, ઉઠી ગયો અર્જુન;

અવળાસવળી સાલે સવ્યસાચી, માટે કંઈ છૌં રૂદન^૧.

ભીમસેનની પાસે જો હું, માગું દાતણ પાણી;

બડબડતો જાએ રીસાવી, લાવે વૃક્ષ મોઢોટું તાણી.

પ્રાતઃ સામગ્રી નકુળ પાસે, કદાપી જો મેં માગી;

એક પોહોર તો વાર લગાડે, એટલી કરે વરણાગી.

સહદેવને જો કામ દેહું, સાધુ મન ન આણે રોષ;

પણ મધ્યાને ધરમાંથી નીસરે, જોતો જોતો જોષ.

દક્ષિણ દિશાએ જોગણી જો, જાહું તો દુઃખ પામું;

પૂર્વ દિશાએ પરવરું તો, ચંદ્રનું ધર છે સાહામું.

એહેવી રીત તો ત્રણે બાઈની, મુજથી નવ સેહેવાય;

દ્રૌપદીને મોકલું તો, કો હરણ કરીને જાય.

વણુ માગે વેળાએ આપે, જે જોઈએ તે આણી;

ફળ જળ મુખ આગળ લેઈ મેહેલે, તે તો ગાંજીવપાણી.

તેહેના ગુણ હું નથી વિસરતો, રહ્યો છૌં રૂદ્યા રાખી;

સુખ સંતોષ વિના છૌં સૂતો, મુનિ હું પારથ પાખી.

નિશ્વાસ મુકી ધર્મ એમ પૂછે, કોહોને વૃહદશ્વ રૂખી;

વન વસવું ને વિજોગ પડીઓ, હું સરખો કો દૂખી.

રાજ્યાસન ધન લુવન રિધ, તેહ અમો સર્વ હારી;

એહેવું કોને હવું હશે સ્વામી, પીડા પામી નારી.

વળતા વાણી વદે વૃહદશ્વજી, શું આણે વૈરાગ;

નળ દુઃખ પામ્યો અરે પાંડવ, નથી તેહેનો એવામો ભાગ.

રૂપ રાજ્ય ને ધન બળ તે, ન મળે નળસુમાન;

અનેક કષ્ટ તેહેના જેવું કો, ન ભોગવે રાજમાન.

૧ ‘ આડા ધા સાલેછે સખળા, માટે કંઈ છૌં રૂદન ’
(૧૮૫૬-૯૨); ‘ આડા અવળા ધાય મુજને, સાલેછે અનુ-
દિન ’ (બા. ૦).

ભીમકકુમારી નળની નારી, રૂપ શું કહું મુખ માંડી;
 તે રાણી જાહાં નહીં ફળ પાણી, નજે વનમાં છાંડી.
 દાસી રૂપ ધર્યું દમયંતી, કુળકું થયું નળનું ગાત્ર;
 તેહેનાં દુઃખ આગળ યુધિષ્ઠિર, તાહાં દુઃખ કોણ માત્ર.
 કર જોડીને ધર્મ એમ પૂછે, કોહો મુજને ઋષિરાય;
 ધણું દુઃખ પામ્યો નળરાજ તે, શા કારણ કેહેવાય.
 કોણ દેશનો નરેશ કાહાવે, કેમ પરણ્યો દમયંતી;
 તે રાણી નજે કેમ છાંડી ને, કાંહાં મૂકી ભમયંતી.
 ઉત્પલ કોહો નળદમયંતીની, અથ ઈતિ કથાય;
 દુખીઆતું દુઃખ સાંભળતાં^૧ માહારી, ભાગે મનની વ્યથાય

(ઉથલો.)

વ્યથા જાએ માહારા મનની, કેહે યુધિષ્ઠિર રાજન રે;
 વહે વિપ્ર પ્રેમાનંદ તે, નળતણું આપ્યાન રે.

કડવું ૨ જી.

(રાગ-ગોડી.)

જહંઘજી મુખ વાણી વહે, રાય યુધિષ્ઠિર ધરતા ત્દહે.
 એક નૈપથ નામે દેશ વિશાળ, રાજ્ય કરે વીરસેન ભૂપાળ.
 તેહેને સુરસેન આંધવજન, તે જોહુને એકેકો તન.
 તે રૂપે પૂટડા જેવા કામ, નળ પુષ્કર બન્યોનાં નામ.
 પછે નળને આપી રાજ્યાસન, પિતા કાકો બન્યો ગયા વન.
 ચલાવે રાજ્ય નળ મહામતી, પુષ્કરને કીધો સેનાપતી.
 જીસા દેશ વધારી ખ્યાત, નજે શત્રુ માત્ર પમાડ્યા શાંત.
 ભૂપતી સર્વ નૈપથને ભજે, નળપુષ્કરે કીધું દિગવજે.

૧ 'પ્રસારતાં' (૧૮૦૬-૧૮૮૧); 'પ્રકાશતાં' (૧૮૫૬).

પ્રજા સુએ ઊઘાડે ખાર, ન કરે ચોરી ચોર ચખાર.
 સત્યે યમપતિ કૃપા સાધ, પુરમાંહે કોને નહીં વ્યાધ.
 કનકે ભરીઆ છે કોઠાર, જેહેવા ધન તેવા દાતાર.
 જાચકનાં દારિદ્ર કાપીઆં, નળે મુખમાઝ્યાં ધન આપીઆં.
 ભિક્ષુક કેહે ભલું નળનું રાજ, ગયું દુઃખ હોલાણી દાજ.
 કીર્તિ થઈ નળની વિસ્તીર્ણ, જેમ એક સૂરજ ને ધણા કીર્ણ.

(તેણે પુણ્યશ્લોક નામ ધરાવ્યું એટલે નળનું નામ દી-
 ધાથી પુણ્ય લાગે એવું લોક ધારવા લાગ્યા. ધર્મ અને ભક્તિ
 ઉપર પ્રજાનું લક્ષ ચોંટયું.)

નળે લીધો એટલો નેમ, માગ્યું દાન આપે કરી પ્રેમ.
 જે માગે મસ્તક માગનાર, તો આપતાં નળ ન લગાડે વાર.
 ઉત્તર દક્ષિણ પૂરવ પશ્ચ^૧, વીરસેનસુતનો વાધ્યો યશ.
 સારે પુષ્કરને થઈ અદેખાઈ, હુંથી વાધ્યો પિતરાઈ ભાઈ.
 નળને નમે પ્રજા સમસ્ત, એ આગળ હું પામ્યો અસ્ત.
 એહેવું જાણી મન આણી વૈરાગ્ય, ગયો વન ધર કીધું ત્યાગ.
 નળનો વાળ્યો તે નવ વળ્યો, દારુણ વનમાં પોતે પળ્યો.
 જઈને સેવ્યું પર્વત શૃંગ, તે તળે વેહેછે નદી ગંગ.
 શલ્યાનું કીધું આસન, પાનડાનું કીધું છત્ર રાજન.
 માનસી રાજ માંડયું વનતાણું, કોકિલા સ્ત્રી ગાન કરે ધણું,
 આ મૃગ તે અશ્વ માહારે કારણે, દુમ પ્રતિહાર ઊભા ખારણે.
 ભૂંડ હસ્તિ પૃથવી પરજંગ, એ રાજ કેમે ન પામે ભંગ.
 કો લુટી લેવા આવી નવ ચડે, ઉઘાડે ખાર ખાતર નવ પડે.
 એણી પેરે માંડયું રાજ્યાસન, અણુચાલતે વશ કીધું મન.
 એ કથા એટલેથી રહી, નળરાય શું કરે તહીં.
 જારે પુષ્કર ઊઠી વનમાં ગયો, ભાઈ વિના ભૂપ એકલો રહ્યો.

નિષ્કંટક રાજ્ય એકલો કરે, ધર્મઆણુ રાજની ફરે.
 માગાં મોકલે દેશ દેશના ભૂપ, નળ જોવડાવે કન્યાનું રૂપ.
 શરીર કુળમાંહે કાઢાડે ખોડ, કેહે ન મળે કૌં માહારી જોડ.
 અંશ વંશ લક્ષણ પૂરણ, તેહેનું હું કરું પાણિમહણ.
 એમ કરતાં વહી ગયા દિન, એહેવે આવ્યા નારદ મુંન.

(ઉચ્ચો.)

નારદ મુનિ પધારીઆ, સુણુ યુધિષ્ઠિર ભૂપાળ રે;
 પછે વેણુપાણીએ કેમ મેળવ્યું, નળનું વેવીસાળ રે.

કડવું ૩ જી.

(રાગ-રામઝી.)

એણીપેર ખોલ્યા વૃહદશ્વ વાણીજી, નળને ઘેર આવ્યા વેણુપાણીજી;
 વીરસેનસુતે દીધું માનજી, અર્ધપાદે પૂજ્યા ભગવાનજી.

(ઢાળ.)

પૂજ્યા નારદ આદર આણી, રહેમાં અતિ પ્રેમ;
 અન્યો અન્યે પૂછીએ, સમાચાર કુશળી ક્ષેમ.
 રાજ્ય આસન નળનું દેખી, નારદ રૂપી એમ પૂછે;
 પટરાણી દિસતાં નથી એ, કોહોની કારણ શું છે.
 આસને ખેસવું રાણી વિના, તેહેનો મોટો દોષ;
 પછે પ્રતિકત્તર વિચારી નળ, ખોલીઆ ધરી શોષ.
 નળ કેહે તમો પ્રજાપતિના, પુત્ર વેણુધારી;
 જાણુતા હશે બ્રહ્માજીએ, માહારે નિરમી છે કે નારી.
 સમદ્રીપ નવખંડમાંહે, કાંઈ કન્યા કોટાકોટ;
 રૂપી હું વરું એહેવી નવ મળે, શકે છે કન્યાની ખોટ.

૩૫ તાંહાં કુળ નહી, કુળ તાંહાં નહીં આતુરી ચાલ;
 કો સકળ લક્ષણ હોય પૂરણ, તો હું પરણું તતકાલ.
 નારદ રૂપી તવ ઓચસ્યા, એમ ન કીજે ભૂપ;
 તાહારા સરખું નવ મળે, દો સ્યામાનું સ્વરૂપ.
 પણ એક કન્યા અલોકિક છે, વેદ જોહેને વરણ;
 તે ઇંદ્રને ઈછે નહીં તો, તૂને કાંહાંથી પરણે.
 નળ કેહે હો મહામુની તે, કન્યાનું કાણુ નામ;
 કવણુ રાયની દીકરી ને, કવણુ તેહેનું ગામ.
 નારદ કેહે સકળ દેશ મધ્યે, ઉત્તમ વિદર્ભ દેશ;
 તાંહાં રાજ્યાસન કરેછે, ભીમક નામ નરેશ.
 તેહેને ઘેર એક તારણી, વજ્રાવતી નામ અભિધાન;
 પુણ્યદાન અપાર કીધાં, પણ પેટે નહીં સંતાન.
 એહેવે સમે એક દમન નામે, આવીઓ તાપસ;
 આતિથ્ય કીધું તેહનું ને, જમાડયો ખટરસ.
 ઘણા દિવસની ગઈ ક્ષુધા, ને પામીઓ સંતોષ;
 ત્રિકાળ જ્ઞાને જાણીઓ, રાણીનો વંઝાદોષ.
 પૂછીને તાંહાં ખરું કીધું, નિશ્ચે નહિ સંતાન;
 કરુણા આણી આપીઊં, રાય રાણીને વરદાન.
 ત્રણ પુત્ર ને એક પુત્રી, હશે રૂપનાં ધામ;
 એઘાણી રાખજે એટલી, માહરે નામે નામ.
 એહેવું કહીને ઋષીજી, પામીઆ અંતરધાન;
 કટલે દિવસે રાણીને પછે, આવીઆં સંતાન.
 દમન દંતુ દુર્દમન, દમયંતી નામજ ધસ્યાં;
 હર્ષ પામ્યો ભૂપતી, યાગક ચાર ઊછસ્યાં.
 દમયંતી જે દીકરી તે, મુખે વરણી ન જાય;
 તન વદન ને લોચને, ઉપમા કશી ન અપાય.

(ઉપલો.)

ઉપમા ન અપાયે નળ મેં, એમ બોલ્યા વેણુધારીરે;
નળ કેહે નારદ પ્રત્યે, તેહેનું રૂપ કહો વિસ્તારી રે.

કડવાં ૪ થી ૬ સૂધી.

(રાગ-આસાવરી.)

નારદનાં વચન સુણી, બોલ્યા નૈષધ ધણી,
બીમક તણી કુંચરી છે, કેહેવી ધૂટડી રે.

(લાળ.)

ધૂટડી કેહેવી દમયંતી, કાહો તેહેનું વીખાણુ;
નારદ કેહે રે સાંભળો, વીરસેનસુત સુખાણુ.
ગુણ ચાલ ને ચાતુરી, અદ્ભુત સુંદર વેશ;
તેહેને હું કેમ વર્ણવું, વર્ણવી ન શકે શેષ.

(નારદે દમયંતીના ગુણ તથા રૂપનું વર્ણન કર્યું, તેપરથી તેની વેરે પરણવાની ઈચ્છા નળને થઈ. તેને માટે માર્ગ મોકલવાનો વિચાર કરતો કરતો રાજા વનમાં મૃગયા રમવા ગયો. એ વેળા તેણે લીલાં વસ્ત્ર પહેર્યો હતાં, તથા ખીન્ને મૃગયાનો શણગાર ધર્યો હતો. વનમાં ચારોળી, ચંપા, ચંદન, આંબા, આવળ, અગથીઆ, હંપરા, એખરા, ચરીડી, કોડી, સાગ, સીસમ, મૂલ, સાદડીઆ, સરધુ, સમળી, સોરડીઆ, નાળિએરી, ફાફળી, ખન્જૂરી, પીપળા, પીપળી, વડ, ગુલર, પલાશ, વગેરે મોટાં જાડ હતાં. શેલડી, કેળ, લીંબુડી, કેવડો, કેતકી, મોગરો, નારંગી, દાડમડી, આદિક ફૂલફળનાં વૃક્ષો ખીલી રહ્યાં હતાં, અને તેઓને ફૂલફળ આવી રહ્યાં હતાં. લવિંગ તથા દ્રાક્ષાદિકના વેલા તેઓ ઉપર વીંટલાયલા હતા. આ સુંદર વન નળ જોતો હતો

એવામાં તેની નજરે સોનાના પુષ્કળ હંસ પડ્યા તેઓની બહુ શોભાયમાન કાંતિ જોઈને નળને દમયંતી વીસરી. એ કનક પક્ષી-માંના એકાદને જાણી જોડે લઈ જઈ તેને પાળવાની ઈચ્છા રાગને થઈ. ઊંચે ઊડતા પક્ષીને પકડવાની યુક્તિ શોધતો હતો એવામાં તે બધાનો નાયક જમીન ઉપર ઝાડની છાયામાં એક પગે ઊભો જોઈતો દોઢો. લગીરે ખખડાટ ન થાય એવી રીતે હળવે રહીને બેઠો બેઠો આલ્યો ને પાસે જઈને હંસનો પગ આલ્યો).

(ઉપસો.)

આલ્યો પંખી જાગી ઉઠ્યો, નળને કીધા ચંચના પ્રહાર રે;
પછે પોતાની વાણીએ કરી, કરવા લાગ્યો પોકાર રે.

કડવું ૭ મું.

(રાગ—માર શોકી.)

હંસે માંડ્યોરે વિલાપ, પાપી માણસાંરે;
શું પ્રગટ્યું માહાઈ પાપ—પાપી માણસાંરે.
એ કાળામાયાના ઘણી, પાપી.
જેને નિર્દયતા હોયે ઘણી—પાપી.
એ તો જીવને મારે તતખેવ, પાપી.
હવે હું મુઓ અવશ્યમેવ—પાપી.
ટૂંપી નાંખશે માહારી પંખાય, પાપી.
મુને શેકશે અગ્નિમહાંય—પાપી.
મુને કોણ મુકાવે કરી પક્ષ, પાપી.
માહારે મરવું ને એહેને ભક્ષ—પાપી.
આ હું સરખું રતન, પાપી.

તે આજે યાશે નીધન—પાપી૦
 ટળવળી મરશે માહારી નાર, પાપી૦
 તે જીવશે કેહેને આધાર—પાપી૦
 મલ્લે નારીએ દીઠો નાથ, પાપી૦
 ધાયો સહસ્ર સ્ત્રીનો સાથ—પાપી૦
 નાથ ઉપર બમે સ્ત્રીવૃંદ, પાપી૦
 ધણું કરવા લાગાં આકુંદ—પાપી૦
 હંસીએ દીધો નળને શાપ, પાપી૦
 તાહારી સ્ત્રી એમ કરજો વિલાપ—પાપી૦
 હંસ નારીને કેહે વચન, હંસી સાંભળોરે;
 તમે જાઓ સર્વ લુવન—આંહાંથી પાછાં વળોરે.
 કેમ છૂટીએ કર્મના બંધ, હંસી૦
 આપણે એટલો હશે સંબંધ—આંહાંથી૦
 જો અણુધટતું કીધું મેં, હંસી૦
 હું વાચ્યો નહીં તમે—આંહાંથી૦
 આપણે વસતું વૃક્ષ ને વ્યોમ, હંસી૦
 આજ મેં નિદ્રા કીધી ભોમ—આંહાંથી૦
 જો થાએ થાનકે બધ, હંસી૦
 તે પામે માહારી પેર કદ—આંહાંથી૦
 સર્વને દેઉં છી શીખામણ, હંસી૦
 તમે પૃથ્વી મા મુકશો ચર્ણ—આંહાંથી૦
 એમ કેહેતો સ્ત્રીને ભરતાર, હંસી૦
 દેખી નજે કીધો વિચાર—આંહાંથી૦
 પંખી સર્વ પામ્યાં છે શોષ, હંસી૦
 તે દેછે મુજને દોષ—આંહાંથી૦
 તમે હંસ ધરો વિશ્વાસ, હંસી૦

હું નવ કરવાનો નાશ—આંહાંથી૦

(ઉપલો.)

નવ કરવાનો નાશ એહેવી, વાણી નળે કહી રે;
વચન સુણી નળરાયનાં, હંસને વાચા થઈ રે.

કડવું ૮ મું.

(રાગ—માર.)

મનુષની પેરે પંખી બોલ્યો, મુને મુકી જુઓ એક વાર;
પ્રાણદાન તું આપીશ તો, કાંઈ હુંઓ કરીશ ઉપકાર.
મૂક મુજને સર્વથા આ, રવેછે માહારી સુંદરી;
એહેને આસના વાસના કરીને, હું આવીશ તુજકને ફરી.
વચન સુણી વીર વિરમે પામ્યો, હલ્યા હવે ન ચૂકું;
રૂપ ને વાણી બે ગુણ તુજમાં, મરતાં લગે નવ મૂકું.
હંસ કહે વિશ્વાસ આણો અમો, બ્રહ્માનાં વાહન;
આકાશ અવની એક થાયે તો, જુહું ન બોલું વચન.
નળ કેહે હું વીરસેનસુત છૌં, નૈપધ માહાઈ ગામ;
દેશપતિને ક્ષત્રી કેવળ, નળરાય માહાઈ નામ.
હુંથી વિદ્ય થાયે નહીં, પ્રાણની પેરે પાળું;
અમો રાજવંશીને રૂડું લાગે, તાહાઈ બોલવું રહીઆળું.
ખટખટ ટાળો મરણની ને, રખે આણો શોક;
એમ જાણી રોહો મુજપાસે, જીવાની આસ્થા ફેક.
પંખી કેહેરે પુણ્યસ્થોક માહારી, માતા રોઈ રોધ મરશે;
એકનો એક છૌં તેહેને, માતા કોહોને જોઈ ઠરશે.
એક સહસ્ત્ર આ રમે નારી, ઘેર ત્રણ છે પટરાણી;

માહરું બંધન જાણી સર્વકો, તતક્ષણ તજશે પ્રાણી.
 વાહાલી સ્ત્રીએ પુત્ર પ્રસવ્યો, મેં તેહેનું મુખ નથી જોયું;
 અરે નળરાજ હું રંકનું તેં, સુતનું મુખ કાં જોયું.
 આપણુ અન્યો મિત્ર થયા તેહેનો, સૂરજ દેવતા સાખી;
 રૌરવ નરકે હું પડું જો, ન પાળું વાચા બાખી.
 ગુરૂદ્રોહી સ્વામીદ્રોહી, એ પાતિક લાગે મુજને;
 જો નારીને મળી આવી, શીપ ન નમાવું તુજને.
 ત્રાહે ત્રાહે કરી નળ બોલ્યો, મુકું છોં નિરધાર;
 તું જાણે પરમેશ્વર જાણે, સગતણો વિચાર.
 પ્રતિજ્ઞા માટે મુકું છોં, મળવાને તાહારી નાર;
 નહિ આવે તો શું કટક ચઢાવું, કે તુને કહાડું ન્યાત બાહાર.^૧
 એહેવું કહીને પંખી મુક્યો, હંસ ઉડ્યો આકાશ;
 રૂદન મા કરશે એમ કેહેતો, આવ્યો પ્રેમદા પાસ.
 સમાચાર કહ્યો સ્થામાને, સમજાવી સુંદરી;
 વોળાવી નારીને પોતે, આવ્યો નળ કને ફરી.
 જેમ કો અંધ આનંદ પામે, ફરી આવે લોચન;
 તેમ નળરાયનું હંસને દેખી, હરખ્યું અતિસે મન.
 ભૂપ કેહે આ કાળને વિષે, પંખી બહુ સતવંત;
 પ્રતિજ્ઞા પાળી પોતાની તુને, વાહાલા હશે ભગવંત.
 હંસ કેહે હો ભૂપતી, સાંભળ માહરા મિત્ર;
 બોલ્યું વાએક પાળીએ નહિં તો, કાગ ને અમો શો અંત્ર.

(ઉચ્ચો.)

અંતર શો અમો કાગ કરતાં, મિત્ર જો અમારી પેર રે;
 હંસ સાથે અશ્વ બેસી, નળરાય ચાલ્યો ઘેર રે.

૧ ' નહીં આવે તો કટક ચઢાવી, ફેડું તાહારો ઠાર' (૧૮૦૬).

કડવું ૬ મું.

(રાગ—દેશાખ.)

નળરાજ મંદિર આવીઓ, સુખટ હંસ સાથે લાવીઓ;
 સૈન્ય સઘળું સાહામું જાય, હંસને દેખી વિસ્મય થાય.
 આ વસ્ત્ર કાંઠાંથી પામ્યા રાજન, એણી પેરે પૂછે પરધાન;
 નળ કેહે સરોવર માન, તાંઠાંથી મૂને આપ્યો ભગવાન.
 એ માહારે થયો છે વીર, એમ કહી આવ્યો મંદીર;
 કનકનું કીધું પંજર, હંસને રેહેવાનું ધર.
 એકઠા બેશી બંન્યો જમે, ઘૂતકીડા સાથે રમે;
 હંસવિના ન ચાલે ધડી, પ્રેમ રેહેણે પ્રીત જે જડી.
 અશોક વાટિકામાં એકવાર, બંન્યો બેઠા ગુણ બંડાર;
 હંસે વાત વેહેની કરી, ત્યારે નળને દમયંતી સાંભરી.
 ડીમો! જામ્યો આકસમાત, નેત્રે કીધું આંસુપાત;
 હંસ પૂછે માહારા વીર, તાહારે નયણે કાં વેહેછે નીર.
 નળ કેહે શું પૂછે મૂને, એટલું સજ નહીં પડે તૂને;
 પરણ્યા કુંવારા ન જુઓ અમો, ઘરમાં બાબી દીઠી હશે તમો
 હંસ બોલે ને કર ધસે, મેં જાણ્યું બાબી પીઠેર હશે;
 તમો કુંવારા ન જાણ્યા નાટ, શું પૃથ્વીમાં કન્યાનો દાટ.
 પોતાની પાંખે લોહું જળ, ખગે રોતો રાખ્યો નળ;
 મરઠલકું કરી મહીપતી, મિત્ર સાથે બોલ્યો વીનતી.
 જે દાહાડે મેં તમને ગ્રહ્યા, તે બોલ શું વીસરી ગયા;
 તેં કહ્યું નળ મુક એકવાર, કાંઈ હુંઓ કરીશ ઉપગાર.
 બાઈ તે બોલ્યું કહીએ પાળશો, એ મોહોટું દુઃખ કહારે ટાળશો;
 વળતો હંસ કેહે મહારાજ, હું સરખું કાંઈ સોંપો કાળ.
 મહા કઠણ જે કારણ હશે, તે હું સેવકથી સરવે થશે.

નળ કેહે તમો કરો સર્વથી, પણ માહારી જીભ ઉપડતી નથી;
 કપરું કામ કેમ દેવાય, કદાપિ^૧ થાય કે નવ થાય.
 ન થાય તો તમો પામો ખેદ, લાગે ઘેર નાંધી વાયક વેદ;
 હંસ કેહે અમથો નવ વળું, હું રીસાવાનું નોહું પૂતળું.
 ઔદલોકમાં ગયાની ગત્ય, તાહારું કારજ થાશે સત્ય;
 નળ કેહે હો પંખીજનન, શરીર સુનાનું ચંચ રતન.
 એહેવી તમારી દીસે દેહ, કાંઠાંથી વર પામ્યા બાઈ એહ;
 હંસ બણે સાંભળ હો નળ, સરોવરમાં છે સુનાનાં કમળ.
 નિલ ભોજન કરવું તેહ, જેવું જમવું તેવી દેહ;
 પાળપગથીએ જજ્યાં રતન, ચંચ ધસું અમો પંખી ચિન્હ.
 તેહેની વળગેછે રેખાય, માટે રતજડિત ચંચાય;
 હવે મા પુછશે આડી વાત, કામ શું છે કોહોની બ્રાત.
 નળ કેહે એક વિદર્ભ દેશ, કુંદનપુર ભીમક નરેશ;
 તેહેને દમયંતી દીકરી, કારણ રૂપે તે અવતરી.

(ઉચલો.)

કારણ રૂપે તે અવતરી, વણ દીઠે મોહ થયો અમને;
 તે નારીસું વેહેવા મેળવો, એહેવું માગુંછીં તમકને.

કડવું ૧૦ મું.

(રાગ-રામઝી.)

હશીને ખોલ્યા વિહંગમ વાણીજી;
 બ્રાત શું માગ્યું લજ્જા આણીજી.^૨

૧ 'જદપિ' (૧૮૦૬).

૨ (૧૭૫૫-૧૮૦૬-૫૬ માં); પણ ૧૧૦ અને ૧૮૨૧-૯૨ની પ્રતોમાં ચાર લીટી છે અને પહેલી લીટી તો બધીમાં તેની તેજ

(ઢાળ.)

માગી માગીને શું રે માગ્યું, એક દમયંતી નારી;
 દેવકન્યા આણી આપું તો, કોણ ભીમકકુમારી.
 વિદ્યાધરી ને કિર્ત્તરી, ગાંધર્વી ને રૂપ નિધાન;
 તે નારીનાં રૂપ આગળ, દમયંતી મૂકે માન.
 કોટી કન્યા પરણાવું, પદ્મની ગૌર ગાત્ર;
 તેહેની કાંતિ આગળ દમયંતી, તે દીસે દાસી માત્ર.
 અતળ વિતળ સુતળ તળાતળ, રસાતળ પાતાળ;
 ત્યાં પેશીને નાગકન્યા આણી આપું, કોણ ભીમકની બાળ.
 નળ કેહે હું સકળ રચામા, પામ્યો પંખી રાય;
 કોટી કારજ તં કચ્ચાં મેળવ, વૈદર્ભીસું વેહેવાય.
 એક માસનો વાયદો, હંસે કયો સુખણ;
 સારે નળ કેહે ત્રીસ દહાડા, ત્રીસ જુગ પ્રમાણ.
 સારે દિવસ આઠની અવધ કરી, કેહેતો ગયો ગુણવાન;
 પીઠી કરજે રાજાજી, તત્પર કરજે જન.
 ભૂપ કેહે પ્રયાણ તે, હંસે મેં ન કેહેવાય;
 હું તો તું વિના એહેવો, પ્રાણ વિનાની જેમ કાય.
 હવે એમ જાણી વિલંબ મા કરશો, રખે કરતા કોસું સ્નેહ;
 જો અવધ વટશે આગ્યાની તો, પડશે માહારો દેહ.
 વિશ્વાસ આપ્યો વીરને, પછે પરવરચો ખગેશ;
 થોડે કાળે આવીઓ, જાંઠાં વિદર્ભ દેશ.
 ભીમક રાયના ધરની વાડી, ત્યાં દમયંતીનું ધામ;
 તે વાડી મધ્યે આવી હંસે, લીધું નળનું નામ.

છે, પણ ત્રણ લીટી જુદી જુદી આ છે: 'સમરથ સાચો સારંગ
 પાણીજી' 'બુધ તમારી નૃપ નહીં આગીજી,' 'માગી માગીને
 સ્ત્રી એક માગીજી.'

ચંદ્રમા મસ્તકે આઘ્યો, પૂર્ણિમા મધ્ય જામની;
 સખી સાથે દ્યૂત રમેછે, દમયંતી જે લામની.
 તેણે સમે તાંહાં હંસલે, વિખાણ્યો નળરાજન;
 શબ્દ સુંદર સાંભળી, સ્વામાએ ધરયો કાન.
 હરિવદનીએ હંસ દીઠો, બેઠો ચંપક છોડ;
 આ શું સુનાતું સાવજું, થયું જાલવાનું કોડ.
 શોભતું ને બોલતું કરે, નળની વિખાણુ;
 એ પંખી કર ચડે નહીં તો, તજું માહારો પ્રાણુ.
 અખળા હેઠી ઉતરી, અંઝર કાઢાડ્યાં તતકાળ;
 હંસે દીઠી કામની, લારે બેઠો નીચી ડાળ.
 દ્રોડે આડી અવળી અંગના, કરે જાલવાનો ઉપાય;
 હાથમાંથી હંસ નાહાસે, ચપળ નવ ઝલાય.
 પંખી કેહેરે પ્રેમદા, અમો કમળના રેહેનાર;
 નળવિના કો ન જાણે તું, કોણુ એહે જે નાર.

(ઉચલો.)

એહેનાર તું કોણુ મૂર્ખી, તુંને કાંહાંથી નળની શુદ્ધ રે;
 વચન સુણીને વામાએ, વિચારી જાલવાની બુદ્ધ રે.

કડવું ૧૧ મું.

(રાગ-ભાર, ચાલ ટુંકી.)

ચતુર ભીમકની કુમારી, તેણે અકળીત વાત વિચારી;
 નથી હંસ દેતો મુને સાહાવા, પણ નવ દેઈ એહેને જાવા.
 પંખી ધીરે કમળને કાજે, હાથ આપ્યા મને મહારાજે.
 જોગવાઈ જગદીશે મેળી, માહારી કમળ જેવી હયેલી;
 શરીર સગળું કહીએ સંતાડું, પાણુપંકજ એહેને દેખાડું.

(શરીર દેખાય નહિ એવી રીતે વાડીમાં બેઠી.)

મસ્તક મુકયું પલાશનું પાન, વિકાશી હથેલી કમળ સમાન.
મધ્ય મુકયું જંબુનું ફળ, જાણે ભર લેછે પીમળ;
પોતે નાસિકાએ ગણુગણુતી, ભામા ભમરાની પેરે ભણુતી.
હંસે હરિવદની જાણી, ન હોયે પંકજ પ્રેમદાનો પાણી;
બેસું જઈ થઈ અજ્ઞાન, પરણાવવો છે નળ રાજન.
આનંદ આણી અંબુજ ભણી આદ્યો, બેસતાં અબજાએ ઝાદ્યો;
દમયંતી કેહે શે ન નાઠો, હલ્યા ગાહુઓ થઈને ગાઠો.
મુને દ્રોણી કીધી દૂખી, મુઆ પેહેલાં હું ન ઓળખી;
તાહારા અવગુણુ નહીં સંભારું, મુને બાપના સમ જો મારું.
હંસ કેહે શું જાઓછો પૂલી, નથી બેઠો હું ભ્રમે બૂલી;
હુંમાં પ્રાક્રમ છે અતિ ઘણું, ચંચ પ્રહારે તાહારા હસ્ત હણું.
દમયંતી કેહે હંસ ભાઈ, તાહારે માહારે થઈ મિત્રાઈ;
અન્યો અન્યે તે બોલજ દીધો, હાથેથી મૂકીને બોલે લીધો.
તમો વિખાણુ કીધું સખળ, તે બીઆ કોણુ છે નળ;
તેહેનાં કોણુ માત ને તાત, મુને વિખાણી કોહો વાત.
હંસ બોલ્યો મુખે તવ હશી, અબજા દીસે ઘેલી કશી;
તેહેના ગુણુ અહસભામાં ગવાય, નળ તે વિષ્ણુ આગળ વખણાય;
એ બીઆ મોટા ચતુર સુખણુ, જે હું નળની કરૂંરે વિખાણુ;
નળ દીઠો નહી તે નર રોઝ, સાંભળ્યો નહીં તે વ્રખડોળ.^૧
જોયો નહીં તેહેનાં લોચન કેહેવાં, મોરપીછ આંદલીઆ જેવાં;
ઐટલામાં મન વેહેવળ કીધું, ચિત્ત મહિલાનું આકરશી લીધું.
બેહુ કર જોડીને નમયંતી, હંસ પ્રત્યે કેહે દમયંતી;
હું પુછું છૌં બીહીતી બીહીતી, નળની કથા કોહો અથ ઈતિ.

૧ ‘ સાંભળ્યો નહી તેના કાન તે વ્રખનાં ડોઝ ’ અને ‘ તેના કાન તે વ્રખના ડોઝ ’ એવા પાઠ ફેરફાર પ્રતોમાં છે.

છે બાળક વૃદ્ધ જોખન ધામ, શે અર્થે નળ ધરાવ્યું નામ;
 તમે આવડો જીભે વરણ્યો, છે કુંઆરો કે પરણ્યો.
 એહેવં વચનને સાંભળી, ત્યારે હંસ બોલ્યો કળકળી.
 નળ છે કુંઆરો નથી કન્યા, છે બ્રહ્માનો મોટો અન્યા.
 અમો કોટાનકોટ નારી નિરખી, ન મળે નળને પરણવા સરખી;
 એકવાર બ્રહ્માએ શું કરીકું, સકળ તેજ એક પાત્રમાં બરીકું;
 તે તેજનો ધડયો નળરાયે, કાંઈ એક રજ વાધી પાત્રમાંહે.
 તેની એક થપોલી હવી, આકાશે ઉપન્યો રવી;
 વાહાણે સાંજે નળ બાહેર નીસરે, તેજવંત વનમાં ફરે.
 સૂરજ ઝાંખી કાઢાડે કોર, વાહાણું સાંજ તેણે ટાહાડો પોહોર;
 અદૃષ્ટ જ્યારે થાય રાજન, નિશ્ચંત બાતુ તપે મધ્યાનહ.

(ઉપલો.)

મધ્યાને નળ જય મંદિરમાં, માટે સૂરજ તપે ધણું;
 હંસ કેહે હો હરિવદની શું, વિખાણુ કરું તે નળતણું.

કડવું ૧૨ મું.

(રાગ-જેતશ્રી.)

હંસ કેહે હો ભામની, બ્રહ્માંડ ત્રણ જોયાં સહી;
 નળની તુલના મેળવું પણ, મહિતળ તુલના કો નહીં.
 જુગ્મ રવિસુતરૂપ આગળ, જય નાંખી વાટ;
 ગંભીરતાએ વર્ણવું પણ, અર્ણવમાં ખારાટ-તુલનાં
 શીતળતાએ શશિ હાસ્યો, મુકે કળા પામે કષ્ટ;
 તેજથી આદિત ફરે નાહાઠો, મેરૂ કરી પૃથ-તુલનાં
 ઐશ્વર્ય યુદ્ધે ઇંદ્ર હાર્યો, ઉપાય કીધા લાખ;

૧ કેટલીકમાં ' ગોડી ' છે.

નળ આગળ મહીમા ગયો માટે, મહાદેવ ચોળે રાખ-તુલનાં
 (એમ સર્વને અનળ પ્રગટ્યો માટે તેણે નળ નામ ધરાવ્યું છે).
 જપ તપ વ્રત જેણીએ કર્યાં હશે, સેવ્યો હશે પરવત;
 તે નારી નળને પરણશે જેણે, મુકાવ્યું હશે કાશી કરવત-તુલનાં
 ધક્કાજની સૃષ્ટિમાં કો, ન મળે જાયક રૂપ;
 નળને દાને દારિદ્ર છેદ્યાં, બિશુક કીધા બૂપ-તુલનાં
 હંસ કેહો ફોકટ ફાંફાં જેમાં, વામણો ઈચ્છે આંખાફળ;
 તેમ તુળને ઈચ્છા થઇ, ભરતાર પામવા નળ-તુલનાં
 ત્યારે નરમ થઈ દમયંતી બોલી, નિર્મળ નળ બૂપાળ;
 જેમ તેમ કરતાં બાઈ માહારો, તાંહાં મેળ વેવીસાળ-તુલનાં
 હજાર હંસ હું સરખા ફરેછે, નૈપથપતિના દૂત;
 ખપ કરી પરણાવીએ, તો તું સરખું કંઈ ભૂત-તુલનાં
 વચન સુણી વિહંગમનાં, અળખાએ મુક્યો અહંકાર;
 બુંડા એમ શું મુને નિબંછાં,^૧ આપણે થઈ મિત્રાચાર-તુલનાં
 રનેહ તે સત કર્મનો એમ, વદે વેદ ને ન્યાય;
 એમ જાણી પરણાવ મુજસું, લાગું તાહારે પાય-તુલનાં

(ઉથલો.)

પાયે લાગું ને નળ માગું, હવે આવી તાહારે શર્ણુ રે;
 નહીંતર પ્રાણુ જશે માહારા, ને પીંડ પડશે ધર્ણુ રે.

કડવું ૧૩ મું.

(રાગ-વેરાડી.)

હંસ ભણે હો બેહેન માહારી, ભીમકરાજ કુમારી;
 નિશ્ચે નળને પરણાવું બાઈ, મુને દયા આવેછે તાહારી-હંસભણેહો.

૧ 'ઉવેએ' (કેટલીક પ્રતમાં).

અમો મળતાંને પ્રાણજ આપું, પુરું મનની આશ;
 તાહારો મોહ લગાડું નળને, નાંખી હંચા નીચા પાશ-હંસભણે.
 એક જડીમુળી સુંઘાડું નળને, તતક્ષણ થાશે ગેહેલો;
 આકુણીએ આંહાં આવીને રેહેશે, વેહેલો સર્વની પેહેલો^૧-હંસભ.
 નળને તું નિરધાર પરણશે, એ માહારો સંકેત;
 રખે ત્યાર પેહેલી કાને વરે, પછે હું થાઉં ક્રજેત-હંસભણે.
 આવશે નળનાં રૂપ લેઈને, દેવતા મોટા ધાતી;
 વણુ તપાસે વરીશ મા, રખે ડાહી થઈ વહવાતી-હંસભણે.
 નળ અમરનો વેહેશે શું છે, ઓળખાવ્યો તે વેશ;
 દેવનાં વીરજ વસ્ત્ર ને અંત્રિક્ષ ઉભા, નવ મળે નીમેશ-હંસભણે.
 સ્વયંવર તું ઘેર મંડાવે, વળી કરે એક વાનું;
 તાહારો પિતા નોહોતરું મોકલે, તું પત્ર મોકલે છાનું-હંસભણે.
 હંસરાયનાં વચન સુણીને, વામા કરે વીદાય;
 જાઓ કહું તો માહારી જીભ કાપું, પણ ગયાવિના કામ ન થાય-હંસ.
 વિશ્વાસ આપીને વાત વેહેવાની, રખે જતા વીસરી;
 સ્વયંવરમાં નળ નહીં આવે તો, પ્રાણ જશે નીસરી-હોરે વિહંગ.
 માત તાત ને સગા ભાઈ હું, તેહેને લાળું કેહેતી;
 કેમ કહું નળને પરણાવો મુને, સરવે કેહે અહલેતી-હોરે વિહંગ.
 તાહારી આશાસૂત્રનો તંતુ, પ્રાણ રહ્યો છે વળગી;
 વેહેવા વાત મિથ્યા સાંભળતાં, દેહ થાશે પ્રાણથી અળગી-હોરે વિ.
 વિશ્વાસઘાતનું પાપ છે મોહોડું, તમો ડાહ્યાને શું કહીએ;
 વૃદ્ધની વાત કહી જાઓ છો, નથી કીધી નાહાને છેએ-હોરે વિ.
 હંસ કેહે હો ભામની, નિશ્ચે રેહે તું વિશ્વાસે;
 એમ કહીને ખગ તાંહાંયકી, ઉડી ગયો આકાશ-હોરે વિહંગમ.
 આવી મળ્યો નળરાજને, વાત કહી જો વીતી;

સમાચાર કહ્યો જઈ હંસે, નળને અથ ઈતિ-હોરે વિહંગમ
પંખી કેહે પુણ્યશ્લોકજી, વીતી વાત શું કરું;
દિન દશ પાંચમાં આન્યું દેખશો, પરણ્યાનું નોહોતરું-હોરે વિં

(ઉપલો.)

નોહોતરું આવશે પરણવાતણું', હંસે વાત નળને કહી;
પૂછે નળ રૂપ વર્ણવી કેહે, કેહેવી છે રઠ મુજને ધધ.

કકડું ૧૪-૧૫ મું.

(રાગ-મલ્હારની દેશી.)

ખંચો મિત્ર મળીને બેઠા, પૂછે નળ ભૂપાળજી;
વીર વિહંગમ કોહોને વારતા, કેમ મેળ્યો વેવીસાળજી.
ગામ ઠામ ને રૂપ ભૂપ ગુણ, ગોત્ર ને આચરણજી;
સર્વોગે સંપૂરણ સ્યામા, માન્યું તાહારું અંતરકર્ણજી.
કેમ ગયો કેમ દૂત થયો, વાત કેહે મુને માંડીજી;
તે કન્યા કેમ બોલી તુજ સાથે, લગ્ન મનની છાંડીજી.
પંખી કેહે સાંભળીએ સ્વામી, કન્યા વર્ણન વિવેકજી;
શેષ છેક ન પામે સ્તવતાં, શું કહું જિહ્વા એકજી.
કુંદનપુર તે કુંદન કેરું, બેતાં મોહ ઉપજવેજી;
વૈકુંઠ તાંહાં આણ્યું પ્રસ્થાને, અમરાપુરીને લગવેજી.
ચાહારે વર્ણુ ધર્મને પાળે, જે પોતાનાં કર્મજી;
સુખનિવૃત્ત નિરમે પ્રજાને, આણુ ભીમકની ધર્મજી.
આનંદ ઓચ્છવ ને હરિસેવા, ઘેરઘેર વાળત્ર વાળેજી;

વાસવ વિષ્ણુ વિરંચી ઈછે, વાસ સુખને કાળેછે.
 વિદ્યા મુકાવી નિશાચરની, તે શીખ્યા દિશાચરુ કામછે;
 જીવમ કપાટ વિન્નેગ પુરમાં, જીવ્યાં રહે અષ્ટ જામછે.
 કર્મ સાગ પારધીએ કીધાં, શુભિકાએ ગ્રહી લજ્જાછે.
 ઉચ્ચાટ એક અધર્મને વર્તે, સકંપ એક ધ્વજાછે.
 ભુવન ભવ્ય ભૂપ ભીમકનાં, ભુવન ત્રણ વત્રેકછે;
 ધરની વાડી પરમ મનોહર, મધ્યે અવાસ એકછે.
 સપ્ત ભોમ તે બ્યોમ સમાને, ફરતી બારી જાળીછે;
 દશ સહસ્ર નારી આયુધધરી, કરે કન્યાની રમેવાળીછે.
 ચંદન ચંપક ચારોળી ને,^૧ વટ વાળો વેલડીછે;
 ફણુસી ફેફળી ને શ્રીફળી, આંબા સાખ સેલડીછે.
 બીલી કોઠી દ્રાખ ડાડમી, નારંગી ને નેત્રછે;
 અખોડ અજુર ને લવંગલતા, બહુ ખારેકનાં ખેત્રછે.
 શીતળ જળાશય કમળ કેતકી, કુસુમ પૂરણ કુંજછે;
 મળીઆગર મોગરા માલતી, ખટપટ ગુંગગુંજછે.
 વેલ વાળી એખરો કળી, શીતળ વાય સમીરછે;
 વચણ પંખી રચણ બોલે, ડોલે રાજ ગીરછે.
 સાગ સીસમ ને સરધુઆ, સાદડીઆ તાલ તમાલછે;
 કરેણુ કામ બાબચી બદ્રિકા, જનવંત્રી જયદ્રલછે.
 વાડ વાટિકા વંક વોલામણી, કેળ વંન બીજેરીછે;
 બેલડીએ સાહેલડી વળગી, હીડે ગુણવંત ગોરીછે.
 તે વનમાંહે હું ગયો ને, હવે તે હર્ષ પૂર્ણછે;
 વૃક્ષ જીવમાં પેશી બેઠો, ગોપવીને ચર્ણછે.
 દાસી સર્વ થઈ નિદ્રાવશ, ઇંદુ આવ્યો માથેછે;
 દમયંતીએ દૂત આરંભ્યો, માધવી સખીને સાથેછે.

૧ 'ને' ને બદલે 'વણસડો,' 'વરસોળી' કેટલીક પ્રતોમાં છે.

તેણે સમે મેં તમો વર્ણવ્યા, શ્યામાએ ધરીઆ શ્રવણુ;
ભડી બાળી અટાળીએ આવી, જોતી નેત્રે તીક્ષણુ.

(ઢાળ.)

ભાગ્ય બળ ભૂપ તમતણું, વશ વૈદર્ભી હવી વળી;
વેળીસાળ મેળ્યું દૂતત્વ દ્રવ્યું, ન શકે તેહેનું મન ચળી.
કાલ નિમંત્રણ આવશે, કરો તત્પર જન;
એ વાતનો નિશ્ચે આણજો, સાખી શ્રીભગવાન.
આનંદ નળ પામ્યો ધણું, સ્વપ્ન સરખું ભાસે;
વિશ્વાસ મન હોતો નથી, વેહેવા કહીપેર ધારો.

(ઉથલો.)

ધારો સંબંધ ભીમકસુતાનો, એ આશ્રજ સર્વધા રે;
કહે ભટ પ્રેમાનંદ કહું, દમયંતીની કથારે.

કડવું ૧૬ મું.

(રાગ-ગોડી લેહેકણી.)

(દમયંતી કાંઠ માંદી થઈ ત્યારે તેની મા તેને જોવા ગઈ.
એ મુઝાકાતમાં વાતચીત થઈ તેપરથી મા ચેતી કે હવે દીકરીને
લગ્ન કરવાની ઈચ્છા થઈ છે).

વચન સુણીને સમજ્યાં રાણી, પુત્રી થઈ પણુનારી;
ભામનીએ કહ્યું ભીમકને પુત્રી, કાંઠાં લગી રાખશે કુંઆરી.
વાહાણું વાયને દુખવા આવે, જો જીવે આવારકી;
કોહોને ભાએગે કાળથી ઉગરે, પરણાવી કરો પારકી.
દીકરી માણસ મોટી થઈ ત્યારે, પીછેર નવ સોહાયે;
સ્વયંવર કરીને પરણાવો, જાંઠાં એની ઇચ્છાયે.
રાયે પુત્ર તેડાવ્યા પોતાના, કહ્યું બેહેનને પરણાવો;
દેશ દેશના જે રાજા, દૂત મોકલી તેડાવો.

અનં ધન તૃણ સામગ્રી, મંડપને રચાવો;
 ધવળ મંગળ ગીત નફેરી, અપહરા નચાવો.
 સ્વયંવરની સામગ્રી માંડી, મોટા મળ્યા રાજન;
 નળને તેડવા ભીમકે મોકલ્યો, સુદેવ નામે પ્રધાન.

(ઉપલો.)

પ્રધાન નૈષધ મોકલ્યો નારદે, કીધું હતું વિખાણુરે;
 દમયંતીએ પત્ર પાઠવ્યો, વાંચી નળે દીધાં નિશાણુરે.

કડવું ૧૭ મું.

(રાગ-સારંગ, તાલ દુંડી.)

આવી સુદેવે આપ્યો કાગળ, તદ્દયા ચાંપી વાંચે નળ;
 સ્વસ્તશ્રી નૈષધપુર ગામ, પુણ્યવંત ને પુણ્યશ્લોક નામ.
 છે કાલાવાલાની કંકાતરી, લખીતંગ દમયંતી કિકરી;
 આંહાં આવી ગયા ખગપત, કેહે તે વારતા માનજે સત.
 મેં તમને સમરખું ગાત્ર, આ સ્વયંવર તે નિમિત્ત માત્ર;
 મીનૂનીરની કરજો પ્રીત, માહારા સરખું કરજો ચિત્ત.
 વાંચ્યો કાગળ ને હરખ્યો નળ, તત્પર કીધું જ્ઞાનનું દળ;
 અતિ શીઘ્રે સાંચરે રાય, શુકને મળી સવચ્છી ગાય.
 કારંગ કારંગનીને સાથ, સાહામાં ઉતર્યાં દક્ષિણ હાથ;
 નળ પોહોતો વિદ્રભા દેશ, તાંહાં મળ્યા મોહોટા નરેશ.
 ચોહોફેર સખીરનાં ધામ, વસ્યા રાજ્ય તેટલાં ગામ;
 સાગરમાં નાવ હોયે જેમ, ભીમકનું નગ્ર દીસે તેમ.
 ગજદળ હયદળ ને માનવ, તેણે અનં થયું મોધું દવ;
 રસકસ સાહામું નવ જોવાય, તૃણ જળ ટાંકે તોળાય.¹

રૂંક લોકની ચાલે અરજના, માગ્યાં મૂલ આપે ગરજના;
 ભીમક લે સર્વનો તપાસ, જે જોઈએ તે ફેરવે દાસ.
 નગર ભરાયું ખચખચી, રાયે મંડપરચના રચી;
 હીંડોળા બાંધ્યા ધારણે, કદળીસ્તંભ રોપ્યા પ્યારણિ.
 ચિત્રામણ ચિતરિયાં ભીત, નાના પ્રકારની કરી રીત;
 મંડપ લીંખ્યો કનકની ગાર, સાહામા સાહામી આસનની હાર.
 જેહેને જાંહાં ખેડાનો ઠામ, તાંહાં રાજનાં લખિયાં નામ;
 એ કથા એટલેથી રહી, એક નવી વારતા થઈ.
 નારદને કલહની ટેવ, ગયા સ્વર્ગ જાંહાં ખેડા દેવ;
 પૂજ્યા અરચ્યા પ્રીત અપાર, તવ ઇંદ્ર પૂછે સમાચાર.
 કહો ઋષિ પૃથ્વીની પેર, કો પુરુષ ન આવે અમારે ઘેર;
 પૃથ્વીમાં પડતી સાધુની કાયે, તે આવતા સ્વર્ગ માંહે.
 અમરાવતીનો સુનો ઘાટ, જમપુરની વેહેછે વાટ;
 જમપુર ભરાઈ વશ્યું, આહાં કો નાવે તે કારણ કશું.
 કેહે નારદ સાંભળીએ સત્ય, હવડાં મનીશ જાંયે અવગલ્ય.
 દમયંતી દમયંતી કરતા મરે, તે સર્વ જમપુરી સાંચરે;
 જેણે દમયંતી દીડી નથી, જીવતા મુઆ તે સર્વથી.
 ત્યાં સ્વયંવર મંડાયો આજ, મળ્યા છે પૃથ્વીના રાજ;
 શું અપ્સરાનાં વોહોછો વના, દમયંતીની દાસી દેવાંગના.
 વિદર્ભદેશ ને કુંદનપૂર, જાઓ જોવા શું ખેડા સૂર;
 કહી નારદ થયા અંતરધાન, છાના દેવ થવા સાવધાન.
 સંભારી રૂપ મનમાં ડૂલતા, ચાહારે દેવને લાગી લૂલતા;
 ઇંદ્ર અગ્નિ વરુણ ને જંમ, ઊઠી ચાલ્યા જે જ્યમ લમ.

(ઉચ્ચે.)

તેમ ચાલ્યા દેવતા, ધરી જીજ્ઞવાં રૂપ રે;
 વિદર્ભ ગયા મનભંગ થયા, દેખી નળતું રૂપ રે.

કડવું ૧૮ મું.

(રાગ-સારંગ, ચાલ મોટી.)•

નળને જોવાં ઇંદ્ર રહ્યા છે, એટલે આવ્યા જંમજી;
 અગ્નિ વરણ પૂરેથી આવ્યા, પૂછે માહોમાહે કયંમજી.
 અન્યોઅન્યે ચોરી કરતા, બોલ્યા ગુજવાં કામજી;
 ચાહારે દેવ માહોમાહે છેતર્યા, લે પરણ્યાનું નામજી.
 અગ્નિ કેહે શું અધર્મ બોલવું, સર્વ દમયંતીના લોભીજી;
 પણ મનના મનોરથ રાખો મનમાં, નળ આગળ કાંતિ ન શોભીજી.
 પછે તાળી દેઈ હસ્યા માહોમાહે, કપટ કીધું ત્યાગજી;
 સ્વયંવરમાં ચાહારે જઈ જોઈએ, કોહોનું ભળશે ભાગ્યજી.
 વરણ ભણે વૈદર્ભી વચ્ચાની, મૂકા મનની આશાજી;
 પરણશે નળ આપણે ફજોતી, છેદાશે અધરસું નાસાજી.
 અગ્નિ કેહે હો વાસવ રાજ, મૂકે હૈયાનો હર્ષજી;
 દમયંતીને તમો ન પામો, જો તપો શત વર્ષજી.
 જદપી મનસા નળની મૂકી, આપણ ઉપર ધરેજી;
 ગુણ વોહોણી જો હોય દમયંતી તો, બ્રહ્મા આપણે વરેજી.
 લક્ષણ વોહોણી દમયંતી, રૂપ યોવન ઉત્તમજી;
 ગોળ મુકીને બાળને ખાચે, નોહે ચતુર પશુવતજી.
 બેલુ પ્રકારે એહેને ન વરવી, માટે પાછાં ફરવુંજી;
 માણસ વરે ને દેવ ફરે એથી, આપે ભલું મરવુંજી.
 શક કેહે નળરામને, જમરાજ લો જમલોકજી;
 આફણીએ આપણને વરસે, થશે હંસનું કીધું ફોકજી.
 વરણ ભણે એ શી લીલતા, વણ ખૂટે મરે કયંમજી;
 એમ ચાલવું હોય તો લેઈ દમયંતીને, એમ કેહેવા લાગા જંમજી.
 અગ્નિ કેહે ભલું શ્રમ કીજો, કદાપી થાય સાચુંજી;

દમયંતી ભણી હૂત થંને જાય, નળને જૈને જાયુંજી.
 પછે નળ પાસે આવ્યા સ્વર્ગવાસી, વેશ વિપ્રનો ધારીજી;
 ત્રિપુંડ્ર તાણ્યાં પુસ્તક કરમાં, ગ્રહી સુંદર ઝરીજી.
 નળે નિર્ભળ બ્રાહ્મણ દીક્ષા, આદર દીધાં માનજી;
 આસન આપી પૂજા કીધી, પછે પૂછે રાજનજી.
 કામકાજ અમસરખું કહીએ, હરિ મોહોટા છે કરનારજી;
 વિપ્ર કેહે અમો આવ્યા છૌં, તુંને જાણી ગુણભંડારજી.
 નળ કેહે જે માગો તે આપું, માનજો અવશ્યમેવજી;
 વચન લેઈ વિપ્રવેશ મુકીને, થયા પ્રત્યક્ષ દેવજી.
 વજ્રપાશ જવાળા ગ્રહી, જમે ગ્રહો જમદંડજી;
 જળહળ મંદીર થઇ રહ્યાં, જાણે ઉદયા માર્તંડજી.
 ચક્રીત રાજા થૈ રહ્યો, કરતો દંડ પ્રણામજી;
 નળ વિના કો દેખે નહીરે, દેવરૂપનાં ધામજી.

(ઉત્થલો)

રૂપધામ તે દેવતા, વિનતી નળરાયને કરે રે;
 તું હૂત થઈ જા કન્યાને જો, દમયંતી અમને વરે રે.

કડવું ૧૯ મું.

(રાગ-ખેહાગડો, ચાલ ટુંકી.)

દેવ કેહે હો રાજા મિત્ર, પુણ્યસ્સોક પરમ પવિત્ર;
 કૃપા કરી કન્યા કને જાઓ, વેવીસાળીઆ અમારા થાઓ.
 ભાગ્ય હોશે તેહેને વરશે, જેહેનાં કર્મનું પાનડું ફરશે;
 નળ કેહે રક્ષક બળીઆ હોય, મુને પેસવા નવ દે કોય;
 દેવ કેહે જાઓ જોગીને વેખે, દમયંતી વિના કો નવ દેખે.
 આહારે કરે નળને સણસારા, એ ગુણ અદકા બોલજો માહારા;

એહેલું સાંભળી ચાલ્યો નગરાય, તારે દેવને વિભાસણ થાય.
 રૂપવંત નળનેરે જ્ઞેશે, કન્યાનું મન સઘે મોહોશે;
 વાત કેહે નહીં આપણી વરણી, વેવીસાળીઓં એસશે પરણી.
 દૃષ્ટે દૃષ્ટ જ્યારે મળે, ગુણુ આપણા નવ સાંભળે;
 નળને લેવરાવ્યો જ્ઞેગીનો વેપ, શીખવ્યો તામસ કરજે તેષ.
 રૂપ પાલટીને નળ પળીયો, દેવે અનુચર એક મોકલીયો;
 હૂતને દેખે નહીં નગરાય, આગળ પાછળ બંન્ધો જાય.
 પેદા ધરમાં પાધરા દોર, કેા નવ દેખે દિવસના ચોર;
 જ્યાં દમયંતીનું અંતઃપૂર, ત્યાં આવ્યો નગરાય શૂર.
 દોડી દેવકન્યા જેવી દાસ, જે રમતી રાણીને પાસ;
 કેા કામ કરતી હેઠલે માળે, કેા વસ્ત્ર બાંધે ઘડી વાળે.
 રેહે આપઆપણે સાજે, હાર ગુંથતી કન્યા કાજે;
 એમ જ્ઞેયો હેઠલો માળ, પછે ખીજે ચડ્યો ભૂપાળ.
 ત્યાં દારીનું જુથ જોયું, પછે ચડ્યો જ્યાં ત્રીભોયું;
 વસેછે દમયંતી નારી, સહસ્ત્ર દાસી સેવા કરનારી.
 કેટલી ગાન કરે સ્વર જીણા, કેા નાચે વજાડે વીણા;
 વાતે રીજવતી ચતુર સુજાણ, કેટલી કરતી કન્યાનું વિખાણ.
 એકાંત ત્યાં છે ઓરડી, હીંડોજો હીર દોરડી;
 હરિવદની બેઠી હીંચે, દાસી માથામાં મોગરેલ સીંચે.
 કિંકરી પાસે માથું ગુંથાવે, કેહે સંથો રખે વાંકો આવે.
 ભીંત માહે જડીઆ ખાપ, વણુ ધરે દીસે છે આપ;
 આગળ દમયંતી પાછળ દારી, સાહામાં પ્રતિજિંબ રહ્યાં પ્રકાશી.
 મુને પરણત મનની રૂચે, અંત્રાર્થ થયા દેવ આવી વચે;
 ભડું ભાવી પદારથ થયો, નજે વિવેક મનમાં મહો.

(ઉથલો)

મહો વિવેક શોકને તજી, જ્ઞાન તે લદ્યે ધરે રે;

સત્ય પાતાનું પાળવા, દેવનું માનું કરે રે.

કડવું ૨૦ મું.

(રાગ-સામેરી.)

ઘેડી દમયંતી શીશ ગુંથાવા, સ્વયંવરને સાંતરી થાવા;
સાહામી ભીતમાં જડી છે ખાપ, વણુ ધરે દીસે છે આપ.

(ઢાળ)

આપ દીસે વણુ ધરે, પ્રતિબિંબ જોતી દૃષ્ટ;
દાસી ને દમયંતી બેઠાં, નળ આવી રહ્યો છે પૃથ્ઠ.
પ્રતિબિંબ પડ્યું દર્પણમાં, પ્રેમદાએ દીડો પૂર્યે;
ગર્ભ ખુલ્લો નાહાશી તેડી દાસી, શું બેશી રહી છે મૂખ.
માધવી વળતું વહે બાઈ, શામાટે નાહાશી ગયાં;
મેં કો ન દીઠું તમે દેખી, આવડું શું વિરમે થયાં.
ઘેહેલી ત્રાહારી મીટ મસ્તકમાં, મેં દર્પણ રાખ્યું દૃષ્ટિમાં;
સ્વરૂપ દીઠું દિવ્ય નળનું, ન મળે બીજો સૃષ્ટિમાં.
વેશ છે વૈરાગનો બનણો, નાટક કોએક લાબ્યો;
શકે તો એ પ્રાણુજીવન, નળરાય નિશ્ચે આબ્યો.
સાહેલી કેહે પ્રીછો તમે, કાંઈ દીઠું છે જે ઝંખના;
નળ આવીને કેમ શકે જ્યાં, ના આવે પ્રાણી પંખના.
કામની કેહે તે પ્રીછીઈ, તું દાસી માણસનો અવતાર;
ન માને તો આવ કૌતક, દેખાડું બીજવાર.
પુનરપિ બેઠાં પૂઠ પૂઠે, દર્પણમાં મીટ બેડ;
સ્વરૂપ નળનું દેખાડ્યું, જેની કાંતિ કામની કોડ.
દાસી રાણી થયાં બેઠાં, ઝગકારે ઝગકા વીજળી;
દમયંતી કેહે દાસીને કાં, માહારી વાત કેહેવી મળી.
પછે સ્તુતિ માડી સ્યામાએ, અંતરપટ આડો ધરી;

દેવ સ્વરૂપ થાઓ દેખતા, સારે નળે દેહ પ્રગટ કરી.
 આપી આસન કરી પૂજન, પછે પૂછે કિકરી;
 કહો દેવપુરૂષ કાંઠાંથી આવ્યા, વેશ જોગીનો ધરી.
 નળ કેહું તું નીચ માણસ, કેમ વહું હું વૈખરી;
 દમયંતી પુછે તો જોતું, નહીંતર જાડાં પાછો ફરી,
 દમયંતી કેહે દેવ જઘપી, પણ થઈ આવ્યા સંન્યાસી;
 કપટરૂપને કન્યા કેમ પૂછે, માટે પૂછે દાસી.

(ઉત્થલો)

દાસી સંન્યાસી જોગ છે, કેવળ નોહે અતીત રે;
 વચન સુણીને નળ મન હરખ્યો, હરી લીધું ચીત રે;

કડવું ૨૧ મું.

(રાગ—માર, તાલ દુંકી.)

(નળ કહે હું ધણાં રૂપ ધરી શકું. આ વખતે દેવનું મારું
 કરવા આવ્યો છું તેથી જોગીને વેશે છું. ચક્રમાંથી નીકળી વાત
 કરો. તમારું મોટું ભાગ્ય કે દેવ પરણવાને ઈચ્છેછે. એ સાંભળી
 દમયંતી પડદાની બહાર આવી બિભી. સારે નળે કહ્યું એસો ને
 વાત કહું તે લક્ષ દઈને સાંભળો તથા તમારે પૂછવું હોય તે પૂછો.)
 કન્યા કેહે કોહો જે કેહેવું, મુને ઘટે છે ઉભાં રહેવું;
 પર પુરૂષ બેઠાં કેમ બેસું, જાણે નળ તોએ કેહેશે કશું.
 વાર થયું જે તમે મળીયા, શું નૈપધ નાથે મોકલીયા;
 વળી કોહોને કાલાવ્યું જેહ, સાંભળવા ઈચ્છું છું તેહ.
 વળતા બોલ્યા વીરસેનસુત, નો હું નળ દેવનો દૂત.
 નળ નળ મુખ શું બાખે, તજ સુધા વિપ કાં ચાખે;
 તજ સ્વજન શત્રુને કેમ મળીએ, મુકી ચંદન કાં વળગે બાવળીએ.
 તજ રત્ન કોડી કો આણે, તજ મદગળ મહીષ પલાણે;

તજી ઘેનુ અજા કો બાંધે, તજી સાલ કુસકા રાંધે.
 માટે હું છૌં તારો વગીયો, દેવ તેજપુંજ નળ આગીયો;
 ઘેલી નળ માનવ શા લેખે, અમરને તું બિવેખે.
 વાસવ વન્હી ને વરૂણરાય, જમ આદે વચ્ચાની ઇચ્છાય;
 મોકલ્યો છૌં મળીને ચાહારે, તો હું આવ્યો છૌં માનવી દારે.
 તું ત્રિભોવનપતિને ભજ, નળ અદ્ય જીવને તજ;
 માગ અમરાવતીનો વાસ, અમર ધણુને નળ ધાસ.
 સુર પરણે તુંને નહીં મર્ત, નળ વરે દુખનું નહીં નિવર્ત;
 મનુપને વિન્નેગ પીડે, આયુષ ઉતાવળું હીડે.
 મનુપને ઘડીયે શત ધાત. પીડે જ્વર શીત સનેપાત;
 માનવ ભચ્ચો મળમૂત્ર, ઘેલી ને સાથે શું ધરસૂત.
 ગંગાજળ તજી કૂપનું અણાવે. તજી કીર કો કાગ ભણાવે.
 દેવ સુખ સમૃદ્ધના દાતા, નવ ઓસરે અમૃત પાતા.
 ઇંદ્ર મંદિર હીંડોળે હીંચ, તુંથી દેવાંગનાવંદ નીચ;
 પી સુધા ભોગની વારણી, થા ત્રૈલોકપતીની તારણી.
 થઇશ અમર સુધાને પીતાં, પરણુ ઇંદ્રને જગ જતાં;
 છાસટ સહસ્ર રંભા આદે, થઇશ તૃપ્ત વાસવ સંગ સ્વાદે.
 ઇંદ્રાણીને છે તાહારી બીક, રખે દમયંતી થાતી અધીક.
 પરણી ઇંદ્ર સાચવ આ તક, જ્નેની કલ્પવૃક્ષ પારિજ્વતક.
 રથ ઐરાવતનું સુખ લેરે, વર વાસવને હા કેહેરે;
 ઠરી શણુગાર સર્વોગે, ઘટે રેહેનું ઇંદ્ર અરધાંગે.
 વર વન્હીને હો બાળી, નહીં સમે આવે વાળી વાળી;
 સર્વ દેવતાનું એ વદન, અમિરૂપ તે કોટી મદન.
 વળી વરવા ઇચ્છે છે જમ, તેહેને ના કેહેવાશે ક્યમ;
 છે વરૂણને ઇચ્છા ઘણી, રહ લાગીછે તમતણી.
 મુકો બાળ અવસ્થાની ટેવ, ઠરી માગું ન મોકલે દેવ;
 હંસ મિથ્યા ઠરી ગયો લવ, રૂપ હીણુ છે નળ માનવ.

(ઉચ્ચો)

નળ માનવ કુખજ કાયા, નળ નિબ્રંજ્યો નળે રે;
પોતે પોતાનું આપ નિબ્રંજ્યું, તે દેવતાનો દૂત સાંભળે રે.

કડવું ૨૨ મું.

(રાગ-રામઝી.)

નળને નિંદો પ્રેમદા દાધીજી, દૂતત્વ ન સીધું વિષ્ટી ન વાધીજી;
એ દુઃખદાધી ગુણવંત ગોરીજી, વન્દી વિન્નેગનો મુકચો સંધારીજી.

(ઢાળ)

નિંદા કીધી નળતણી છે, વિન્નેગ વન્દી પ્રથમ;
કોમળ કદળી કુહાડાના, ધાય ખમે ભાઈ કચમ.^૧
વિરહિણી ઘણી વિગ્રે થઈને, પડી પૃથવી માંહે;
સાહેલી ચાંપે તદે ને, મુખે વદે ત્રાહે ત્રાહે.
આશ્વાસના કરતી કિંકરી, વળી સ્યામાને સાન;
દૂત પ્રત્યે કેહે કન્યા, શું કહું સુરરાગ્નન.
અપ્રાપ્તિ અમને અમરની ને, અલપ માનવ કાય;
જઈ કોહો તમો દેવને જો, એ કારજ અમથી ન થાય.
ઉત્કૃષ્ટ અમર નિઃકૃષ્ટ નળ મેં, તમથી જાણ્યું આજ;
પણ નૈષધપતિને પિંડ સોંપ્યો, અન્યતાણું નવ કાજ.
અકળ અજ ને અનંગઅરિ જો, વરવા આવે ત્રણ;
તોહો પણ મુકું નહીં ચિત્ત, ચોહોતું નળને અર્ણ.
વીરસેનમુતનો દૂત હંસ મેં, દીધી તેને આશ;
ના કહું તો લાજે જનુની, જનમાં હોએ હાસ.^૨

૧ ' ધા સેહેવાસે કેમ ' (૧૮૨૧). ૨ (૧૭૫૫); ' જન-
નકનો હોએ નાશ ' (૧૮૦૬-૧૮૨૧).

તમો પધારયા ફૂત થઈને, દેવનું કરવા હેતુ;
 શકે તો નળ વિધિને આવ્યા, સુરસું કરી સંકેત.
 જ્યારથ ખોલોર્ જોગી, ભોગી છો ભૂપાળ;
 મનમાં છો તેવા દેખુંઝૈ, હંસે નાંખી મોહનન.
 સંન્યાસી કેહે સુંદરી કોણુ, માત્ર નૈવધપલ્ય:
 દેવ વિના નોહે મનુષ્યને, અગોપ આવ્યાની ગલ્ય.^૧
 બુધ્યહીણુ યાગા દેખીયે છે, માનવ ઉપર મોહ;
 સ્વર્ગ સદન મૂકીને કાં,^૨ ઈચ્છે નળ ધર ખોહ.
 તું નહીં વરે તો દેવ ચાહારે, કરશે બળાહાર;
 કલ્પવૃક્ષ તુંને તાણી લેશે, જો જાયશે સુર લગાર.
 દમયંતી કેહે દેહ પાહું, જળમાં કહું જળસાધ;
 વરણુ વસે છે નીરમાં તુને, સદ્ય જશે સાધી.
 પાવક પ્રગટી કાઠ સીંચી, માહે કહું ઝંપાપાત;
 વન્દી વરવા રહ્યો ખેશી, વાર વેવાની વાત.
 કંડપાશ કહું કે વિપ પીઠું, જેમ તેમ પાહું કાય;
 તો અવગતે જમલોક પામે, સદ્ય વરે જમરાય.
 અનશમન વ્રતે તપ કહું, મરું શુક્રમાં ખેશી;
 તે પુન્યે તું સ્વર્ગ પામશે, દંદ્ર રહ્યોછે ખેશી.

(ઉચ્ચો)

ખેશી રહ્યો છે સુરપતી, તું મુએ ન છુટશે ગેહેલીરે;
 અંતે અમર વરે ખરા માટે, પરણુ પ્રેમદા પેહેલી રે.

કડવું ૨૩ મું.

(રાગ-દેશાખની, ચાલ ટુંકી*).

ફૂત કેહે સાંભળ સુંદરી, અમર ન મૂકે પરણે ખરી;

૧ ' અગોચરની ગલ્ય ' (૧૮૦૬). ૨ ' સ્વર્ગ સ-
 દન વાસ મૂકી ' (કેટલીક પ્રત). * ' રાગગોડી ' (બા. ૧૮૨૧)

તવ કન્યા કેહે જોગી જન, તમારું નળના જોવું રે વદન.
 જેવું હંસે રૂપ વર્ણવ્યું, તેવું તમારું દર્શન હવું;
 નોહું નળ દેવનો દાસ, નારી કેહે ન આવે વિશ્વાસ.
 બ્રહ્મા કરે કોટી ઉપાય, નળ જેહેવો અન્ય નહીં નીરમાય;
 જે સતવાદી હો તો સતને વદો, તાતના સમ જે મિથ્યા વદો.
 સાંભળી નળને આવ્યું હાસ્ય, દેખી દમયંતી ગર્હ પ્રભુપાસ;
 શીઘ્ર નાહાસોછો અહરા પરા, પ્રીછ્યા સ્વામી તમે ખરા.
 તોએ નળ સતથી નવ ચજે, તે સર્વ દેવનો દૂત સાંભજે;
 ધશી દમયંતી ગર્હ પ્રભુપાસ, નળ અંતરધાન હવો આકાશ.
 જ્યારે મીટામીટજ ટળી, સારે ભીમકતનયા ધરણી ટળી;
 મૂળ સ્વામીની લેછે રે સદા, મળીજતાં વાધી આપદા.
 દાસી પ્રતિબોધે છે સખળ, બાઈ તમને વરશે નળ;
 વદે વ્રહ્મદેવ હો ધર્મરાય, નળ પેહેલો દૂત શીઘ્રે જાય.
 વદે સેવક ઇન્દ્રને નમી, શે અર્થે રહ્યાછો ટમટમી;
 નળનું કાંઈએ ન લાગું કહેણું, ન છૂટે હંસે જાણું પ્રેમ રહેણું.
 કામિની કુંદન નળ હીરો સાર, જડનારો હંસ સોવણુકાર;
 નજે દૂતત્વ મન મૂકી કચ્છું, પણ કન્યાયે શ્રવણે નવ ધચ્છું.
 જેમ ગતે કરિ બળીયો માફત, તેમ સત્યે વીરસેનનો સૂત;
 નળને સત્યે મેઘ વૃષ્ટિ કરે, નળને સત્યે ધરા શેષ ધરે.
 નળ નોહું તો મેરૂ નિશ્ચે ડગે, ધર્મ રહ્યો છે નળરાય લગે;
 તમે ન પરણો તે કરમનો વાંક, બાકી નજે વાળ્યો આડો આંક.
 એહેવે સમે રાય આવ્યા તહીં, અયર્ષતિ વારતા સહુ કહી;
 સ્વામી માહારું કહ્યું મન ન ધરે, બીજો મોકલો જેનું કહ્યું કરે.
 માહારે વિષે લીનતા તો હવી, બીજી ન ગમે વારતા નવી;
 સારે દેવતા કરે વિચાર, ફરી જાતાં હંસે સંસાર.
 આપણો શ્રમ કેમ જાએવથા, તે માટે વરવી સરવથા;

જો કન્યાને ગમ્યો નળ ભૂપ, તો આપણુ કીજે નળનાં રૂપ.
 દેવ કેહે સુણો નૈષધરાય, અમો ધરં તમારી કાય;
 નળ કહેરે કાં નહીં સ્વામ, મેં આવવું તમારે કામ.
 પંચ નળ રહીએ એક હાર, ભાગ્ય હશે તેને વરશે નાશ;
 માનવને ક્યાંથી સુરની સંગત, દેવ ચારની પામું પંગત.
 બોલબંધ કીધો નળદેવ, કાલે એમ કરવું અવશ્યમેવ;
 એ કથા રહી ધર્મ એટલે, હવે કન્યાની કોણુ થઇ વલે.
 ગઈ દમયંતી જાંહાં છે માત, સ્વયંવરની કીધી વાત;
 લાડ વચન કન્યાનાં ગમે, ધરમાં ભીમક આવ્યા તેણે સમે.
 પુત્રીને શીર મૂક્યો ભૂજ, કાલે વરને વરજે તુંજ;
 જંખના તુંને છે જોહતણી, તે આવ્યો છે નૈષધધણી.
 પુત્રી મનમાં પ્રસંન થઈ, પોતાને અંત:પુર ગઈ;
 રાય ભીમક સભામાં આવ્યા, રાત પડદારને તેડાવ્યા.
 આગન્યા દીધી વૈદર્ભરાય, જાઓ વળડો પડો સેન્યામાંહે;
 આવજો સભામાં રાજ કુમાર, કાલ કન્યા આરોપશે હાર.
 પ્રાણીમાત્ર આવજો સજ થઈ, જાઓ પડો વળડો એમ કહી.
 જેણે શિખીરે ઉતર્યા રાય ઘણા, ત્યાં સેવક ફરે ભીમકતણા.
 કામકામ પડા વાજતા, ક્ષત્રી શણુગારે સાજતા;
 મળસ્નાન કરે ને અંગ ઉલટ, ફરી ફરી બાંધે મુગટ.
 રાતમાં શીખે ચાતુરી ચાલ, રખે વીસરી જતા કાલ;
 આખી રાત થયા સાંતરા, ઢળી ઢળી પડે છે ઊઝગરાં.

(ઉચલો)

ઊઝગરા આખી રાતના, શણુગાર સજતાં થયું વાહાણું રે;
 સ્વયંવરમાં ભૂપતી મળીયા, કવી કેહે શું વખાણું રે.

૧ (૧૭૫૫); ' પડીધ ' (૧૮૦૬).

૨ ' સ્થાનક ' (૧૭૫૫).

કડવું ૨૪ મું.

(રાગ-સોરઠી.)

વૈશંપાયન કેહે રાજન, સાંભળ સ્વયંવરનું વર્ણન;
 પડો વાળ્યો સુણ્યો સર્વ રાતે, ઉઠ્યા ઉન્નમ થાતે પ્રભાતે.
 શીઘ્રે જઘયે વસ્યાની તકે, તેડાં મોકલ્યાં ભાષ્યો ભીમકે;
 નોહે અતિકાળ કીધાનું કામ, માડવે નવ મળશે એસવાનો દામ.
 ભીડ ભરાઈ ગામ લાગળથી, રંક જાયે રાષ આગળથી;
 મેળે સૂકન સાહામા તેડે, સૂકન વઢે ને રથ ખેડે.
 કરે તિરસ્કાર સેવકપર રીસ, પડે મુગટ ઉઘાડાં શીશ;
 જાયે અસ્વાર બહુ અલખેલા, હય હીડે જાણે જળના^૧ રેલા.
 ભરાયે રથ માહોમાહે અટકે, ત્રાડે હસ્તી ધોડા ભડકે;
 અસ્વાર પડે છે નીસરી, તે મળે કહીએ નવ દૂરી.
 વાહન પડખાનો^૨ ચાલ્યો છત્ર, ચરણ રેણુએ છાયો અભ્ર;
 થઈ રહ્યું છે અંધારું ધોર, પડી રહ્યો છે શાહોરા શાહોર.
 ખોલે હુંડુભીના બહુ ડંક, અકળામણુનો વળ્યો અંક;
 સર્ધને દમયંતીનું ધ્યાન, પ્રાણીમાત્ર વિરહી રાજન.
 સ્વયંવર જોવા કારણે, પ્રભ મળી મંડપ ખારણે;
 દારે ઉભા છે જ્યેષ્ઠકાદર, તેડે જેને જેહેવો અધિકાર.
 ગણા થઈ મંડપમાં પેશે, નામ વાંચે ને આસને ખેશે;
 એક મંત્રિ સેવક ખવાસ, ત્રણ ત્રણ સેવક રાયને પાસ.
 કોણુ ૩૫^૩ મંડપની રચના, વર્ણવી શકે શું એક રસના;
 કદળીરથંભ રોપ્યા દારે, માઝ્યાં આસન હારે હારે.
 જસગીત બંદીજન ખોલે, નહીં રાજ કો એને તોલે;^૪

૧ 'રણુના રેલા' (કેટલીકપ્રત). ૨ 'પડખા પાળાનો '
 (ખા૦-૧૮૨૧). ૩ 'રીત' (ખા૦-૧૮૨૧). ૪ 'ઉન્નમત્ત
 તે હસ્તી ડોલે' (ખા૦).

નાનાવિધ ચિત્ર ચિતરીયાં, જાણે દેવવંદ ઉતરીયાં.
 ઉડે અખીલ ગુલાલના છંટા, વાજે ઢોલ ને ધૂધર ઘંટા;
 સભા માહે ખેડા પહામુની, લાગી શાસ્ત્ર વેદની ધુની.
 જતી જોગી ખેડા પાવંન, રાયના ભાટ જાણે ભાવંન;
 રાયને છત્ર આમર ઢળે, મુગટે મણી જળહળે.
 અગર ધૂપ ત્યાં ઉવેખે, વાજિત્ર નાદ થાય અલેખે;
 નટુઆ કરેછે નર્ત, ફરે પૂદડી કાઢાડે સર્ત.
 ખોલે ધુધરી ફેરા રણુકા, ગરવે નાચે ઘેલી ગુણુકા;
 પગ પાનીએ શોભે ધરા, વાજે કંકણ ને ધૂધરા.
 ગીત ગાએ કોકીલસ્વરા, અનંગ વધારે અપહરા;
 જાણે મંડપ નગરી અમરા, નાચે નારી નરચિત્તહરા.
 ભીમક ભૂપને દેછે માન, આવી રહ્યા સરવ રાગ્ગન;
 ગાનારી ગાએ ગીત ગાથા, બાંધ્યાં તોરણ દેવાય હાથા.
 વસ્ત્ર કેસરમાંહે ઝકઝોળ, ખેડા આસને આરોગે તંબોળ;
 વર થઈ ખેડા પ્રાણી માત્ર, સમાં કશ્યાં છે વરવાં જે ગાત્ર.
 શરીર ક્ષુદ્ર કાષ્ટનાં ખોડ, તેને દમયંતી પરણ્યાનું કોડ.
 બાળક યૌવન ને વૃદ્ધા, તેને દમયંતી પરણ્યાની શ્રદ્ધા.
 કો તો મોટા ધરના કુંચર, કો કેહે આઘ અમાઈ ધર;
 આશા અભિમાને ભર્યા નર, વાંકા મુગટને મુક્યાં પર.
 ધરડા થયા નાહાના વર, વતાં કરાવતાં ભાગા છર.
 તન મન કન્યાને અરપણુ, આગળથી નહીં ટાળે દરપણુ.
 કેટલા કરે તલકની રેપ, કેટલા કરે માંહોમાંહે દેપ;
 કેટલા કરે પૂછાપૂછ, હું કેહેવો કહી મરડે મૂછ.
 જેનાં મુખમાંહે નહીં દંત, તેને પરણવાનું ચંત;
 કેવળ વૃદ્ધ ને ડાચાં ગયાં મળી, તે ખેડા કુંપાવી પળી.
 જોશીની પ્રણીપત્ય કરી, દેખાડે હાથ ને જનમોતરી;

જો દમયંતી મૂને પરણે, તો જોશી હું લાગું ચરણે.
જેનાં બેશી ગયાં ગળસ્થળ, મુખમાં રાખ્યાં બળ્લે કૌશલ;
એમ ઉંચા કરી ગલોહા, ઘેલા જૂએ કાચમાં મોઢાં.
પૂરણ આશ્મએ સર્વ કોય, પણ કન્યા નળની વાટ જોય;

(ઉચ્ચલો)

વાટ જુએ છે નળતણી, દારીને કહે છે સતીરે;
હું મંડપમાં પછે આવું, પ્રથમ આવે નૈપધપતી રે.^૧

કડવું ૨૫ મું.

(રાગ-રામઘ્રી.)

મંડપમાંહે ભૂપતી મળીયાહ, અભિમાને ભર્યા રૂપ બુદ્ધ બળીયાહ;
તેડો કન્યાને ભીમક ઓચરેહ, વૈદર્ભી શણુગાર ધરેહ.

(ઢાળ)

શણુગાર સજતી સુંદરી તે, શોભતી શ્રીકાર;
નળ નથી આવ્યો મંડપે તે, માટે લગાડે વાર.
કૃષ્ણાગર મદન વાસવર્ધન, મહીલા કરે મરજન;
બહુ નાર આવે વધાવે, વરસે મુક્તાપરજન.
શુભવચન સુશકુન વદે, ઉદયો હર્ષ અનંત;
ભેરી નાદ થાયે ને ગીત ગાયે, બહુ કિંકરી નાચંત.
માન પૂરણ માતુની, મહીપત મોહવા કાજ;
સ્વયંવરના સુભટ જીતવા, ધરે સ્યામા સાજ.
પ્રેમ પાશ લીધો પ્રેમદા, નાંખવા મંડપ ક્ષેત્ર;
ભુકુટી ધનુષ આકરશીઊં ને, બાણ બંન્ધો નેત્ર.

૧ ‘હું સ્વયંવરમાંહે તો આવું, જો’ (૧૭૫૫).

તારણીને તેડાં મોકલે, રાય ભીમક વારોવાર;
 કુંવરી બાહુર નીસરો, કરમાં ગ્રહીને હાર.
 વાજિત્ર વાજે ધોષ ગાજે, થાય કુસુમની વૃષ્ટ;
 રાજા માત્ર જીએ બારણે, કેમ મળે દૃષ્ટદૃષ્ટ.
 ઓ કન્યા આવી ઓ કન્યા આવી, ધોષ એહેવો થાય;
 શર શબ્દ વાજે ગાન થાએ, વાંકા વળી જીએ રાય.^૧

(ઉચ્ચો)

જીએ રાજા ફરી ફરી, કેહેવું હશે કન્યાનું રૂપ રે;
 એહેવે સમે દેવ ચાર સાથે, આવીયો નળ ભૂપરે.

કડવું ૨૬ મું.

(રાગ-માર.)

વાગી સ્વયંવરમાં હાક, ઓ નળ આવ્યોરે;
 ભાંગા ભૂપ સર્વના તાક, ઓ નળ આવ્યોરે.
 જાણે ઉદયો નૈપધમાણ, તે નળ આવ્યોરે;
 અસ્ત થયા સહુ તારા સમાન, ઓ નળ આવ્યોરે.
 ઝળકે ઝળહળ જોત, તે નળ આવ્યોરે;
 મુગટ પર ચળકે વિદ્યોત, ઓ નળ આવ્યોરે.
 જોત રવિની પેર કુંડળ લેહેક, તે નળ આવ્યોરે;
 અરગજ અંગે જોહેક, ઓ નળ આવ્યોરે.
 શોભે વદન પુનેમનો ચંદ્ર, તે નળ આવ્યોરે;
 કમળ નયન પ્રેમના ફંદ, ઓ નળ આવ્યોરે.

૧ ‘હોય;’ શબ્દ બાણુના ધા વાગા આઘા, વાંકા વળી વળી
 જોય, (બા.૦); શરશબ્દ થાએ અગનન થાએ આધા વાંકા વળી
 વળી જોય’ (૧૭૫૫).

જાણે નાસા કીરની ચંચ, તે નળ આવ્યોરે;
 કોયે ન દેખે સરખા પંચ, ઓ નળ આવ્યોરે.
 કંઠે ગજમુક્તાનો હાર, તે નળ આવ્યોરે;
 કર કુંજર શુંડાકાર, ઓ નળ આવ્યોરે.
 ૯૬ નાભી કમળ શોભાળ, તે નળ આવ્યોરે;
 કટીએ છલ્યો કુંજર કાળ, ઓ નળ આવ્યોરે.
 ચાલતો શારદુલની ગલ્ય, તે નળ આવ્યોરે;
 નીરાશ થયા નરપલ્ય, ઓ નળ આવ્યોરે.
 એ તો દમયંતીનો પ્રાણ, તે નળ આવ્યોરે;
 હવે એ પરણે નીરવાણ, ઓ નળ આવ્યોરે.
 કન્યાને થયું તવ જાણ, ઓ નળ આવ્યોરે;
 જેનું હંસે કીધું વીખાણ, તે નળ આવ્યોરે.
 તેજે તો તપે જાણે ભાણ, ઓ નળ આવ્યોરે;
 શીતળતાએ સોમ સમાન, તે નળ આવ્યોરે.
 ગતે કરીને જેવો વાય, ઓ નળ આવ્યોરે;
 મહિમાએ શંકર રાય, તે નળ આવ્યોરે.
 મન સ્થિરતાએ જેમ મેર, ઓ નળ આવ્યોરે;
 જાણે ધને ખીજે કુખેર, તે નળ આવ્યોરે.
 સતવાદી શિખિર સમાન, ઓ નળ આવ્યોરે;
 ઐશ્વર્યે નિર્ઘૂષ રાખન, તે નળ આવ્યોરે.
 એ તો જુદે જાણે ઇંદ્ર, ઓ નળ આવ્યોરે;
 લાગી જેહેવો હરિશ્ચંદ્ર, ઓ નળ આવ્યોરે.
 દમયંતી ધણું હરખે, ઓ નળ આવ્યોરે;
 રખે વાર લાગે મન ફૂકે, ઓ નળ આવ્યોરે.
 એક આસને બેઠી નાર, ઓ નળ આવ્યોરે;
 દાસી હુંચલી ચાલે ચાર, ઓ નળ આવ્યોરે.

શોભે સુંદર અતિ સકુમાર, ઓ નળ આવ્યોરે;
જઈ પોહોંતાં મંડપ દ્વાર, ઓ નળ આવ્યોરે.

(ઉપલો.)

બાહર પધાસ્યાં પ્રેમદા, ચતુરા હંચલે ચાર રે;
નળ બેઠો સિંગાસણ ચતુરા, ચિંતતી તેણી વાર રે.

કડવું ૨૭ મું.

(ઉપલો.)

અનેકને જીવેખતી, આધી ચાલી નાર રે;
ગદ્ય એક નળ જાણી કરી, દીઠી પંચનળની હાર રે.

(કડવું ૨૮ મું.)

(રાગ-સારંગ, ચાલ દુંકી.)

મન ઈચ્છા નૈપથ રાયતણી, કન્યા ગદ્ય પંચનળ જાણી;
જુએ તો ઉભા છે નળ પંચ, કન્યા કેહે આ ખોટા સંચ.
હંસનું કહ્યું અવરથા ગયું, નળનાથનું વરવું રહ્યું;
એક નળ સાંભળીયો ધરા, આ કપટી કો આવ્યા ખરા.
પાંચે નળ એજાને કરે, લેવા માળ કંઠ આગળ ધરે;
સારે દમયંતી થઈ ગાભરી, દીઠું વિપરીત ને પાછી ફરી.
આવી જાંહાં પિતા ભીમક, અરે તાત જુઓ કૌતક;
હું એક નળને આરોપું હાર, દેખી પંચને પડ્યો વિચાર.
ભીમક કેહે આશ્રજ હોય, તું વિણ પંચ ન દેખે કાય;
શકે દેવતા તાંહાં નીરધાર, થઈ આવ્યા નળને આકાર.
એ પરીક્ષા નિમેષ નહીં ચક્ષ, વીરજ વસ્ત્ર ઉભા અંત્રીક્ષ;
વાત સાંભળી ભીમકતણી, કન્યા આવી પંચનળ જાણી.
પિતાએ મારગ દેખાડ્યો, નારીએ નળ શોધી કાઢાડ્યો;

દમયંતી જેમ વરવાને જાયે, ધણી ઇંદ્ર નળ આગળ થાયે.

એક એકને અળગા કરે, લેવા હાર કંઠ આગળ ધરે;

નહીં આવે સંચ ફરી, ત્યારે દમયંતી થઈ ગત્તમરી.

ઇંદ્રે મનમાં શાપ્યો હુતાશન, વાંદરના જેવું થયું વદન;

અમિયે જાણ્યું એ ઇંદ્રનું કાજ, રીંછમુખ થાજે મહારાજ.

વરુણે શાપ મનમાં હે દીધો, જમને માંજરમુખો કીધો;

ધર્મે અંતર ઈચ્છ્યું એહેવું, વરુણનું મુખ થાજે શ્વાનના જેવું.

રીંછ વાનર શ્વાન માંજર, કન્યા કેહે વર રૂપ ચાર;

ઇંદ્રરાય વાણી એમ બણે, વાધાવેધ^૧ માંડ્યો આપણે.

જમ કેહે કાં હસાવો લોક, શાપ કીધા માંહોમાંહે ફેક;

દમયંતી વિચારે વળી, સમાન શોભે પંચનળી.

કોહોને વરીયે કોહોને ઉવેખીયે, વરમાળ કોહોને આરોપીયે;

જેવાને મળ્યા રાજકુમાર, તે એક નળ દેખે નિરધાર.

બુધ્યમાન નારી છે ધણું, માન મુકાવે દેવતાતણું;

ચાહારોને પૂછે કરી પ્રણામ, તમારા તાતનાં શાં શાં નામ.

લોભવિષે નહીં ગણ્યો પાપ, વીરસેન પાંચેનો આપ;

કન્યા વળતી કરને ઘસે, સખી સામું જોઈ જોઈ હસે.

સખી કેહે શું ઘેલાં યયાં, શું કપટરૂપને વળગી રહ્યાં;

ખીજ પુરુષ છે રૂપનાં ધામ, સાંભળો દેશ દેશનાં નામ.

દેશ સકળ નરેશનાં નામ, દારી કેહે વર્ણવી ગુણગ્રામ;

તોહે કન્યાને ન ગમ્યા કોય, ફરી ફરી પાંચે નળને જોય.

હું હું નળ પાંચે ઓચરે, પણ કન્યા કોહોને નવ વરે;

નારદજી અંત્રિક્ષ આવીયા, ઇંદ્રાણી આદે તેડી લાવીયા.

૧ (૧૭૫૫); 'રાધાવિરોધ' (૧૮૨૧); 'વિરોધા વિ-
રોધ,' (આ૦); 'આધાવેધ માંડી' (એક પ્રત); 'આરાવેધ
માંડી' (૧૮૦૬).

ચાહારે દેવની ચાહારે નાર, ગગને દીડી ભરતાર;
 લજ્જા પામ્યા લોભી ગાણું. એ કારજ તે નારદતણું.
 કન્યાએ દીડી દેવાંગના, અમર જાણીને માડી વંદના;
 અમો અદ્ય જીવ કરૂપ, તમો ભારે લોભના ભૂપ.
 અમો જન્મ જરાથી? ત્રાસીએ, પૂજનીક તમને ઉપાસીએ;
 તમો અમને ભીમક રાજન, હું તમને પુત્રી સમાન.
 એમ કહીને ભરીયાં ચક્ષુ, લાજ્યા દેવ થયા પ્રત્યક્ષ;
 ઇંદ્ર વરુણ વન્દી જમરાય, શોભે મંડપે જય જય થાય.
 નળને થયા ત્રુટમાન, દેવ કેહે માગો વરદાન;
 બળએ વર આપે સુરરાજ, નળનું સહજે સરીયું કાજ.
 કમળ માળ આપી ઇંદ્રરાય, લક્ષ વર્ષે નહીં સુકાય;^૧
 અશ્વમંત્ર આપ્યો રાજન, દિન એકે હીંડે શત જોજન.
 કેહે અમિ નવ દાઝે તુંય, નંદાં સમરે તાંદાં પ્રગટું હુંય;
 ધર્મ કેહે ભોગવે રાજ ભોગ, તાંદાં લગે પુરમધ્યે નહી રોગ.
 જે કરશે તારી કથાવાંછના, તેને નવ હોયે જમન્મચના;
 વરુણ ભણે સાંભળ નળરાય, સુકું વૃક્ષ નવપક્ષવ થાય.
 સમચું જળ ઉપજે તતકાળ, આડે વર પામ્યો ભૂપાળ;
 પછે દમયંતીને આપ્યો વર, અમૃતસ્નાવીયા થજો તુજ કર.
 સર્વે સ્તુતિ કીધી દેવતણી, વિમાને બેસી ગયા સ્વર્ગભણી;
 દમયંતી હરખી તતકાળ, નળને કંઠે આરોપી માળ.
 સાધુ રાજ સર્વે બેસી રહ્યા, અદેખીયા જીડીને ગયા;
 વરકન્યા પરણ્યાં રીત કરી, ભક્ષકે પેહેરામણી ભઘી કરી.
 લાડ ક્રોડ પોહોતાં કુંઅરીતણાં, નળને વાનાં કીધાં ઘણાં;

૧ 'જરા મરણથી' (૧૮૨૧; આ૦).

૨ 'કરમાય' (૧૮૨૧).

નળ દમયંતી બંન્ધો જાય, વોળાવી વળ્યો ભીમક રાય.*
 વાજતે ગાજતે નળ વળ્યો, એહેવે કળિયુગ સાહામો મળ્યો;
 વરવા વૈદર્ભી નારદે મોકલ્યો, આવે ઉતાવળો શ્વાંસે હળફળ્યો.
 એઠો મહીષ ઉપર કળીકાળ, કંઠે મનીશનાં શીશની માળ;
 ઠરમાં કાતું લોહશુંગાર, શિર સગડી ધીકે અંગાર.
 જૈ વરૂં દમયંતી રૂપનિધાન, જુએ તો મળી સાહામી જન;
 કન્યાએ નળ જાણ્યો વરયો, કળી ક્રોધે પાછો ફર્યો.
 જો નળે પરણવા દીધો નહીં, આજથી લાગું પૂઠે થઇ;
 નળરાજ આવ્યા પુરવિષે, કરે રાજ નારીસું સુષે.
 ભોગવે ભોગ નાનાવિધ પેર, સ્વર્ગતણું સુખ પામે ઘેર;
 પ્રભુપત્નીને વાધ્યો પ્રેમ, સાચવે બેહુ સસ ને નેમ.
 ચોહોવર્ણ પાળે કુળધર્મ, ચાલે યજ્ઞદિકનાં કર્મ;
 તેણે કળીનું ચાલે નહીં, હીંડે છિદ્ર જોતો જહીં તહીં.
 નગર પૂઠે ફેરા બહુ ખાય, સંત આગળ પ્રવેશ ન થાય;
 સહસ્ર વર્ષ વહીને ગયાં, દમયંતીને બે બાળક થયાં.
 જુગ્મ બાળ સાથે પ્રસવ્યાં, પુત્રપુત્રી રૂપે અભિનવાં;
 નળ દમયંતી હરખે ઘણું, બાળક વડે શોભે આંગણું.
 એક દિવસે નળ ભૂપાળ, મગાવ્યું જળ થયો સંધ્યાકાળ;
 રહી પાહાની કોરડી ઘોતાં પાગ, કળી પામ્યો પેહાનો લાગ.
 સંધ્યાવંદન કીધું રાજન, પ્રવેશ કળીનો થયો તે સ્થાન;†
 જાં સેજ્યા સૂતો ભૂપાળ, સર્વોગે વ્યાપ્યો કળીકાળ.

* એ લીટી પછી ‘હંસ કેહે આ સાંભળ વીર, દૂત મો ર-
 મશો સાંભળ ધીર’; વળી ‘મો કરશો સ્ત્રીનો વિશ્વાસ, એમ કહી
 ઉડ્યો આકાશ’ એ બે લીટી ૧૮૨૧ ની તથા બા. પ્રતમાંજ છે.

† ‘રાજન’ ને ‘નહીં સાન’ (૧૮૦૬); ‘રાજન’ ને
 ‘નિઃસંન’ (૧૭૫૫).

(ઉચ્ચે.)

કળીકાળ બ્યાખ્યો રાયને, ભ્રષ્ટ થયો નૈપધધણી રે;
હવે વહરાડું પીત્રાધને કહી, ચાલ્યો પુષ્કર ભૂણી રે.

કડવું ૨૯ મું.

(રાગ—ઠહાલેરો.)

કળીશુગ દ્વાપર મળીને આવ્યા, પુષ્કર કેરે પાસરે;
હસ્ત ધસે ને મસ્તક ધૂણે, મુખે મુકે નિશ્વાસરે. કળીશુગ૦
વેશ વિપ્રનો ધસ્યો અધર્મી, ને અન્યો મસ્તક ડોલેરે;
નૈપધપતિ બેઠો તપ કરવા, થઇ તૃણને તોલેરે. કળીશુગ૦
એક કુળમાં ઉદય અન્યોના, તું જોગી નળ રાણોરે;
તે ભોગ ભોગવે નાનાવિધના, તાહારે નહીં જળ દાણોરે. કળીશુગ૦
તારા પિતાસું અમારે મૈત્રી, તેમાટે હિત કીજે રે;
એમ કહી કર ગ્રહી ઉઠાડ્યો, આવ આલિંગન દીજેરે. કળીશુગ૦
બેઠતાંમાં પિંડ પુષ્કરના મધ્યે, કીધો કળીયે પ્રવેશ રે;
તેડી ચાલ્યો નૈપધપુર ભણી, કરવા નળસું કલેશ રે. કળીશુગ૦
વાટે જતાં વારતા પરડી, ન મળવું નાંખો જ્ઞાંશા રે;
કળી કેહે તું દૂત રમજે, હું થાઉં બે પાશા રે. કળીશુગ૦
પ્રથમ પોણું કરજે વૃષભનું, દ્વાપર થાશે પોડી રે;
સરવસ હરાવી લેજે નળનું, એ વાત ગમતી ગોડીરે.^૧ કળીશુગ૦
જઘપી પુષ્કર પવિત્ર હુતો, રાજની અભિલેપારે;
ઉપજી અરિશ્યા નળરાય ઉપર, મળ્યા શુભ અદેખારે. કળીશુગ૦
વૃષભવ્રહ્મન પાસા કરમાં, આવ્યો રાજસભાયરે;
બાંધવ જાણી દયા મન આણી, નળ ઉડી બેઠો થાયરે. કળીશુગ૦

૧ (૧૭૫૫); 'વાહીલેજે' ને 'ધાટે ગોડીરે' (૧૮૦૬);
'શ્દેમાંહે ગોડીરે' (૧૮૨૧); 'મનમાં ગોડીરે' (એકપ્રત).

ભલે પધાર્યા પુષ્કર ભાષ, જોગી વેશને છાંડારે;
 આ ધર રાજ તમારૂં વીરા, રાજની રીતી માંડારે.' કળીજીગ
 આસન આપી કરે પૂજન, પૂછે કુશળી ક્ષેમરે;
 નળને કેહે જીજી વાતે ન રાયું, દૂત રમ્યાનો પ્રેમરે. કળીજીગ
 નળ કેહે બાંધવ દૂત ન રમીયે, એ અનરથનું મૂળરે;
 તું જોગેસ્વર કાં ઉપજાવે, ઉદર ચોળીને શૂળરે. કળીજીગ
 પુષ્કર કેહે માહારે પાંચ મુદ્રાનો, પોદી જીતું કે હાંરે;
 એકી પાસે બળદ માહારો, એકી પાસે રાજ તાહારે. કળીજીગ
 કળીને સંગે પુણ્યસ્લોકને, પાપતણી મન આવીરે;
 દૂત રમતું અપ્રમાણ છે પણ, વાત આગળ બાવીરે. કળીજીગ

(ઉચ્ચો.)

ભાવી પદારથ ભૂપને, વેઠવું છે બહુ કષ્ટરે;
 દૂત રમવા બેઠો રાજ, કીધો કળીયે બ્રહ્મરે.

કડવું ૩૦ મું.

(રાગ-મેવાડો.)

નળરાજએ દૂત આરંભ્યું, સત્ય થયું સર્વ ક્ષાકજ;
 નગ્રમધ્યે વારતા જાણી, ત્રાહે ત્રાહે કરે લોકજ.
 દમયંતીયે નળને કાહાવ્યું, બળદ બાણી મા જોશોજ;
 એ વૃપભમાં વેરી છે કારમો,^૧ રાજ રમતાં ખોશોજ.
 ડાહ્યા લોક નગરના વારે, ઘણું વારે પરધાનજ;
 કળીજીગે બુદ્ધ બ્રહ્મ કીધી, કહ્યું કોનું ન ધરે કાનજ.
 બેઠા બાંધવ પોણુ પરદીને, બોલે પુષ્કર રાયજ;
 જે હારે તે રાજ મેહેલી, ત્રણ વરસ વન જામજ.^૨

૧ 'આ ધરઆર તમારૂં વીરા રીઘ સીધને માંડારે' (૧૮૨૧).

૨ 'વેરી સમોવડ છે' (૧૭૫૫).

ત્રણ વરસ ગુપ્ત રહેવું, વેશ અન્ય કો ધારીજી;
 કદાચિત પ્રીછયું પડે તો, વંન ભોગવે ફરીજી.
 મહિમા મોટો કળીજીગ કેરો, નળને ગમી તે વાતજી;
 નળ કેહેરે નાંખ પાસા, સારે વરસ્યો શોણીત વરસાતજી.
 હાહાકાર હવો પુરમધ્યે, વાયુ સામટો વાયજી;
 નાંખ્યા પાસા પુષ્કર જીવ્યો, સરવસ હાર્યો રાયજી.
 હાર્યો નળ ને પુષ્કર જીવ્યો, જે એકો સિંધાસનજી;
 આણુ પોતાની વરતાવી પુરમાં, કેહે નળને જાઓ વંનજી.
 વનકુળ પેહેરી વંન વસો ને, કરો વનફળ આહારજી;
 એક વસ્ત્ર રાખો શરીરે, બાકી ઉતારો શણુગારજી.
 સર્વ તજી એક વસ્ત્ર રાખી, ઉઠ્યો નળ ભૂપાળજી;
 દમયંતીને ઠાહાવીયું તું, પીહેર જાજો આ કાળજી.^૧
 રૂદન કરતી રાણી આવી, બાળક જાણ્યાં હાથજી;
 શીશ નામીને સ્વામીને કેહે, મુને તેડો સાથજી.
 સુખદુઃખની કહીયે વારતા, એખલાં નવ સોહાયજી;
 હું સેવાને આવું સહીરે, થાકો તો આંખું પાયજી.
 કંથ કેહે હો કામની, તું આવે મુજને જંજાળજી;
 એ દુઃખ સગળાં વેઠીયે પણ, ટળવળી મરે બંને બાળજી.
 રોતી કેહેછે કામનીરે, જેમ છાયા દેહને વળગીજી;
 તેમ હું તમારી તારણીરે, કેમે ન થાઉં અળગીજી.

(ઉચ્ચે.)

જો અળગી કરશે નાથજી તો, પ્રાણુ તજું તતકાળ રે;
 નળ કેહે આવો વંનવિષે તો, પીહેર વોળાવો બાળરે.

૧ 'તું તો જાજો પીહેર મોજારજી' (૧૭૫૫).

કડ્યું ૩૧ મું.

(રાગ-મેવાડો.)

મોસાળ મધારો રે, મોસાળ પધારો-
 મોસાળ પધારો બાહુઆરે, લાડવાયાં બે બાળ;
 નમાયાં થઈ વરતજેરે, સેહેજે મામીની ગાળ-મોસાળ૦
 તદ્દયા ચાંપે રે, રાણી તદ્દયા ચાંપે,-
 તદ્દયા ચાંપે પેટને રે, એ છેલું વેહેલું લાડ;
 લવે મળવાં દોહેલાંરે, મળીયે તો પ્રભુનો પાડ-મોસાળ૦
 થયાં માત વોહોણારે, થયાં માત વોહોણાં,-
 માત વોહોણાં થયાં દામણાં રે, નહીં કો રૂડો સાથ;
 રૂએ રાણી તદ્દયા ફાટેરે, કોણ માથે ફેરવશે હાથ-મોસાળ૦
 મંદીરના ગુરજરે, મંદીરના ગુરજ;
 મંદીરના ગુરજ સુદેવજરે, તમારે બોળે સોંપું બે તંન;
 જઈ કેહેજે મારી માતનેરે, જીવની પેરે કરજે જતન-મોસાળ૦
 પુત્રી જમાઈરે, તમતણાં પુત્રી જમાઈ-
 પુત્રી જમાઈ તમતણારે, કેહેજે વનમાં પૂરચો વાસ;
 જઈ કેહેજે માહારા તાતનેરે, અમ જોગીનો લે તપાસ-મોસાળ૦
 ચુંગન કરતીરે, માવડી ચુંગન કરતી-
 ચુંગન કરતી માવડીરે, ફરી ફરી મુખ બેય;
 હોયેથકાં નવ ઊતરે રે, એમ કહી દમયંતી રાય-મોસાળ૦

(ઉચલો.)

રાયે રાણી અતિથણું, વસ સોંપ્યાં ગુરુકરમાંહેરે;•
 ઋષી સાથે બે બાળકાં, વોળાવ્યાં નળરાયરે.

કડવું ૩૨ મું.

(રાગ-વેરાડી.)

બાળકાં યોળાવ્યાં ઋષિ સંગાતે, દમયંતી કરે આકંદ;
 હાહાકાર હવો પુરમધ્યે, મળ્યાં સહીએરનાં વૃંદ.
 પડો વાગો પુષ્કર પાપીનો, નળને કો નવ રાખે;
 એક અંબળી જળ ન પામ્યાં, જો ભમ્યાં પુર આખે.
 દ્વાર અડકાવે નળને દેખી, જે પોતાના લોક;
 તરશી દમયંતી પાણી ન પામી, કંઠે પડીઆ શોખ.
 એક રાત રહ્યાં નગરમાં, ચાલ્યાં બાહ્યાં વાતે;
 પુણ્યલોકની પૂઠજ લીધી, કળી થયો સંગાતે.
 જ્યાં વાવ સરોવર કુવા આવે, પાકાં ફળની વાડી;
 તે કળીશુગ આગળથી જઇને, સર્વ મેહેમે ઉઝડી.
 ફળ જળ ને પત્ર ન પામ્યાં, રાણી કરે આંસુપાત;
 વનમાં દરતાં રદન કરતાં, વહી ગયા દિન સાત.
 અકેકું પટફળ પેહેચું, પ્રેમદા કોમળ કાયા દાઝે;
 પાય પંકજપત્ર જેહેવા, તીવ્ર કાંટા ભાંજે.
 એક માન સરોવર આગળ આવ્યું, તેમાં દીડું પાણી;
 ઘણા દિવસની તૃષા સમાવવા, પીધું રાય ને રાણી.
 વારંવાર પાણી પીયે ને, જેસે વળી હોડે;
 નરનારી વારે તૃપત થયાં પણ, ક્ષુધા પાપણી પીડે.
 સ્વામી કેહે સાંસતા થઈયે, શ્યામા જેસ થઇને સ્વસ્થ;
 જે સરોવરમાં શોધી લાવું, જો જડે એક બે મચ્છ.
 થોડા જળમાં પેડો નળરાજ, દીમરનું આચરણ;
 સાધુરાયને શ્રમ કરતાં, મચ્છ જડીઆં ત્રણ.
 આણીને અજળાને આપ્યાં, વામા કેહે થયું વાદ;

નળ કેહે આપણુ બે પ્રાણીને, શું હોશે એટલા સાર.
 ભાર્યાના ભુજ મધ્યે સોંપી, ભૂપ ગયો બીજી વરાં;
 કળીજીગ સર્પ થઈને બીહાવે, મચ્છ નાસે અરાંપરાં.
 નળે શ્રમ કીધો ઘટી બે, મચ્છ ન ચઢીયાં હાથ;
 પેલાં ત્રણે મચ્છ વેંચીને લીજે, વિચાર્યું મનસાથ.
 નળ આંચો નિરાશ થઈને, ત્રણ મીનમાં ચીત;
 એટલામાં દમયંતીજીને, થઈ આંચું વિપરીત.
 અમૃતસ્રવીયા કર અબળાના, સજીવ થયાં મચ્છ પળમાં;
 હાલ્યાં મહીલા મુકી દીધાં, ઉડીપડ્યાં જઈ જળમાં.
 ઘેલી સરખી મીનને કાળે, પાણીમાં વેવલાં વીણે;
 હવે સ્વામીને શો ઉત્તર આપીશ, રૂદન કરે સ્વર ઝીણે.
 વીહીસે મુખ દીડી વૈદરભી, નાથ આવતો નીરબે;
 ચોહોદશ ભાળે આંસુ ઢાળે, સ્વાતિખિંદુ શું વરખે.
 રોતી પલી પતિયે દીડી, ઘોળું મુખ થઈ દીન;
 કેહેરે પાપણી શકે મુજ પાખે, ભક્ષ કર્યાં તેં મીન.
 હું ક્ષુધાતુર ફરીને આંચો, રઝળ્યો પાણી માંહે;
 દોઢ દોઢ મચ્છ ભોજન કીજે, લાવ પાપણી કાંહે.
 લદ્દે ફાટતે બોલ્યાં રાણી, આંસુ પડે મોતી દાણા;
 ક્ષુધા પાપણીએ મચ્છ ભક્ષ્યાં મેં, ન રહેવાયું રાણા.
 નળ કેહે હંસે શીખામણુ દીધી, વીદાય થયો આકાશ;
 એક ઘૂત ન રમીયે બીજું ન કીજે, નારીનો વિશ્વાસ.
 બે વાનાં વાસ્યાં તે કીધાં, હાથે દુઃખ લીધું માગી;
 હું ભુખ્યો ને તેં મચ્છ ખાધાં, શું આગ પેટમાં લાગી.
 દમયંતી હાહા કરે, જાણે સમખાઉં સાને;
 સજીવન થયાં ઉડી ગયાં કહું, તો રાય નવ માને.

(ઉથલો.)

ન માને રાજ એ આશ્રજ મોઢું, ઉઠી ચાલ્યો નળરાયરે;
અણુતેડી રાણી દમયંતી, પતિની પૂઠે ધાયરે.

કડવું ૩૩ મું.

(રાગ-વેરાડી.)

આગળ નળ પૂઠે પ્રેમદા, સતીને અંતર આપદા;
નળ તિરસ્કાર હોડતાં કરે, તદ્દે કાટે અબળા આંખ ભરે.
ખાધાં મચ્છ હશે ગત ઘણી, તો હોડેછેરે પાપણી;
પીરે પાણી ફરી ફરી, કાંજે મચ્છ ખાધાં પેટ ભરી.
જે મારગ આવ્યા આગળે, વિદાય કાધી નારી નજે;
તું નહીં નારી હું નહીં કંથ, આ તાહારા પીહરનો પંથ.
માહારો સંગ તુજને નહીં ગમે, પીહરમાં પેટ ભરીને જમે;
મુને નાથજી કરજે ક્ષમા, માહારે નથી પીહરની તમા.
ફાકટ કરો મુજપર રીસ, અણુગત આળ ચઢાવો શીશ;
દેવતાનું મુને વરદાન, તે કાં નવ જાણો રાગન.
હોતી વાત કામનીએ કહી, કળીને જોગે નળ માને નહીં;
આગળ પાછળ બંને જાય, કળીએ કાધી બગની કાય.
થોડી પાંખ ને માંસજ ધણું, ઉપર વસ્ત્ર નાંખું આપણું;
ઉફરાડી કરી સુંદરી, નળ ચાલ્યો દેહ નમ્ર કરી.
લાજ્યાં પંખી ને લાજ્યું વંન, લાજ્યો સુરજ મીઝ્યાં લોચન;
સ્વાદ દંદ્રિયે પીડ્યો મહારાજ, થયો નમ્ર લોપીને લાજ.
પીતાંબર ઝાલી ભૂપાળ, જેમ માછી ઝાલી નાંખે જાળ;
બગ નિકટ ગયો જવ રાય, તેમ તેમ કળી આઘેરો જાય.
ધાઈ વસ્ત્રનો નાંખ્યો પાશ, કળીજીગ ઉડ્યો આકાશ;

એક વસ્ત્ર પંખી ગયો લેઇ, નળ બેડો કપાળે કર દેઇ.
 અરે દૈવ તેં એ શું કર્યું, વસ્ત્ર જતાં કાંઇ ન ઊગર્યું;
 ગયું રાજ છત્ર મહિમા ધણો, ન રહ્યો અંગે સૂત્ર તાંતણો.
 વિહંગમ વસ્ત્ર ગયોરે હરી, દમયંતી મો જોશો ફરી;
 પાછે પાગે ગઈ સ્ત્રીજન, આપ્યું અર્ધું વસ્ત્ર સ્વામી ઢાંકા તન.
 એકેકા છેડો પેહેર્યો ઉભે, તીરથ નાહે તેવાં શોભે;
 અનવિના અડવડીયાં ખાય, સતને આધારે આલ્યાં જાય.
 મહાવનની આવી જંખજળ, તે સ્થાનકે થયો સંધ્યાકાળ;
 બંને બેઠાં દ્રુમને તળે, ચુંડી પત્ર પાથર્યાં નળે.
 દુઃખની વાત કરી નવનવી, દમયંતી નિદ્રાવશ હતી;
 હુધા અંગોઅંગ રહી વશી, મુખ જાણે પૂનેમનો શશી.
 નળે સુતી દીડી સુંદરી, નિસ્વાસ મુકયો બે નયણાં ભરી;
 કોણુ દિવસ આવ્યો શ્રીહરી, એ દુઃખે પ્રાણુ ન જાય નીસરી.
 વૈદરભી વસુધાવશ પડી, દુઃખ નોતું દીઠું એક ધડી;
 ધણે દોહલે વરી મેં એહ, રૂએ રાજ જોઈને દેહ.
 નખથી નિરખતાં જોયું મૂખ, ત્યારે મનમાં લાગ્યું દૂખ;
 શી સગાઈ પરતનયા તણી, દુષ્ટ દમયંતી એ પાપણી.
 શી પ્રીત છેહ દીધો જોણીયે, હું વિના મચ્છ ખાધાં એણીયે;
 મલીન મન એનું નિરધાર, કો સમે માહારો કરે આહાર.
 ન ઘટે એસું રહેવું મળી, રાયને ઉપજાવે એમ કળી;
 તો સમે રહેતી રે દાઝ, મુકું વનમાં એકલી આજ.
 ખુદ્ધ બ્રહ્મ મન રાજતણું, કળીનો પ્રેરયો કોષે ધણું;
 મનમાંહે આશંકા ગણે, એક વસ્ત્ર પેહેર્યું બે જણે.
 મધ્યે ચીર ફાડું બળ કરી, થાય શબ્દ જાગે સુંદરી;
 હોય છુરી તો છેહું પટકૂળ, કળી થયો કાંતું અનરથનું મૂળ.
 નળે લીધું છુરીકા શસ્ત્ર, તે વડે વચ્ચેથી વેહેર્યું વસ્ત્ર;

કટકા એ પટકુળના કરી, મૂકી નળ ચાલ્યો સુંદરી.
 ગયો ડગલાં સાતજ ભરી, પ્રીત શ્યામાની સાંભરી;
 નળ વિમાસણું મન કરે, એકલી એ ફાટીને મરે.
 વરચો હું દેવતા પરહરી, વળી વનમાં સાથે નીસરી;
 ત્રૈલોક્યમોહન એ માનુની, કેમ વેદના સેહેશે રાનની.
 ન ઘટે મૂકી જનવું સુને, નળ આવ્યો દમયંતી કને;
 દીહું મુખ અંતર પરજળ્યો, સંભારી મચ્છને પાછો વળ્યો.
 કળી તાણે વાટ વનતણી, પ્રેમ તાણે દમયંતી ભણી;
 વિચારે વિચારનિધિમાં પડ્યો, આવાગમન હીંડોળે ચહડ્યો.
 સાત વાર આવ્યો ફરી ફરી, તજી ન જાયે સાધુ સુંદરી;
 બળ પ્રબળ કળીનું થયું, પ્રેમબંધન ત્રુટીને ગયું.
 સર્પ કંચુકીને તજે જેમ, મેં દમયંતી તજવી તેમ;
 વૃક્ષ પત્રને જેમ પરહરે, પુનરપિ તે અંગી નવ કરે.
 જેવું હોય વમનનું અંન, તેવી માહારે એ સ્ત્રીજન;
 કે વેળા સુને મારે નેટ, હુંપે વાહાલું એહેલું પેટ.
 એહેલું કહીને મૂકી દોટ, ઉવાટે દોડ્યો સાસોટ;
 સાં લગે ધાયો ભૂપાળ, રહ્યો જ્યાં થયો પ્રાતઃકાળ.

(ઉથલો.)

કાળ ઉદે અરુણ તણો, સાં લગે ધાયો ધીશરે;
 જાગ્યો તદે થયું દુખ ઉદે, જ્યારે દીદો દીશરે.

કડવું ૩૪ મું.

(રાગ-રામચી, દેશી લેહકણી.)

નળ જળ નયણે ભરે ને, કરે વિવિધ વિલાપ;
 વ્યાકુળ અંગ પોતા તણું, અવની પછાડે આપ.

વૈદર્ભી વામા રંક રામા, એકલડી વનમધ્ય;
 ભય ધરશે ને ફાટી મરશે, જીવ્યાની વળી અવધ્ય.
 નહીં મળે ફરી કોકીલાસ્વરી, શે ઉપન્યો વિખવાદ;
 મનગમયંતી બોલ દમયંતી, નળે માંડ્યો સાદ.
 વિશ્વમોહિની સૃષ્ટિદોહિની, સુંદરી સૂળણુ;
 વિરહિણી વલ્લભ દર્શન દુલ્લભ, બોલ પિયુના પ્રાણુ.
 વંન કરતો રુદન કરતો, જોતો આવ્યાની વાટ;
 કળીયે ચર્ણુ ધર્ણનાં ભુક્ત્યાં, વંન કીધું નિરવાટ.
 વડાળે ભૂપાળ વળગ્યો, તે રૂએ રૂદ્યા ફાટે;
 મોહ ધારણુ કર્મ કારણુ, કેહે ભૂજ દેઈ લેલાટે.
 રાય વિલપે ધણું કલપે, સંભારે સુખ સ્નેહ;
 કમુધ આવી મન ભાવી, અન્યા અદ્ય દીધો છેહ.
 અજગર વાધ વર નાગ છે, દારણુ વનની હથ;
 કરાડ કોતર સહીંના સ્વર, સ્યામા ફાટી મરશે સદ્ય.
 દોહલે પામી ગજગામી, દેવ ગયા નિરમૂખ;
 સ્વયંવર સાથ સાંભળી વાત, સર્વ પામશે સૂખ.
 કોણુ નેત્ર લુહે રાય રૂએ એક, શબ્દ સાંભળ્યો ગાઠ;
 જો પ્રેમ મુકાવે હો નળ રાગ, બળતાને બાહેર કાઢ.
 સાંભળી વાણી જાણી રાણી, બેઠોછે રોયે સ્વર;
 હરખે ભરાયો શબ્દે ધાયો, વીરસેન કુંઅર.
 પાડે બરાડા બળે દવાડા, તરફડે મોહોટો વ્યાળ;
 કેહે દયાસિંધુ દીનઅંધુ, કાઢ નળ ભૂપાળ.
 વન્હી વરદાન ગયો સુગળુ, નાગે કીધો નમસ્કાર;
 આપ પ્રાણુદાન હો કરુણાવાન, કાંઈ હુંએ કરીશ ઉપકાર.
 વિપત્તી ન બીધો નાગ લીધો, જોજન દેહ પ્રમાણુ;
 સ્કંધ ચહડાવી મુક્યો બાહેર, શાતા પામ્યો પ્રાણુ.

પુણ્યસ્ત્રોક સાચા વિપ્રવાચા, મળ્યો વૈદર્ભીકાંત;
પૂછે નળ દીધો સખળ મુને, કેહે માડી વૃત્તાંત.

(ઉપસો.)

વૃત્તાંત કેહે બાઈ કોણુ છે, પામ્યો બહુ પરિતાપ રે;
સર્પ કેહે રાય સાંભળો મુને, હવો ઋષિનો શાપ રે.

કડવું ૩૫ મું.

(રાગ—દેશાખ, આલ હુંકી.)

બોલ્યો નાગ કરી પ્રણામ, રાય માહારં કરકોટક નામ;
હું પ્રાચીન કર્મે પામ્યો સંતાપ, સમ ઋષિયે દીધો શાપ.
વિમાન જાતું હતું સ્વર્ગ બણી, અજ્ઞાનતા જાગી મુજ તણી;
ફૂતકારી ફણા નાંખી જવાળ, દાધા સમ ઋષિ ચહડ્યો કાળ.
પતિત તે નાંખી વિખની લેહેર, બળ દવમાં અવની ઉપેર;
બહુકાળ લગે વાસે વન્હીમાંહે, ભોગવ દુઃખ જીવ નહીં જાયે.
મેં જાણ્યું શાપ ટળે નહીં ખરો, મુને શાપનો અતુચ્છ કરો;
વન્હી વેલા દોહેલી ઘણું, કહ્યું દરશણુ થાશે નળતણું.
પુણ્યસ્ત્રોક બાહેર કાહાડશે, તે તુંને શાંતતા પમાડશે;
તે દિવસનો વન દાઝું છૌં અહીં, સાત સદસ્ર વરસ ગયાં વહી.
તે તમો આજ દુઃખ ટાળીયું, પુણ્યસ્ત્રોકપણું પાળીયું;
માહારી દેહને અતિ સુખ થયું, ઋષિ વચનનું ફળ લાઘું.
એહેવું કહીને સર્પજ ધસ્યો, કરકોટક નળને કંઠે ડસ્યો;
લાગી વિખજવાળ દાધો ભૂપ, કાળી કાયા થયું કુખડું રૂપ.
કાજળપે શ્યામતા વિશેષ, વાંકું મુખ પંચવર્ણ કેશ;
છતે દાંતે ડાચાં ગયાં મળી, નીસરી ખુંધ કટી બેવડ વળી.
નળ કેહે ધન કદુકુમાર, ધણો રૂડો કર્યો ઉપકાર;

તુંને મેં આપ્યું પ્રાણદાન, તે હુંને કીધો સાહી સમાન.
 નાગ કેહે રખે દુઃખ ધરે, જોતાં એ ઉપકાર છે ખરે;
 ગુપ્ત રહેવું સંવત્સર ત્રણ, કો નવ ઝોળખે એહેવું વર્ણ.
 ત્રણ વસ્ત્ર આપુંછઉં ભૂપ, પરિધાન થશે મુળગું રૂપ;
 તે જોયાં પેહેરી પરીક્ષા કરી, તતક્ષણ કાંતિ ભૂપની ફરી.
 હરખ્યો નળ થયું દિવ્ય કામ, નાગે બાહુક ધરયું નામ;
 ભૂપાળ વ્યાળ થયા વીદાય, ગયો અયોધ્યા નૈપથ રાય.
 દેખી માણસ નાહાસે અહરાંપરાં, ધાયે બાહુક પૂઠે છોકરાં;
 જે જે મારગ મહીપતી પળે, તાંહાં માણસ જોવાને મળે.
 હસે લોક રૂપે લીહ વાળી, પૂઠે છોકરાં પાડે તાળી;
 રાજસભામાં રાજ ગયો, પ્રતિહારસાથ ખશીને રહ્યો.
 હશી સભા હશ્યો ઋતુપર્ણ, વિધિયે આ કાંહાં નિરમ્યું વર્ણ;
 હારે કાજળ ને જંબુફળ, જાણે રૂપે ખીજો નળ.
 કોહો કોણ છો સ્વરૂપના ધામ, કેમ આવવું પડયું શું કામ;
 નળ કેહે માહારૂં બાહુક નામ, આવ્યો ઉદર ભરવા કામ.
 અશ્વમંત્ર જાણું રાજન, એક દિવસે ખેડું શત જોજન;
 કેહે ઋતુપર્ણ મોડું કારણ, આ રૂપ ને વિદ્યા અસાધારણ.
 નળ ઇન્દ્રવિના કો જાણે નહીં, મંત્રપ્રાપ્તિ તુંને ક્યાંથી થઇ;
 મંત્રપાઠ કરતા નળરાય. હું નળનો સેવક શીખ્યો વિદાય.
 નૈપથનાથ તે વનમાં ગયો, તે દુઃખે હું આહાવો થયો;
 આવ્યો છઉં રહેવા તમકને, અન્નવસ્ત્ર આપજો મને.
 નહીં કંઈ હું નીચું કામ, નહીં ધરાયું સેવક નામ;
 રાયજી તમને નહીં નમું, સ્વયંપાક કરીને જમું.
 રાજ કહે રહ્યો જેમ તેમ, વિદ્યાવાન જવા દેઉં કેમ;
 હયદાસપતિનો અધિકાર, સેવક માત્ર કરે નમસ્કાર.
 જઘપી માન પામે ઘણું, પણ કહેવાયે દાસત્વપણું;

અશ્વપતી મહારાજ થયો, હયશાળામાં વાસો રહ્યો.

(પોતાની સ્ત્રીથી વિનંતિ થયાનું દુઃખ: રોજ સૂતી વેળા સં-
ભારે. એ સાંભળી પારોશીઓ વિસ્મય પામે અને કહે.)

બાળ બીહામણો આવી વસ્યો, કદરજને વિનંતિ કરી;
તે સ્ત્રીએ સુકૃત શું શું કહ્યું, જોણે આ સ્વરૂપને વચ્ચું;
વાર થયું જે વીપત પડી, આ ભૂતથી છુટી આપડી.

(ઉચ્ચો.)

આપડી છૂટી લોક કહે રહ્યો, નળરાયને રીજવીરે;
વૃહદશ્વ કહે યુધિષ્ઠિરને, દમયંતીની શી ગત હવીરે.

કડવું ઉડ મું.

(દોહરા.)

સ્વપ્ન આવ્યું નારને, મુકી જાય છે નાય;
જાગી ઉઠી અચાનકે, ટ્રેહેવા પ્રભુનો હાથ.
વૈદર્ભી થઈ ગાભરી, વળી જુએ ચોહોપાસ;
અમ અબળાનાં લહે કારમાં, બીહીઝે તમારે હાસ.
જોયું વંન ફરી ફરી, સમ દેઈ કીધા સાદ;
પછી રૂએ બહુવિધ ફરી, પામી અતિ વિષાદ.

(રાગ-મારની દેશી.)

અમે અબળા માણસ બીજે, નવ કીજે હાસરે, હો નળરાય;
કેમ ધીરજ ધરું હું નારી, તમારી દાસરે, હો નળરાય.
રાત્ર અંધારી તો માહારી, વલે કોણ થાશે રે, હો નળ
તમ ચર્ણુ કરી આણુ, પ્રાણુ મુજ જાશે રે, હો નળ
આંહાંતો બોલે સાવજ, નાગ, વાધ ને વરે, હો નળ

બોલો બોલો વાહોછો કચમ, સમ હું તો મરું, હો નળ૦
 હાંહાંજી જાઓછો હાડ, રાડ થશે ફાંસુરે, હો નળ૦
 અગોપ રહ્યા ન આવે દયા, દેખી આંખડીએ આંસુરે, હો નળ૦
 તમારાં પગલાં નવ પેખું કંથ, પંથ કેમ લહુંરે, હો નળ૦
 નિશા અંધારી ભયાનક, સ્થાનક કેમ રહુંરે, હો નળ૦
 નૈષધ દેશની રાણી, તાણી અતીસેં રોય રે, હો નળ૦
 પ્રભુજી અંગ અવેવ, માહારા તાહારા જોયરે, હો નળ૦
 ઘેલી સરખી આલે, વાહાલે ત્રયોડીરે, હો નળ૦
 માડયું વલવલયું જોવું, રોવું મુકયું છોડી રે, હો નળ૦
 વલવલતી વૈદરભી વાટે, અંગ ઉચાટે ભરીરે, હો નળ૦
 કારણુ સ્વામી શુંય, હુંય પરહરીરે, હો નળ૦
 વાહાલા નવ દીને છેહ, નેહ વિચારોરે, હો નળ૦
 કર્મે વાળ્યો આડો આંક, વાંક શો માહારોરે, હો નળ૦

(ઉત્થલો.)

શો અપરાધ માહારો સ્વામી, દારુણ વનમાં મુકી ગયારે;
 અદ્ય બ્રાંતે હું તજી, અંતર ન ઉપજી દ્યારે.

કડવું ૩૭ મું.

(રાગ-રામઝી, દેશી ગજગણી.)

વૈદરભી વનમાં વલવલે, અંધારીરે રાત;
 ભામની ભય પામે ધણું, એકલડીરે જાત-વૈદરભી૦
 રસનાયે નામજ નળતણું, મુખ જપતીરે જાય;
 શુદ્ધ નથી શરીરની, ભાંજે કંટક પાય-વૈદરભી૦

રોઈ રોઈ રાંતી આંખડી, ભરે આંસુ નીર;
 નયણે ધારા બેળે ઝરે, વેહે અંગ રુધીર-વૈ૦
 હીંડતાં તે આખડે, પગમાં વાગે ઠેસ;
 ચાલંતી ઉભી રેહે, ભરાયે કાંટે કેશ-વૈ૦
 અંગે ઉઝરડા પડ્યા ધણા, વેહે શોણિત ધાર;
 હો નળ હો નળ બોલતી, બીજો નહીં વિચાર-વૈ૦
 ઊંડાં કોતરમાં ઉતરે, ચઢે ગીરી કરાડ;
 અશુદ્ધે ઉધરકે નહીં, પાડે વાધ બરાડ-વૈદરભી૦
 વાંકી વાટ ટીંબા ટેકરા, બયાનક ખોહ;
 રાફડા માંહે સાપ ડુંદુવે, ધણું ધુધુવે ઘોહ-વૈદરભી૦
 શબ્દ પશુ પંખીતણા, ન પડે કાંઈ પ્રીછ;
 વર વણીચર બીહાવે અર્જુમાં, ધાવે વળગવા રીંછ-વૈ૦
 સૂકર રોઝ ચીકારડા, ચીતરા દે ફાળ;
 ફાલુનાદ હોયે ધણા, બહુ બોલે શીઆળ-વૈદરભી૦
 આંબા આંબલી એરામણી, અરીઠા અપાર;
 શીમળ સમડી સેગઠા, ન સૂઝે પંથ વિચાર-વૈદરભી૦
 ખેર ખાખર ને કાચકી, કંટાળા થુએર;
 બાવળિયા બહુ બોરડી, સરગુવા સમેર-વૈદરભી૦
 આખડી પડતી સુંદરી, ચર્ણુ વેલા વીટાય;
 છુટા કેશ કામની તણા, ઝાંખરે ઝીટાય-વૈદરભી૦
 વૃક્ષ અયડાએ અંગસું, મુકે કાંટામાં પાય;
 શુદ્ધ નથી વાગા તણી, ભજતી નળરાય-વૈદરભી૦
 દિવસ નિશા પ્રીછે નહીં, એહેવું ધાડું અરણ્ય;
 હમયંતી ભૂલી ભમી, ત્યાં દિવસ ત્રણ-વૈદરભી૦
 અન્ન ઉદક પામી નહીં, નહીં બેસવું શયન;
 ત્રણ દિવસ વહી ગયા, ભમયંતાં વન-વૈદરભી૦

(ઉત્થલો.)

વન ભયાનક ભામ્યની ભમી, દિવસ ત્રણ ગયા વહીરે;
વાટ ઘાટ ને ગામ ઠામ કાંઈ, પ્રેમદા પામી નહીંરે.

કડ્યું ૩૮ મું.

(રાગ-રામગ્રી, દેશી લેહેકણી.)

ભૂલી ભમેછે ભામનીરે, નૈપધનાથની નારરે;
હો નળ હો નળ ખોલતી, ભીમકરાજ કુમારરે-ભૂલી૦
ટળ્યું કાળજી આંસુએ કરી, વેદનાએ વ્યાકુળરે;
અર્ધ ઉઘાડી દેહોડી નાથે, ફાડ્યું છે પટફૂળરે-ભૂલી૦
એહેવે દીઠો એક ચીતરો, ધાર્છ દમયંતી ઉલટરે;
પૂછે ભાળ નળ ભૂપાળની છે, તારા જેવી કટરે-ભૂલી૦
શાર્ફલ દીઠો વાટમાં, વૈદરભી પૂછે ધરી વાહાલરે;
નૈપધ નરેશ વાટે મળ્યા છે, તાહારા જેવી ચાલરે-ભૂલી૦
સાવજ થાયે ધાખરા, ભય પામી નાશી જાયરે;
રખે વનદેવી અમને જાલતી, પશુઆરિ કંપાયરે-ભૂલી૦
પૂછે ઊંચા દુમને તાહારી, ગગને ગઈ ડાળ રે;
તરુવર જે માહારી વતી, કહીં દીસે ભૂપાળરે-ભૂલી૦
પર ઉપકારી સદા તમો, વળી શીતળ તાહારી છાંયરે;
નૈપધનાથ કચાંહુ દીઠડા, જોઈ છોં વનમાંહેરે-ભૂલી૦
તર ઉત્તર આપે નહીં, તેમ તેમ રાણી રાયરે;
પુણ્યશ્લોકે જ્યારે પરહસ્યાં, સારે શત્રુ થયાં સર્વ ક્રોધરે-ભૂ૦
અજગર પડ્યોછે વાટમાં, વીક્રાશી મુખ ભાગરે;
દમયંતીયે જાણ્યું નહીં, તેના મુખમાં મુક્યો પાગરે-ભૂલી૦
ચર્ણુ ગળ્યો જનુ લગે, વિષ ચઢી ગયું શરીરરે;

પડી ભોમ સાદ નળને કરે, મુખે પાડે રીરરે-ભૂલી૦
 અજગર આનંદ પામીયો, ભલું જડયું છે ભક્ષરે;
 વૈદર્ભી ધણું વસવલે, ઉંચાં ચઢી ગયાં છે ચક્ષરે-ભૂલી૦
 કંઠે બંધાઈ કાચકી, મુખે પડીયો શોકરે;
 મર્ણુ સમે મુકે નહીં, તદ્દે રસના પુણ્યશ્લોકરે-ભૂલી૦
 રોતી રાણી સાંભળી, એક પારધી આવ્યો ધાઈ રે;
 પગ દીઠો અજગર મુખમાં, તેણે શ્યામાને સાહીરે-ભૂલી૦
 પારધીએ અજગર ચીરીયો, કોહોવાડાને ધાયરે;
 જાત કરીને મુકાવીયો, નળપત્નીનો પાયરે-ભૂલી૦
 વૈદર્ભીને વિષ ચહડયું નહીં, છે વાસવનું વરદાનરે;
 કરતળ વાસ સુધાતણો, દેહી રહી પરમ નિધાનરે-ભૂલી૦

(ઉચ્છ્વો.)

દેહી રહી પરમનિધાન, હળાહળ ગયું ઉતરીરે;
 કેહે ભટ પ્રેમાનંદ પછે, શું દુઃખ પામી મુંદરીરે.

કડવું ૩૮ મું.

(રાગ—મારની દેશી ટુંકડી શોકની).

વિષધર માસ્યો વ્યાધે આવી, મહીલા મૃત્યુથકી મુકાવી;
 વ્યાધે અજગર લીધો હાથે, આલ્યો તેડી દમયંતી સાથે.
 પારધી હોંડયો જગને જીતી, વૈદરભી જાય ખીહીતી ખીહીતી;
 ગયો એક તળાવની તીર, પક્ષાલણ કીધું સર્પ શરીર.
 દેખતાં દમયંતી પ્રસક્ષ, તે અજગર કીધો ભક્ષ.
 મુખનું પાસું રેહેવા દીધું, બાકી શરીરનું ભોજન કીધું.
 દમયંતી વિરમે હવી, આતો વારતા દીઠી નવી;
 જવાંતક કેહે હો નારી, તમો દીઠી વિદ્યા અમારી.

હુંતો પારધીપતિ છોં વ્યાધી, પટરાણી કંઈ બલે લાધી.
કુણુ માત તાત કુણુ સ્વામી, વન નીસર્યાં વૈરાગ પામી;
એખલાં આઘ્યાં આણી દશે, કોણુ નામ બોલો રળી રસે.
કોણુ વચન કહું કવરધું, કાં અંબર અંગે અરધું;
શું નળ નળ મુખે જપો, છો ડાહ્યાં ઘેલામાં ખપો.

(તેને વરવાની તેણીએ ના કહી. એ તકરાર ચાલતી હતી તેવામાં પારધીના ભૂંડા વિચારથી તથા યજ્ઞાત્કાર કરવાની ઇચ્છાથી તેના ઉપર ક્રોધ કરી રાણીએ તેને શાપ્યો).

સત હોયે સદા નિરંતર, અસતથી હોજીં સ્વતંતર;
ન મુક્યા હોયે નળ મનથા, કદાપ્તે ન જોયું હોયે અન્યથા.
આપત્કાળ રહી હોજીં સતે, નળ સમરી રહી હોજીં શુભમતે;
પંચ મહાભૂત સાક્ષી ભાણુ, નહીં ચુકી હોજીં નળનું ધ્યાન.
સત બળે દેજીં છોં શાપ, ભસ્મ થાજે વ્યાધી તું આપ;
વચન નીસરયું મહિલાનાં મુખથી, અગ્નિ લાગો પગના નખથી.
ન થયું સ્તવન બેહુ કર જોડી, નમતાંમાં થયો રાખોડી;
પ્રેમદા પામી પરિતાપ, ઉપકારીને દીધો શાપ.

જઘપી વ્રત ન ભાણું, પણ લૌકિક લાંછન લાણું;
પ્રાણસાગે નથી હું બીહીવી, શું કંઈ સ્વામી પાળે જીવી.
કેશનો પાંગરો ગુંથી ગંઠે, લેછ ભરાવ્યો ફાંસો કંઠે;
હો વિષ્ણુ એટલું માગતી મરું, નળની દાસી થઈ અવતરું.
મર્ણુથી ઉગારી લીધી, ત્યાં માયા કળીયે કાધી.
તાપસ આત્રમ દીઠી વાડી, ગધ દમયંતી ફાંસો કાહાડી.
નમ્ર દિગંબર છે મહંત, ગર્ધ પાસે હરખું ચંત;
બોલે કળીગુગ નાસા ગ્રહી, અપ્રીત મચ્છ માટે થઈ.
શકે ભીમકસુતા દમયંતી, તજી નાથે હીંડે ભમયંતી;
અદ્ય અપરાધની બ્રાંતે, કામની તજી છે કાંતે.

ભીમકસુતા આનંદી અપાર, જોગી જગદીશનો અવતાર;
 ફરી ફરીને પાગે નમે, નળનું પ્રશ્ન કરેછ તમે.
 મુની કહે નળને છે ક્ષેમ, પણ ઉતાર્યો તુજથી પ્રેમ;
 નળ નારી શોધે છે અન્ય, તું કરજે ઉપજે મન.
 તવ હરખ્યો પ્રેમદાનો પ્રાણ, મારા પ્રભુને છે કલ્યાણ;
 લક્ષ નારી કરો રાગન, પણ માહારે નળનું ધ્યાન.
 ઠરી ઠાર તે જાણી નળ, નારીએ લીધાં જળ ફળ;
 પામી વિરામ કીધું શયન, નિદ્રાવશ થઈ સ્ત્રીજન.
 સ્વપ્નાંતર દીઠા નળ રાય, જાગી તો દુખ બમણું થાય.

(ઉત્થલો.)

નળની સ્ત્રી નિદ્રામાં, સ્વપ્નવિષે પુણ્યશ્લોકરે;
 ચાર ઘડીએ જાગી ચતુરા તો, આશ્રમ વાડી ફેાકરે.

કડવું ૪૦ મું.

(રાગ-મલ્હાર)

ભીમકસુતા જાગી કરીને, ચાહારે દિશાયે જોયરે;
 નહીં તાપસ વન ખીહામણું, નળની નારી રાયરે.
 હું પાપણીને પગલે કરીને, મુનીએ મુક્યો ઠામરે;
 મેં કાણુ કૃત્યરે આચર્યાં જે, વીપત પડેછે આમરે.
 હોંડે સાદ કરંતી વનમાં, ત્રિભોવન નાયક નરરે;
 ગગને, રહ્યા હરખે ઘણું, મેં ઉવેખ્યા અમરરે.
 લક્ષણવંતે લોક હસાવ્યા, સ્વયંવરના સર્વરે;
 આજ રિપુને વહીજાયછે, કૌતક કેરું પર્વરે.
 એવું જાણી મારા નાથજી, દાસીની લેજે સંભાળરે;

હો વિહંગમ વેવીસાળીઆ મુને, મુકી નળ ભૂપાળરે.
 હો વળાવતી માવડી માહારં, ઢાંક ઉઘાડું ગાત્રરે;
 હો ભીમક માહરા તાતજી શોધી, મનાવળે જામાત્રરે.
 હો નૈષધ દેશના રાજ્યા, અણુચિંત્યું દો દર્શનરે;
 ભૂપરૂપને જાગી ભામણે, હો સત્રુણા સ્વામીનરે;
 વૈદરભી નાથ વિજેગણી, વિરહે વ્યાકુળ શરીરરે;
 ચતુરાને વન ચાલતાં, આવ્યું સરિતા તીરરે.
 આનંદી અળળા અતિધણું, ઉતરતા દીઠા લોકરે;
 ધાધને પુછે પ્રેમદા ભાઈ, દીઠા કહીં પુણ્યસ્થોકરે.

(ઉચ્ચો.)

પુણ્યસ્થોક છે એ સાથમાં, પુછે નળની નારીરે;
 નદી ઉતરતાં આશ્રજ પામ્યા, પરદેશી વેપારી રે.

(કડવું ૪૧ મું.)

(રાગ—મારની દેશી.*)

શ્વાસ ભરી પૂછે સતી, વેપારીરે;
 કપડું દીઠાછે નૈષધપતી, વણુજારારે.
 પ્રભુ ગયાછે પરહરી, વેપારીરે;
 છે તમમાં વાત કોહો ખરી, વણુજારારે,
 કાંઈ દેખાડો નળ નાથને, વેપારીરે;
 રૂંડું હજો સધળા સાથને, વણુજારારે.
 સાચું જોલો જળતીર છો, વેપારીરે;
 તમે વિપત્ત સમેના વીર છો, વણુજારારે.
 રૂપે બ્રહ્માએ વાળી હથરે, વેપારીરે;

* ‘મહાર’ (૧૭૫૫). ‘ગોડી’ (૧૮૨૧.ખા૦).

માહારો સ્વામી ઝોળખીયે સઘરે, વણુજારારે.

છે અદ્ભુત ગોરૂં ગાત્રરે, વેપારીરે;

દીઠે અડસેઠ વળે જત્રરે, વણુજારારે.

ગોરૂં મુખ મુછ વાંકડી, વેપારીરે;

મોટી મોટી આંખડી, વણુજારારે.

કાંતિ મણી જેહેવી ચટકતી, વેપારીરે;

ચાલ જેની છે લટકતી, વણુજારારે.

કંઠે મોતીનું લેહેરીયું, વેપારીરે;

અરધું પટકુળ પેહેરીયું, વણુજારારે.

મુગટે માણેક ચળકતાં, વેપારીરે;

કરણે કુંડળ લળકતાં, વણુજારારે.

અધર આંખાની કાતળી, વેપારીરે;

વિશાળ ત્દદે કટિ પાતળી, વણુજારારે.

ખોલ સાકરપે મીઠડા, વેપારીરે;

એહેવા નૈપધનાથ દીઠડા, વણુજારારે.

વણુજારા એમ ઓચરે, સુણુ સ્યામારે;

નિર્લજ વનમાં શું ફરે, હો ઘેલીરે.

કો કેહે કૃત્યા વન વસી, સુણુ સ્યામારે;

કો કેહે દીસે રાક્ષસી, હો ઘેલીરે.

કો કેહેશે મોટી પાપણી મુણુ, સ્યામારે;

કો કેહેશે દીસે શાકણી, હો ઘેલીરે.

રોતી નાવ બેઠી સુંઠરી, સુણુ રાયરે;

લોકમાંહે મળી ઉતરી, ધર્મરાયરે.

વેપારી ત્યાં વાસો રહ્યા, સુણુ રાયરે;

બે પોહોર નિશાના ગયા, ધર્મરાયરે.

નયણે આંસુડાં ગળે, સુણુ રાયરે;

દમયંતી બેઠી જળાં તજે, ધર્મરાયરે.
 ગજ જૂથ જળ પીવા આવીયાં, સુણ રાયરે;
 સિંહ થઈ કળીયે બીહાવીઆં, ધર્મરાયરે.
 બેઠકી મેગળ મંડળી, સુણ રાયરે;
 વેપારી માચ્યા મગદળી, ધર્મરાયરે.
 જે સતીને બાલ્યજ બોલીયા, સુણ રાયરે;
 તે પાપી ગજે રગદોળીયા, ધર્મરાયરે.
 અધિષ્ઠાતા વેપારી તણો, સુણ રાયરે;
 તેડયો જીવતો સાથ આપનો, ધર્મરાયરે.
 બાઈઓ કુતોહળ મોરું હવું, સુણ રાયરે;
 મુને ઘટે છે વનમાં જવું, ધર્મરાયરે.
 એહેવે કળીજીગ પાપી આવીયો, સુણ રાયરે;
 વેષ તે જોષીનો લાવીયો, ધર્મરાયરે;
 તિથિ પત્ર વાંચીને એમ કેહે, સુણ રાયરે;
 ચેતો વેપારી કો જીવતો ન રેહે, ધર્મરાયરે.

(ઉચ્છ્વો)

નહીં રેહે કો જીવતા, ઉત્પાત દારુણ હોયરે;
 એ કૃત્યા આવી કાલની, તેણીયે ખાધાં સર્વ કોયરે.

કડવું ૪૨ મું.

(રાગ—મેવાડો. *)

દેખાડી દીધી હો, કળીયે સુંદરી;
 ધાયા વેપારી હો, લાવ્યા બંધન કરી.
 સર્વે ઠરાવી હો, અબળા' શાકણી;

* 'સારંગ' (૧૮૨૧). ૧ 'એકો' (૧૮૦૬).

નળને સમરે હો, મધુર બાષણી.
 બોલ્યો અધિકારી હો, મારો સરવે મળી;
 પડ્યા ત્રુટી હો, અબળાને નાંખી દળી.^૧
 ગડદા પાટુ હો, પાહાણુ ને લાકડી;
 એણી પેર મારી હો, બાળા બે ધડી.
 રહ્યું બોલાતું હો, કંઠે કાંટા પડે;
 બંધન ત્રુટું હો, નાહાસતી આખડે.
 હું વધુ દેખી હો, પૂર્વજ લાજ્યા;
 મુને રાખો હો, નૈષધ રાજ્યા.
 ત્રાસે નાહાસે હો, પાછું ફરી જીએ;
 રાજ મારગે હો, દમયંતી રૂએ.
 અંગે દીમા હો, રુધિર ધારા ઝરે;
 બહુ સળ ઉઠ્યા હો, અવિસ્રોકન કરે.
 ઉજ્જુજ રેણું હો, ચરણે દાઝેરે;
 કળી પુઠે પડીયો હો, દેવા દુઃખ કાળેરે.
 નગ્ર એક આબ્યું હો, અબળા ઓહોલાશી;
 રાજ કરેછે હો, બાનુમતી માશી.
 પુરમાં પેઠી હો, આપત અવસ્તા;
 ઘેલી જાણી હો, લોક સહુ હસતા.
 બાળક પૂઠે હો, તાળી પાડેરે;
 શે ઢાંકે કાયા હો, રેણુ ઉરાડે રે.
 વૈદરબી વીહીલી હો, શેરી ચહુટે ફરે;
 નાંખે કાંકરા હો, કર આડો ધરે.

૧ ‘ પ્રહારે પડતી હો, ઉઠે વળીવળી ’ (૧૮૨૧, બા.૦, એક ખીજ).

છને બેઠી હો, માશી બાનુમતી;
મોઢલી ઘસી હો, તેડાવી સતી.

(ઉચ્ચો)

સતી તેડાવી રાણીયે જૈ, અખળા બભી રહીરે;
બાણેજે માશી ઓળખી પણ, માશીયે બાણેજ ઓળખી નહીરે.

કડવું ૪૩ મું.

(રાગ-ગોડી, લેહેકણી).

દમયંતી મંદિરમાં પળે, અવાસ ન આણે આંખડી તળે,
બાનુમતી જોઈ વિસ્મે હવી, કેહે પ્રેમદા કોણે પરભવી.
પ્રભુતા તાહરા તનમાં રમે, બાગ્યવાન દીસે કાં વન ભમે;
છો રુદ્રાણી અહ્માણી કે વૈજણવી, કોણ કારણ રૂપ ધણું માનવી.
લોકિક કષ્ટ વેઠાછો માત, કોણે મન મુકી જથારથ વાત;
બાઈ હું માનવી સર્વથા, કર્મ જોગે ભોગવવી વ્યથા.
નરનારીયે તીર્થ જાત્રા માંડી, અંતરિયાળ પ્રભુ ગયો છાંડી;
ન જાણીયે શું દુઃખ મનમાં ધરી, નિશાયે નાય ગયો પરહરી.
કર્મકથા એ માતા માહારી, માશી કેહે સાંભળ નારી;
કહીં એક તું દીડી છે ખરી, જાણે ભગિનીની દીકરી.
પણ તેને નોહે અવસ્થા એહેવી, રૂપે છે તું દમયંતી જેહેવી;
સુખે રેહે સદનમાં સતી, તું માહરે જેવી ઇંદુમતી.
સુબાહુ માહરો સુત જેહ, બેહેન કહીને રાખશે તેહ;
કેહે દમયંતી રાખી મામ, નહીં કહું હું નીચું કામ.
દાઢી એક વિપ્રને આપું અંન, હવિખ્યાત્ત કહું બોજનં;
એહેવું સાંભળી હરખ્યાં રાણી, રાખી પ્રેમદા ઉલટ આણી.

સતી નામ ધરાવી રહી, દમયંતી ઝોળખાઈ નહીં;
 રાત્ર દિવસ કરે નળતું ધ્યાન, વિદેશી વિપ્રને આપે આમાન.
 તેડાવે ટેહલીઓ વાટે જતો, જાણે નળ સ્વામી થાય છતો;
 હવિષ્યાત્ર જમે ને અવની સૂએ, દેહ દમન કરી દિન ખૂએ.
 સાંભરે સુખ ભારે તન તપે, રાત દિવસ નળને જપે;
 એમ ઘણા દિવસ ગયા વહી, કળીને મન ચંતા થઈ.
 નળથી મન ચળે નહી સતી, તો કેમ વસાય માહારીવતી;
 જો દેવ આણે નળ સાથે, તો દમયંતી આપે હાથે.
 કાંઈ વળી વિપત પાડું, એહેને માશી સાથે વહરાડું;
 માશીની કુંઅરી ઇંદુમતી, એક દિવસે નાહાતી હતી.
 દમયંતી પાસે તે સમે, સંગ ઇંદુમતીને ગમે;
 મોતીનો હાર કંઠેથી કાઢાડ્યો, ભીંતને ટોડે વળગાડ્યો.
 ટોડલામાં પેટો પાપી કળી, મુક્તાશ્વજની માળા ગળી;
 ઇંદુમતીયે માંડ્યો શણુગાર, જુએ તો નવ દેખે હાર.
 અહરોપહરે તે ખોળ્યો ઘણું, વિચારયું એ કૃત્ય દારીતણું;
 પુછ્યું તેડીને એકાંત, બાઈ તુમ્હર આવેછે ભ્રાંત.
 લાય વેહેલી કાંઠાં મુકી માળા, દમયંતીને લાગી જ્વાળા;
 બાઈ એહેન મા ચહડાવો આળ, પૃથ્વી જાશે રસાતાળ.
 જોઈ બોલવું વદને વાક, સ્વામીદ્રોહી પડે કુંભીપાક.

(ઉચ્ચે.)

કુંભીપાક પડશે સર્વથા, સાચું ન બોલે જોહરે;
 ઘેર રાખી રંક જાણી, હવે કાં આપો છોહરે.

કડવું ૪૪ મું.

(રાગ-પરજયો*)

ઇંદુમતી જેહે બાઈ સાંભળ, લોકને કાં સંભળાવે;^૧
 કેહે વૈદરબી વણુ ચોરીયે, શામાટે અકળાવે.^૨
 હાથમાંહેથી હાર લઈને, ના કેહે કેમ ચાલે;
 તસ્કર કરીને તો બાંધે જો, વસ્તુ સાથે જાલે.
 મિથ્યા હું કેહેતી નથી કોણુ, માળા લે તુજ પાળે;
 એહેવી ચોરટી હું હજી તો, રાજમાતા કેમ રાખે.
 માતા મારીએ માન દીધું, સતી સરખી જાણી;
 અસાધવી મુને કેમ ઓળખી, શું લેતાં ગ્રહો છે પાણી.
 અમે પરીક્ષા તારી કરી જો, ભરતારે પરહરી;
 બાઈ હું મેહેણાં જોગ થઈ, તમારા ધરની પેટભરી.
 ચોરી કરવી આંખ ભરવી, એ તો ક્યાંતો ન્યાય;
 એહેવે રાજમાતા પધારયાં, રોઈ બંને કન્યાય.
 આપ આપણું દુઃખ કેહે માતાને, નયણે ઢાળી આંસુ;
 એક કેહે માહારો હાર લીધો, એક કેહે ચોરી ફાંસુ.
 ચતુર શિરોમણી રાજમાતા, અંતરમાં વિમાસે;
 માળા ગઈ તે મોટું આશ્રજ, સતી કેમ વરાંસે.
 તું તો દેવી જેવી છેરે, નારાયણની દાસ;
 આપો હાર કલેશ નિવરતે, જો કીધું હોએ હાસ.
 સરખે સરખાંમાં હોય કૈતક, આપો માળા મા તાણો;
 રાજકુંવરી રીસાળ ઘણું છે, થાશે જાણો વાણો.
 માળા હોયે જો આપણા^૩ ધરની, તો ફરી શોધ નવ કીજો;
 છે શ્વશુર પક્ષની સરવે જાણે, તેહેને શો ઉત્તર દીજો.^૪

* મા૩ (૧૮૨૧). ૧ ' હસાવે ' (૧૭૫૫). ૨ આળ
 ચઢાવે ' (૧૭૫૫). ૩ ' માહારા ' (કેટલીક પ્રત).

તદ્દે ક્ષાટતે કેહે દમયંતી, અપરાધ દીધો એહેવો;
 હાં હાં પાર્શ્વ હાર તમારો, લીધો છે મેં દેવો.
 ન ઘટે રાજમાતાજી તમને, દુઃખ દેવું ઘેર રાખી;
 અમો ન હોઈ ચોરીનાં કરનારાં, છૌં જસનાં અભીલાખી.
 ઇંદુમતી કેહે આપે છુટશો, શો શોહાર કરવો ઠાલો;
 માળા માહારી કરમાં મુકા, જો જસ હોયે વાહાલો.
 સેવક સખીયો એમ કેહે છે, એણીએ માળા લીધી;
 મારો આંધો તાણો પછાડો, અખળા આકળી કીધી.

(ઉચ્ચો.)

કીધી એ નિશ્ચે ચોરડી, રાજમાતાએ જણાવી રીસરે;
 દમયંતી દુખ પામી ધણું પેછે, સમસ્યા શ્રી જુગદીશરે.

કડવું ૪૫ મું.

(રાગ-મારની દેશી).

હો હરિ સત્યતણા સંધાતી, હરિ હું કહીયે નથી સમાતી;
 હરિ માહારે કોણુ કર્મનાં કરતુ, પ્રભુ ચોરીયકી શું નરતું.
 હરિ હું શામાટે દુઃખ પામું, પ્રભુ જીઓ હું રાંકડી સાહામું;
 હરિ હું નથી દુઃખની ધીર, તમો છો વિપત સમેના વીર;
 હરિ તમે મન અપરાધ ન લાવો, હરિ તમે અનાથ બંધુ કાહાવો.
 હરિ હું હરખે હણાઈ, હરિ હું ચોરડીમાં ગણાઈ.
 હરિ હું કેહેની ને કોણુતણી, હરિ જીઓ હું રાંકડી બણી.
 હરિ દોહલે ઉદર ભરવું, હરિ મુજને ઘટે છે મરવું;
 હરિ હું ભરતારે છાંડી, હવે હું દુઃખ કહું કેને માંડી.
 હરિ મેં કોણુ પાતક કીધાં, હરિ મેં સાધુને મેહેણાં દીધાં;
 હરિ મેં રાખ્યું હોયે સત્ય, જો વાહાલા હોએ નળપલ.

એહેવું મનમાં ધરીયું ધ્યાન, સતની વાહારે થયા લગવાન;
 અંતરજામીએ યુધ દીધી, સતીયે આંખ રાતડી કીધી.
 કેહે માશીને કરી ક્રોધ, ફરી કરો હારની શોધ;
 સાખી સૂરજ વિષ્ણુ ને વામ, જો મેં કીધો હોય અન્યાય.
 બાઈ હાર તમારો જડજો, લેનાર કાટીને મરજો;
 એહેવું કેહેતામાં કળીજીગ નાંહો, ત્યારે તડક ટોલડો ફાટો.
 માંહે થકો પડ્યો નીસરી હાર, સતીને ત્રુઠા વિશ્વાધાર;
 અંત્રિક્ષથી આકસમાત, વરજ્યો હારતણો વરસાત.
 એક એકપે અદકાં મોતી, રાજમાતા ટગટગ જોતી;
 પછે દમયંતીને પાગે, રાજમાતા ફરી ફરી લાગે.
 બાઈ તું છે મોટી સાધ, માહારો ક્ષમા કરો અપરાધ;
 ઇંદુમતી થઈ આશીયાળી, મુખડું ન દેખાડે વાળી.

(ઉચ્ચો.)

વળી મુખ દેખાડે નહી, સત સતીનું રહ્યું રે;
 વૃહદસ્વ કેહે યુધિષ્ઠિરને, વૈદર્ભ દેશમાં શું થયું રે.

કડવું ૪૬ મું.

(રાગ--દેશાખ.*)

વૃહદસ્વજી કેહે કથારે, સુણો ધર્મ ભૂપાળ;
 સુદેવ સાંચર્યોરે, લેઈને તે બંને બાળ.
 માધવી કેશનીરે, સખી દમયંતીની જોહ;
 શોભે સાહેલડીરે, જેમ પ્રાણુ વોહોણી દેહ.
 કુંદનપુર આવીયારે, કાપી સખી ને સત;
 દેખીને દોહલારે, ભીમકે જાણ્યું થયું અકૃત.
 છોર છોહ પામીયારે, રાયે તદદયાસું લીધાં;

* ' શોક મહાર ' (૧૮૨૧).

માઆપે મુકીયારે, દાસે દામણાં ખીધાં.
 સુદેવ શોકે ભચ્ચોરે, દુઃખે દાધી દાસીની જોડી;
 મીઠે મીઠ મળીરે, મોટે સ્વર રુદન મુક્યાં છોડી.
 જાતાં જામાત્રનેરે, જાણે જોગી થઈ જાઉં;
 સજન સાંભચુંરે, માંડયું નળનું ગુણ ગાવું.
 પુછે વજાવતીરે, ખોલો સુત સાહેલી;
 દીકરી કાંઠાં ગઈરે, ખે બાલકડાંને મેહેલી.
 નાથ નૈષધતણોરે, ગયો માયા ઉતારી;
 સુદેવે વારતારે, ભૂપને કહી વિસ્તારી.
 વિલપે વિદર્ભપતીરે, નિશ્વાસે સાગર સૂકે;
 ભીમકની ભામનીરે, બાળક તદ્દેથી નવ મૂકે.
 કુટુંબ ટોળે મળીરે, ભોમ્ય સ્વયંવરની નીરખે;
 દમયંતીયે આંહાં નળ વરચોરે, હીંજાનાં પગલાં પરખે.
 રાણી કેહે રાયજીરે, ફરી શોધ પૂજ્યની કીજે;
 જમાઈજી નવ જડેરે, તો આપણુ જોગવટા લીજે.
 શોધી કાઢાડો સર્વધારે, જો માહાઈ જીવવું જાણો;
 દીકરી મળ્યા વિનારે, મુખે નવ મુકું જળ દાણો.
 ભીમકે મોકલ્યારે, સેવક સહસ્ર એક;
 ખપ કરી ખોળજોરે, કાઢાડજો ક્ષિતિ કેરો છેક.
 એહેવે ઉડતી વારતારે, ભીમકે સાંભળી કાન;
 દમયંતી એકલીરે, નજે રોતી મૂકી રાત.
 માતા વિલપે ધણુંરે, દુઃખ દાધું અંતઃકર્ણું;
 મેળાવો ક્યાં હશેરે, દીકરી રવડી પામશે મર્ણું.
 વજાવતી માતને રે, નાવે નિદ્રા રૂદયામાં સાડ;¹
 પુત્રીને શોધવારે, સુદેવને ચહડાવ્યો પાડ.

(ઉચ્ચે.)

પાડ ચહડાવ્યો સુદેવને, કહે રાણીને રાયરે;
ગુરુજી તમ વિના અર્થ ન સરે, એમ કહી લાગાં પાયરે.

કડવું ૪૭ મું.

(રાગ-રામશ્રી).

બ્રાહ્મણ ચાલ્યો અનુચરવેશજી, અટલુ કરતો દેશેદેશજી;
કળા પાડી વરવું ગાતજી, જીરણ વસ્ત્ર ગ્રહું તુંખી પાતજી.

(ઢાળ.)

પાત્ર કરમાં રહિત જોખમ, જ્યેષ્ઠિકા જીર્ણ વસંત;
દુઃખી દરિકી સરખો દેખીયે, જયપિ છે સંપંન.
નિરખે ઓવારા નવાણુના, જાંઘાં નીર ભરતી નાર;
જોયાં જીવ જીવતીતણાં, પણ ન જડી ભીમક કુમાર.
તીરથ જાત્રા જમ જાગ્રણ, જાંઘાં સ્ત્રીયોનો સંવાય;
અજાણ્યો થઇ જીએ બ્રાહ્મણ, શીશ ધુણીને જાય.
પગે અટલુ રસનાએ રટણ, મુખે દમયંતીનું નામ;
એમ કરતાં સુદેવ ચાલ્યો, રાજમાતાને ગામ.
વિપ્ર પુરમાં આવીયો, વધામણી પામ્યો તર્ત;
સાંભળ્યું જે રાજમાતા, ઉજવેછે વર્ત.
પૂર્ણાહુતિવેળા હુતી, જોવા મળ્યાં બહુ જન^૧;
દાસી સાથે દમયંતી કરે, પંથીનું દરશન.
અપૂર્વ મનીશનું કરે દરશન, નીરખે નરની કાય;
વિચાર એહેવો વૈદર્ભીને, આવી મળે નગરાય.

૧ ' સર્વ રાજનં ' (૧૭૫૫).

વદ અધ્યયન કરે વાડવ, અભિષેક આશીર્વાદ;
 કિંકરી બહુ ગીત ગાયે, હોય ભેરીનાદ.
 દીક્ષા લેઈ સુખાહુ, ખેઠા તેજસ્વી જન;
 હુતદ્રવ્ય હોમાયે વિવિધ પેરે, ધૂમ્ર ગયોરે ગંગન.
 દાન આપે ગાય સવચ્છી, રાય ભસ્મો અહમેવ;
 જમના ઝકુંડમાંહે, આવી રહ્યો સુદેવ.
 દેહ દુર્વળ રેણુએ ભસ્મો, જ્યેષ્ઠિકાએ તુંખી ભરાવ્યું;
 સભા સરવ ખડખડ હશી, આ રત્ન કાંઠાંથી આવ્યું.
 મંડપ જમ જોયો નહીં, નહીં જોયો દીક્ષિત નરેશ;
 ઘેલો જસો આવ્યો ધસ્યો, સરવને મારે ઠેશ.
 લોક કેહે હો ઘેલીયા, ટેહેલીયા અંતરનો અંધ;
 ભિક્ષુક બ્રષ્ટ વિકળ દૃષ્ટ, શો સ્ત્રીસાથે સંબંધ.
 કહ્યું કોનું નવ સાંભળે, છે કલેવરમાં કષ્ટ;
 એહેવે સુદેવને દમયંતીની, મળી દૃષ્ટે દૃષ્ટ.
 નિમેષ થાતી રહી નયણે, વિચારમાં પડ્યાં બેહ;
 માહારે પીઠેરથી પધારીયો, સુદેવ સાચો એહ.
 વિપ્ર કો વિદર્ભનો એ, નાહાનપણુમધ્ય નેહ;
 માંહોમાંહે જોયાં કરે, સરવને થયો સંદેહ.
 ગુરુએ ગોરી ઝોળખી, જડયું અળખાનું એધાણુ;
 ભામનીના ભાળ ઉપર, વિધિયે નિરમ્યો ભાણુ.
 અગોપ રાખતી માશી મંદિર, કેશકેરી લટ;
 ખશી વેણી સૂરજ ઝળક્યો, તદ્દે ભરાયું ઉલટ.
 સમિપ આવ્યાં સાહામસાહામાં, નેત્ર જળ જેમ નેવ;
 સાથે બન્યો બોલીયાં હો, દમયંતી સુદેવ.

(ઉત્થલો.)

સુદેવ દમયંતી મળ્યાં, ધરણી ઢળ્યાં મોરછા હવી રે;

સભા સર્વ વિરમે થઇ, આતો વારતા દીસે નવી રે.

કડવું ૪૮ મું.

(રાગ-વેરાડી).

મોરછાથી મહીલા જાગી, પુછ્યું ગોરને પાગે લાગી;
 શકે છો ધરના મુની, હા દીકરી કાં તું સુતી.
 દુરબળ કોણ કારણે, દોસી માશીને પ્યારણે;
 ઓળખી નહીં તુંને માડી, મેં દેહીની કળા પાડી.
 શું માશીયે દુઃખ દીધું, નાજ વાછળ કીધું;
 નાથજીયે તને કાં મૂકી, હું નેટ કાંઠએક ચૂકી.
 નથી પાઈ તું ચુકવાવાળી, નહીં તજે અન્યા ટાળી;
 માતા પિતા જે તાહારાં, રોતાં હશે તે ઓહોધારાં.
 પીહેરથી આવ્યો સતી, શું પ્રગટયા નૈષધપતી;
 હા નળની થઈ છે શોધ, મુજને દોછો પ્રતિબોધ:
 હા નિશ્ચે નળ પ્રગટ, છે વાણીમાંહે કપટ;
 છોડને છેલ કાં આપાં, છતે બાપે થયાં નઆપાં.
 રાજમાતાજી એમ પુછે, ઋષિ તાહારે એહેને શું છે;
 એ કોણ કોહોને જાણેજી, એ તો તમારી બાણેજી.
 કેઈ બાણેજી એ માહારી, દમયંતી નળની નારી;
 એ વાત તે કેમ નીપજી, ભરતારે એહેને કાં તજી.
 ઘૂત રમીને નૈષધ હાસ્યા, તેમાટે વંન પધાસ્યા;
 શું જાણીએ શા કાજે, લાજ કરીં મહારાજે.
 તું દમયંતી દીકરી, હા થઈ રહી કિંકરી;
 માશી ધરણી ઢળી, સભા થઇ વ્યાકુળી.
 સુદેવ કેહેછે નાટ, એમ જુલાં તે સ્થામાટ;

જે પોતાનું પેટ, તેને કેમ વિસરીયે નેટ.
હું વરાંસી રે આપ, મારી કરે વીલાપ;
થઈ રહ્યો હાહાકાર, સુદેવ કેહે ધિક્કાર.

(ઉથલો.)

સુદેવ કેહે ધિક્કાર, ઝાળખી નહીં સુંદરી સતીરે;
રાજ કુંઅર લાજ્યો ધણું, રૂએ અતીસે ઇંદુમતીરે.

કડવું ૪૯ મું.

(રાગ-ગોડીની દેશી).

રાજમાતા લજ્જા પામ્યાંરે, આવ્યાં દમયંતી પાસ;#
દીકરી દુઃખે દહાડા નિરગમ્યારે, વરસ્યા થઇને દાસ.
અધર્મ આળ ચહડાવીયુંરે, ઝાણું આપ્યું અંન;
ભોજન પેટ ભરી નવ પામીયાંરે, વસતું લેખ્યું વંન.
છળીલી તું મુજને છાનું કેહેત તો, નિશ્ચે ન પ્રગટત નેટ;
પરાધીન પિંડ પોખીયોરે, પરવશ ભરીયું પેટ.
રત્ન માહારી દીકરીરે, મેં ગણી ઠીકરી સમાન;
વૈદરભી વિપત વેડી ધણીરે, ખોયું વપ્તનું વાન.
દાસપણે રહી આપડીરે, તેણે દુઃખે હું આળી;
દુર્ભાગ દારિદ્ર જણાવીયુંરે, નહીં વાલની વાળી.

કડવાંને આરંભે “કાયા કૃશ રૂપે કિંકરી, દેખી ધાયો
દાધો સુદેવ; જાણુ અજાણુ આંહાં રહ્યાં, થયાં દાસી કાધી સેવ.
સમાપાર અન્યો અન્યે પૂછ્યા, રહે માંહે શોક; રાજમાતા સુખા-
હુનેરે, સુદેવે દીધો દોખ. મારી મૂર્છા પામીયાં, હવો હાહાકાર;
દમયંતીયે દાસત્વ ભોગવ્યું, પ્રીછ્યો નહીં પરીવાર,” એ ત્રણ કડી
એક પ્રતમાં છે, બીજી કોઈમાં નથી.

સુવાને કાળે સાથરેરે, વસ્ત્ર પેહેરવાને જાડું;
 શીતળ નીરે નાહી દીકરીરે, નહીં નેહરી ને નાડું.
 દાધું કલેવરું માહારું, ચીરી કોયલા કાહાડું;
 કુલકુલી માહારી દીકરીરે, અંત જમી દાધું ટાહાડું.
 હવે જીવીને શું કરે, વિખ ખાઈને પોહાડું;
 થઈ ગોઝારી બેહેન આગળરે, શું દેખાડીશ મોહાડું.
 ઇંદુમતી સુખ સંતાડતીરે, હું થઈ છેક છોરી;
 હું ભુંડી ભવોભવ વારતારે, ચહડાવી હારની ચોરી.
 લજ્જા સાગરમાં ખુડી ગયોરે, મસીઆઈ જે સુખાહુ;
 સુત સૂરજને આવી ગ્રસ્યોરે, અપરાધ રૂપીઓ રાહુ.
 એમ ઝોશિયાળાં સર્વ થયારે, બોલી દમયંતી વાહુ;
 માસી તમધેર સુખ પામી ધણુરે, સાખી સારંગપાહુ.
 દોહેલા દાહાડા ઉતર્યારે, અને રહી માહારી લાજ;
 તમે પુત્રી સરખી હું ગણીરે, ન દીધું નીચું કાળ.
 માસી બાણેજ બન્યો મળ્યારે, ઝોળખ્યાનાં આલિંગન;
 શત સહસ્ર સ્વાગત માંડી પછેરે, માન્યો ધણું મુનિનંન.
 વસ્ત્ર વાહન આપીયારે, વિનવીયો વિપ્રરાય;
 ધણું એક દમયંતીને આપીયુંરે, માશી લાગી પાય.
 સુખાહુ સાથે મોકલ્યોરે, વળાવ્યાં કુંદનપૂર;
 સુખ શોભાએ જાયે સુંદરીરે, પંથ ધણો છે દૂર.
 ભાનુમતી ભેટી ધણુરે, દીકરી માહારી સાધ;
 તું છાં છત્રપતીની અંગનારે, માહારો ક્ષમા કરો અપરાધ.
 પગે લાગી માગી આગન્યારે, બેસી બેટી સુખપાળ;
 બેહેનમાસી જાતાં માગીયુંરે, વૈદર્ભી રાખે વાહાલ.

(ઉચ્છ્વાસ.)

વાહાલ રાખે, વૈદરબી, ક્ષેમે મળજો નૈષધધણીરે;
 ઘોડે કાળે પોહોતી પ્રેમદા, પીહર ગઘ વધામણીરે.

કડવું ૫૦ મું.

(રાગ-મેવાડો ધન્યાશ્રી.)

હરખ ભર્યો સુદેવ વાણી બલણી, હો દમયંતી;
 ઓ આવે નગરી ભીમકતણી, હો દમયંતી.
 કોહો તો લેઈ જાઉં વધામણી, હો દમયંતી;
 પીહરપુરી જુએ નળની વિન્નેગણી, હો દમયંતી.
 ઓ દીસે ગઢકેરા કાંગરા, હો દમયંતી.
 ઓ હસ્તીસાંકળ લાંગર્યા, હો દમયંતી.
 ઓ પેલાં ઘરવાડી ઝાડુઆં, હો મૂનીજી;
 શું કરતાં હશે માહરાં બાહુઆં, હો મૂનીજી.
 કેમ જીવી હશે બે સાહેલડી, હો મૂનીજી;
 મુને દેખીને માતા થાશે ઘેલડી, હો મૂનીજી.
 ઓ જાયે સ્ત્રીનાં જોડલાં, હો મૂનીજી;
 ઓ હણહણે બાપજી કેરાં ઘોડલાં, હો મૂનીજી;
 ઓ દીસે સ્થળ સ્વયંવરતણું, હો મૂનીજી;
 આંહાં હાસ્યું દેવે દેવતાપણું, હો મૂનીજી.
 મૂને ન વિસરે અવસ્થા રાનની, હો મૂનીજી;
 ક્યારે દેખું જાત જગ્ગમાનની, હો મૂનીજી.
 પીયુવિના પીહરિયું ગ્રસે, હો મૂનીજી;
 નળ વિના ઉજડ કો નવ વસે, હો મૂનીજી.
 સ્વાસ ભર્યો સુદેવ પુરમાં સાંચર્યો, સુણ રાયજી;
 વધામણી વધામણી એમ ઓચર્યો. સુણ રાયજી.

સભા સર્વ વિરમે હવી, સુણ રાયજી;
 જાણે પ્રગટયો નૈવધરવી, સુણ રાયજી.
 હરખે બીમક પૂછે ફરી ફરી, હો મૂનીજી;
 ઝો આવે રાય તમારી દીકરી, કેહે મૂનીજી.
 ચાલ્યો બીમક કુંચરી બણી, કાંહાં દમયંતી;
 વજાવતી જાતી હરખે ધણી, કાંહાં દમયંતી.
 ધાયાં ભાઈ ને ભોજાઈ લજ્જા વીસરી, કાંહાં દમયંતી;
 હરખે બચ્યાં જાંઝર ખડે નીસરી, કાંહાં દમયંતી.
 ગેહેલી સરખી સાહેલી મળવા ધણી, કાંહાં દમયંતી;
 શીશ ઉઘાડાં પાલવીયા જાય ખણી, કાંહાં દમયંતી.
 વાયુ બચ્યા કેશ શોભે મોઢળા, કાંહાં દમયંતી;
 અંબર છૂટે તૂટે કટિમેખળા, કાંહાં દમયંતી.
 આવીરે પીહેર પ્રજા સોહામણી, હો દમયંતી;
 દીઠીરે દીકરી દુઃખે દામણી, હો દમયંતી.
 જુજ બરી મહિયેરીયાંને, મળે હો દમયંતી;
 જૂવે માવડી જુજ મુકો ગળે, હો દમયંતી.
 માહારી માવડી આવડી શે દુર્જળી, હો દમયંતી;
 શું પુછે માત પ્રીત પીઠિની ટળી, કેહે દમયંતી.
 આંસુ ફેડી તેડી મંદિરમાં ગયાં, સુણ રાયજી;
 દાસી વેષનાં વસ્ત્ર મુકાવીયાં, સુણ રાયજી.

(ઉચ્ચે.)

મુકાવ્યો વેષ માત તાતે, બાળક મુક્યાં બોળેરે;
 એ વરષે બાળકાં તે, માતાને મળીયાં ટોળેરે.

કડવું ૫૧ મું.

(રાગ—અસાવરી.)

વૈશંપાયન વાણી વદે સુણ, જન્મેજય ભૂપાળરે;

વૃહદશ્વ કેહે મુધિધિરને, મળ્યાં બન્યો બાળરે.
 સાથ બ્રાત ને, ભોજનઈ મળ્યાં, માત ને વળી તાતરે;
 દમયંતીને નાથવિન્નેગે, અંતરમાંહે અશાતરે.
 કુટુંબ સરવે પૂછે પ્રેમે, શી શી વારતા વીતીરે;
 ઘટે તેહેવો સમાચાર સતીયે, કહ્યો અથ ઈતીરે.
 ફરી શોધ નળની મંડાવી, ભીમકે મોકલ્યા દાસરે;
 પ્રભુ પાપે દમયંતી, પાળવા લાગી સંન્યાસરે.
 અલવણ અંન અશન કરવું, અવનીપર શયનરે;
 આભૂપણુ રહિત અંગ અબળાનું, કાજળ વિના નયનરે.
 નીમ રાખ્યો નાનાવિધનો, ઉગ્ર આખડી પાળેરે;
 પતિવ્રતા તો પિયુને બજે ને, અન્ય પુરુષ ન ભાળેરે.
 નામ નળનું ધ્યાન નળનું, સખીસું નળની વાતરે;
 દુઃખે જન્યે દિવસ રાતડી, નયણે વરસે વરસાતરે.
 પરદેશી પંચ વિપ્રને, નિત્ય આપે આમાનરે;
 વૈદરભી જાણે વાડવ વેશે, આવે રાજન રે.
 ત્રણ સંવતસરની અવધ વીતી, નાથ આવ્યો નહીં રે.
 સુદેવને તેડી સ્તુતી કીધી, આંસુ નયણે ઢાળી રે;
 નૈપધનાથને ટાણુ મેળવે, હો ગુરુજી તમ ટાળી રે.
 જન્મના તમો છો હેતરવી, કારજ મનથી કરવું રે;
 ન ઘટે કલ્યાની વાટ જોવી, શોધવા નીસરવું રે.
 ધીરજ આપ્યું નૈપધનારને, વેશ નાનાવિધ ધરતો રે;
 દમયંતીએ શીખવ્યો હીંડે, ટેહેલ સગળે કરતો રે.
 રથે બેઠો ફરે મુનીવર, સેવક સેવા કરે રે;
 જાંઘાં ગામ આવે તાંઢાં કળા પાડી, વેશ ટેહેલીઆનો ધરે રે.
 દહોડ માસ ગયો અટણુ કરતાં, આવ્યો અયોધ્યામાંહે રે;
 સભામાંહે ટેહેલ નાંખી જાંઘાં, બેઠો ઋતુપર્ણ રાય રે.

અલબ્ય વસ્તુની પ્રાપ્તિ થઈ, પરિત્યાજ્ય તેહેનો કાધો રે;
 ધર્મધોરિંધર ધિક્ક તુજને, ફરી તપાસ ન લીધો રે.
 રંકે રતનું જલ ન થાયે, જાત નીવડી નેટ રે;
 વિલપેછે વસ્તુ વોહોરતીઆ વિના, કાં ભરે પર ઘેર પેટ રે.
 કુળ લજ્જવ્યું કરમી માણસે, કીરતી કાધી આંખી રે;
 જ્ઞાની પુરુષ વિચારી જોજો, ટેહલ સુદેવે નાંખી રે.
 સભા સહુ વિરમે થઈ કાંઈ, ટેહલ છે મરમાળી રે;
 ગેહેલીયો ટેહેલીયો કરીને કાહાડ્યો, કોઈ ઉત્તર નાપે વાળી રે.
 સુદેવ ગયો હયશાળામધ્યે, ટેહલ નાંખી તેણે ઠાર રે;
 મહીલાનાં કાહાવ્યાં વચન સુણીને, બાહુક નીસરચો બાહાર રે.
 કદ્રજ કાયા કામળ હોડી, કરમાંહે ખરેરો રે;
 પ્રગટ ખારે ખંખારીને બોલ્યો, તીજો ને તરેરો રે.
 કારમો સરખો કપોળ ચહડાવે, ટુંકડા કર નચાવે રે;
 નાસીકાએ સડકા તાણે ને, નયણું મચમચાવે રે.
 ભારે વચન કહ્યાં તે બ્રાહ્મણ, નીસરચો મેહેણું દેવાં રે;
 વસ્તુને વીપત તો વોહોરતીઆ, કરતો હશે પરધેર સેવા રે.
 વોહોરયું તે કાંઈ રત્ન જાણી ને, કાચ થઈ નીવડીયું રે;
 તત્વ રહિત માટે તજ્યું છે, નથી છૂટી પડીયું રે.
 તેહ મિત્રને તજ્યે જોહેતું, મળતું મન વિના કાલું રે;
 તે સ્ત્રીને પરહરિયે જોહેતું, પિયુ કરતાં પેટ વહાલું રે.
 વાંક નહીં હોયે વોહોરતીઆનો, રહ્યો હોશે નિજધર્મે રે;
 વસ્તુ વિપત પામતી હશે તે, પોતે પોતાને કરમે રે.
 ગૂઢ વચન કહી ઘોઝારમાં, બાહુક જઈને બેઠો રે;
 સુદેવ તો સાંસામાં પડ્યો, પ્રાણ વિચારમાં પેઠો રે.
 એ બોલી તો નૈષધનાથની, હારદ અનાહત રે;
 નળ ભૂપ એહેને કેમ કરી માનું, રૂપે બીજો ભૂત રે.

જહરબરણ કો રીસનું જળું, ફરી ન જાય બોલાવ્યો. રે;
 પડોસીને પૂછી કાઢાડયું, ત્રણ વરસ થયાં આવ્યો રે.
 રાગ્ગએ પ્રીત કરીને રાખ્યો, અશ્વવિદ્યા કોઈ જાણે રે;
 પવિત્ર નૈવેદ્યને પાળે, વિન્નેગનું દુઃખ આણે રે.
 એહેલું સાંભળી સુદેવ ચાલ્યો, આવ્યો વિદર્ભ દેશ રે;
 વૈદર્ભી તવ આનંદ પામી, વિપ્ર પૂજ્યો વિશેષ રે.
 રયામાએ સમાચાર પૂછ્યો, કહીં સ્વામીની ભાળ રે;
 સુદેવ કેહે નીસાસો મુકી, જડયો નહીં ભૂપાળ રે.
 દેશ વિદેશ ગામ ઉપગામ, અવની ખોળી બાધી રે;
 અટણ કરતાં અયોધ્યામાં, શોધ કાંઈ એક લાધી રે.
 સભા નવ સમજી ઋતુપર્ણી, રહ્યા મસ્તક ડોલી રે;
 બાળખીલામણો ઘોડારમાંહેથી, બાહુક જઈયો બોલી રે.
 સ્વરૂપ જોઈહું છળ્યો છંદ, સ્વપ્નમાં ખીલાવે રે;
 નાહાઠો આવ્યો છંદ ફરી ફરી જોતો, રખે પૂકેથી આવે રે.
 ભૂત પિશાચ કે જન્મ કિંકર, પ્રેત અથવા રાહુરે;
 અયોધ્યામાં રેતાં રાખવાં, બાળકને તે હાઉરે.
 તેણે ટેહેલનો ઉત્તર આપ્યો, કાંઈ સ્વાદ ઇંદ્રીનો વાંકરે;
 કેહે વસ્ત ખોટી થઈ નીવડી, શું કરે વોહોરતીઓ રાંકરે.
 પિયુજનથી પેટજ વાહાલું, તેહનો સંગ તે માઠારે;
 જેહુને દુઃખ સરખાં હોશે, કહી ઘોડારમાં નાઠારે.
 એ બોલીતો બાહુકીઆની, જુઓ વિચારી બાઈરે;
 મર્મવચન સુણી મહિલાનું, રૂદે આવ્યું ભરાધરે.

(ઉત્થલો.)

ભરાયું રૂદે રાણીતણું, ને આંસુ મુઝ્યાં રેડીરે;
 બાહુક નોહે તે નૈપધપતી, સુદેવ લાયો તેડીરે.

કડવું પર મું.

(રાગ—સૌરઠી માર*).

આંસુ ભરીને કામની કરે, વાણીનો વિચાર, ગુરૂ;
 એ નોહે આહુકના બોલડા, હોયે વીરસેન કુમાર, ગુરૂ.
 એ જીવન પ્રાણ આધાર, ગુરૂ;
 જાઓ મા લગાડો વાર, ગુરૂ.
 બ્રાંત પડે છે રૂપની, તે જગત્યો માહારો પાપ, ગુરૂ;
 રૂપ બોયું કહીં રાયજી, એ કોણે દીધો હશે શાપ, ગુરૂ.
 માહારા જાએ તનના તાપ, ગુરૂ;
 તમવડે થાય મેળાપ, ગુરૂ.
 અશ્વરક્ષકનો નોહે આશરેરે, જાણે અંતરની વાત, ગુરૂ.
 બોલે બોલજી મારીઓરે, નોહે ઘોડારીઆની ધાત, ગુરૂ.
 હું જાણું બોધ્યાની જાત, ગુરૂ;
 હોય પુષ્કરજીનો બ્રાત, ગુરૂ.
 પુનરપિ જાઓ તેડવારે, જીવન વસે છે જાંહે, ગુરૂ.
 પરીક્ષા એ પુણ્યસ્થાનની, એકે દિવસે આવે આંહે, ગુરૂ.
 જાઓ અયોધ્યામાંહે, ગુરૂ;
 હવે બેશી રહ્યા તે કાંહે, ગુરૂ.
 જઈ કહો ઋતુપર્ણ રાયને, તજ વૈદર્ભી નળ મહારાજ, ગુરૂ.
 સ્વયંવર ફરી માંડીયોરે, છે લક્ષ્મીનો દાહાડો આજ, ગુરૂ.
 એ વાતે નથી લાજ, ગુરૂ;
 જેમ તેમ કરવું કાજ, ગુરૂ.
 કપટે લખી કંકોતરીરે, ઋતુપર્ણને નિમંત્રણ, ગુરૂ;
 સુદેવ તેડી લાવજો, જોઈએ જાહુકીઆનાં આચરણ, ગુરૂ.

ગુણ ઉપર અંતઃકર્ણ, ગુરુજી;
તેહેનાં જોઈએ વધુ ને વર્ણ, ગુરુજી.

(ઉચ્ચલો.)

આચર્ય અશ્વપાળકતણાં, આંહાં આવે ઝોળખાયરે;
પત્ર લેઈ પરંપરો આપ્યો, સુદેવના કરમાંહેરે.

કડવું ૫૩ પું.

(રાગ-સામેરી).

સુદેવ સભામાં આવીયો જાંહાં, બેઠો છે ઋતુપર્ણ;
કરમાંહે આપી કંકાતરી, ઉપર લખ્યું નિમંત્રણ.
પ્રીત વશેષે પત્ર લીધું, કીધું અવિલોકન;
સ્વસ્તિશ્રી અયોધ્યાપુરી, ઋતુપર્ણ રાય પાવન.
વિદર્ભ દેશથી લખીતંગ ભીમક, નજે દમયંતી પરહરી;
એહને દેવનું વરદાન છે માટે, સ્વયંવર કીજે ફરી.
પૃથ્વીના ભૂપતી આવશે, તમે આવજો ખપકરી;
સૂરજવંશીને વરવો નિશ્ચે, કુંઅરીએ ઈચ્છા ધરી.
ભૂપતી આનંદે ભર્યો, સભામાંહે એમ ભાષે;
ભાઈ વેદવાણી દમયંતી, કોને નહીં વરે મુજ પાષે.
અધર ડસે કર ધસે, વિપ્ર ઉપર આંખ કાઢાડે;
નોહોતરીયો નિરમાલ દીસે, આળ્યો લગનને દાહાડે.
સુદેવ કેહે હું ક્યમ કરું, વેગળું તમારું ગામ;
શત ઠામ થાતાં આવયું, કંકાતરીનું કામ.
ધાઈ ગયા સર્વ ભૂપ જો, પ્રથમ રૂપના પલકા;
ઋતુપર્ણ આસનથી ઉઠે બેસે, થાય પરણવાના સળકા.
આહા ગઈ દમયંતી હાયથી, કંકાતરી આવી મોડી;
એક નિશાનો આંતરો હોત તો, જાત જેમ તેમ દોડી.

ત્રાહે ત્રાહે બોલે મસ્તક ડોલે, નીસાસા મુકે ઉંડા;
 વૈદર્ભી વરતાં વેર વાટચું, અરે બ્રાહ્મણુ ભુંડા.
 સાંઠ સાંપડી નહીં, નહીં પવનવેગી ઘોડા;
 કંસાર દમયંતીના કરનો, નહીં જમે આ મોહોડાં.
 સભામાં બેઠો નિરાશ થઈ, પ્રધાન બોલ્યો વચન;
 પેલો બાહુકીઓ શે અરથ આવશે, બેઠો વણુસાહે અન.
 ઋતુપર્ણ આનંદ પામ્યો, મોકલ્યો સેવક;
 લાવ તેડી બાહુકીઆને, જે જાણે ગયાની તક.
 શ્વાસ ભરાયો દાસ આવ્યો, અશ્વપાળકને પાસ;
 ઉઠો ભાઈ ભૂપ તેડેછે, ગ્રહો પરાણો રાસ.
 ચાલ્યો બાહુક ચાળક ઝાલ્યો, મુખે તે બડબડતો;
 આવ્યો નીચી નાડે નરખતો, નાકે તે સરડકાં ભરતો.
 સભામધ્યે સર્વ હશ્યા, આ રત્ન રથખેડણુ;
 ઋતુપર્ણ બોલ્યો માન દેધ, આવો દુઃખદેડણુ.
 ઘણું દિવસે કારજ પડ્યું છે, રાખો માહારી લાજ;
 તમો પરણાવો વૈદરભીને, વિદ્રલા જનવું આજ.
 સમુદ્ર સેવ્યો રત્ન આપે, મેં સેવ્યા એમ જાણી;
 આજ વિદર્ભા લેધ જાઓ, ગ્રહું દમયંતીનો પાણી.
 બાહુક વળતો બોલાયો, ધૂલાવીને નાસા;
 આ ભીયા પરણશે દમયંતીને, અરે પાપણી આશા.
 હંસ કન્યા કેમ કરે, વાયસસું સંકેત;
 નિર્લજ્જની સાથે અમે આવું, તો પછે થાઉં ફજેત.
 છછોરા ન થઈયે રાયજી, પરપત્નીસું તલખાં;
 કેમ વરે વર જીવતો, મિથ્યા મારવાં વલખાં.
 રાય કેહે હયપતી, માહારીવતી હયને હાંકો;
 માહારે તો સરવસ ગયુંરે, તમો જેવારે ના કોહો.

બાહુક વળતો બોલીયો, જાંઠાં હોયે સ્વયંવર;
 અંતર નહીં સેવકસ્વામીનો, આપણુ બન્યો વર.
 હાસ્ય કરીને કેહે રાજા, વર તમો પરથંમ;
 ભાયગ ભડશે કન્યા જડશે, તાંહાં જઘયે જેમ તેમ.
 દુબળા ઘોડા ચાર જોડ્યા, રથ કર્યો સાવધાન;
 શીઘ્રે તાંહાં શણુગાર સજવા, સાંચર્યો રાજાન.
 રાણી કેહે ઋતુપર્ણને, પરહરી હુંપર પ્રેમ;
 ક્ષત્રી થઇને કરો ધધરણું, નવ હોયે અંતે ક્ષેમ.
 પતીએ તજી તે અણુછતી, કાંઈએક ગોરી ગૂધ;
 બાહુક વડે પરણવી રાય, થયું ઊજળું દૂધ.
 અમો ભ્રમર કાઠિ કુસુમ સેવું, તું શું ચલાવીશ ચાલ;
 વીજળી સરખી લાતું વૈદરબી, તાહારે સોકનું સાલ.
 એમ કહી સભામાં આવ્યો, દુંદુભી રહ્યાં છે ગાજ;
 રીસ કરી કહ્યું બાહુકને કાં, જોડ્યા દુર્બલ વાજ.
 કરણ લૂણા ને ચરણ રાંટા, બગાઇ બહુ ગણગણે;
 અસ્થિ નિસર્યાં ત્વચા ગાઢી, ભયાનક હણહણે.
 ચાહારે નોહે ચાલવાના, આગળ નીચા પાછળ ઊંચા;
 ખુંધા ને ખોડે ભર્યા, બે કરડકણા બે ખૂચા.
 પવન વેગે પાણીપંથા, શત જોજન હીંડે ઠેક;
 એહેવા ઘોડા મુકીને કાં, જોડ્યા દૈવની વેઠ.
 બાહુક કેહે શી ચેષ્ટા માંડી, શું ઓળખો અશ્વની જાત;
 જો પુષ્ટ હયને જોડશે તો, હું ન આવું સાથ.
 એ સ્મશ્વ રાખો ને રથ હાંકો, ચડી બેઠો ભૂપાળ.
 રાસ પરાણો પછાડીઓ, બાહુકને ચડ્યો કાળ.
 આટલીવાર લગે લજ્જા રાખી, બોલ્યો નહીં મા મૂચ,
 તું આગળથી રથે કેમ બેઠો, હુંપે તું તે ઉંચ.

ઋતુપર્ણ હેઠો ઉતરયો, વિધવિધ વિનય કરતો;
 જય રાય પાસે બાહુક નાહાસે, તે રથ પૂઠે ફરતો.
 પ્રણીપત્ય કીધું ઋતુપર્ણે, હયપતી હઠ મૂકે;
 ઉપકારી જન અપરાધ માહારો, એટો હું તે ચુકો.
 બાહુક કેહે જવપી રાસ ઝાલું, એશિયે બન્યો જોડે;
 તુંને હરખ પરણવાતણું તેમ, હુંય ભચ્યો છોં કોડે.
 સાહામસાહામા ચક્ર ધરીને, બંને સાથે ચહ્યા;
 એડી દીધી બાહુકે ત્યારે, અશ્વ ઢળીને પડ્યા.
 મુગટ ખશી ગયો રાયજનો, માનસુકન હુઆ;
 બાહુકે અશ્વ ઉઠાડીયા, હાંકે ને કેહે ધણીમૂઆ.
 અંન એહેવા અશ્વ નિર્બળ, ખાંચે ખીજ ખીજ;
 રાય કેહે લોક સાંભળે હું, વિના ગાળ દો ખીજ.
 સુદેવ તાણી એસાડીઓ, રાય કાહાડેછે ડોળા;
 સેરી સેરીયે જન જોવા, ઉમાં લોકનાં ટોળાં.
 દુર્બળ ઘોડા દરિદ્ર આહ્વાણુ, જોગ સારથીતો જોડો;
 વૈદર્ભીને વરવા ચાલ્યા, ભયો ભજ્યો વરઘોડો
 હાંકે ને હીંડે પાછા પાછા, ઝુસરી કાહાડી નાંખે;
 તાણી દોડે ધરભણી, ઉભા રેહે વણુ રાખે.
 પૃથ ઉપર પડે પરાણા, કરડવા પાછા ફરે;
 પોહોળે પાગે રેહે ઉભા, વારે વારે મળમૂત્ર કરે.
 રાય કેહે હો હયપતી નથી, વાત એકો સરવી;
 બાહુક કેહે ચંતા ધણી છે, માહારે દમચંતી વરવી.
 ધણે દોહલે ગામ મૂક્યું, રાયે નીસાસા મૂક્યા;
 પુણ્યસ્થોકે હેઠાં ઉતરી, કાન અશ્વના પૂંક્યા.
 અશ્વમંત્ર ભણ્યો ભૂપતીયે, ઇંદ્રનું ધણું ધ્યાન;
 અશ્વ ચાહારે ઉતપતા, ઉચીશ્રવા સમાન.

અવનીએ અડકે નહીં, રથ અંત્રીક્ષ જાય;
 દોટ મૂકી બેઠો આહુક, રખે પડતા રાય.
 માંહે! માંહે વળગીને બેઠા, ભૂપ ને આહાણ;
 રાય વિમાસે વરે કન્યા, વરઆમાં વશીકર્ણ.
 કામણુગારો કાળીયો, એહના ગુણુ રસાળ;
 ત્રણ કોડીનાં ટકુઆં, એણે કસ્યાં પંખાળ.
 હશી રાજ બોલીયા, થાળડી આહુકની ખંધ;
 તાહારે પુણ્યે માહારે થાશે, વૈદરજીસું સંબંધ.
 વાજીવિદ્યા વાસવની, તુજ કને પરિપૂર્ણ;
 નાહાની વાત નોહે ભાઈ, રેહે વિદ્યાનું સ્મરણ.
 ઐરાવત ને ઉચીશ્રવા, હારયો ગરુડનો વેગ;
 તાહારે હાંકવે હવણાં થઈશું, વિદર્ભ ભેગાભેગ.
 વિખાણે પોતાનાં ભાગ્યને, ભૂપ કાહાડે ઘેલાં;
 જો દમયંતી મુજને વરે તો, આહુક પૂજું પેહેલાં.
 ભીમકસુતાસું હસ્ત મેળાપક, જો થાશે હયપતી;
 આહુક કેહે વિલંબ શો છે, પ્રાણ તાહારી રતી.
 વાટ ઓસરે વાત કરતાં, ઉડતા આલે અશ્વ;
 રાય વિદ્યાને વખાણે, ન જાણે મનનું રહસ્ય.
 તાણ્યા ન રેહે ત્રેહકતા, દે દોટ ઉપર દોટો;
 એક જાંખરે વળગી રહ્યો, રાયની પામરીનો જોટો.
 હાંહાં રાખ કેહેતાં હય દ્રોડયા, રથ ગયો જોજનન;
 આહુકે રથ રાખ્યો કેહે, લઈ આવેા રાજનન.
 રાય વળતો બોલીયો, શ્રમ મન વિચારી;
 દમયંતીના નામ ઉપર, નાખી પામરી ઓવારી.
 જા લાવ આહુક તુંને આપી, પામરી બેહુ જોડ;
 આહુક કેહે દમયંતી ઉપર, તું સરખા ઓવાઈ કોડ.

રાય મોટા દાનેશ્વરી ખોલ્યા, બાહુક જમચક તૂં થા;
 પરણવા જાઉં દમયંતી, લેઉં તાહરી પામરીના ચુંથા.
 એહેવું કહી રથ ખેડીયો ને, રાય મંત્ર વિમાસૈ;
 રંક હોય તો સઘ 'લાવે, મોહોટો કેમ વરાંસે.
 હયપતી તમમાં વિદ્યા મોટી, ગુણે વળીયો છેક;
 તાહારે પ્રતાપે મુજકને છે, અક્ષે વિદ્યા એક.
 ગણિતશાસ્ત્રને હું જાણુંછઉં, કોહોતો દેખાડું કરી;
 એક ખેહેડાનું વૃક્ષ આવ્યું, બાહુક પડ્યો ઉતરી.
 રાય પ્રત્યે કેહે બાહુક, ગર્વ વચન શાં આવડાં;
 આ ખેહેડાંની જમણી ડાળે, કેટલાં છે પાદડાં.
 રાયે વિચારીને કહ્યું, સહસ્ત્ર ત્રણ ને શત ત્રણ;
 બાહુકે જઈ વૃક્ષ છેદી, ડાળ પાડી ધર્ણ.
 ગણી જોયાં બાહુકે, ઉતર્યાં તંતોતંત;
 ઉત્કૃષ્ટ વિદ્યાને દેખીને, હરખ્યું નળનું ચંત.
 ફરી આવ્યો રથ પાસે, કહ્યું રાય તમે ધન્ય;
 ભૂપ કેહે જો મન મળે તો, વિદ્યા લીજો અન્યો અન્ય.
 માંહોમાંહે મંત્ર આપ્યા, મને મન ગયાં મળી;
 પરીક્ષા કરવા વિદ્યાની નળે, ડાળ છેદી વળી.
 કૃત્તવ્યાં તેટલાં પત્ર ઉતર્યાં, ગણિત સંખ્યા મળી;
 બીજી વિદ્યાને પ્રતાપે, દેહમાંથી નીસર્યો કળી.
 પાડાનું ચર્મ પેહેરીયું, ઉંટ ચર્મના ઉપરણાં;
 ટુંકડા ચર્ણ ને શ્યામ વર્ણ, કેશ છે પંચવર્ણ.
 કરમાં કાતી આંખ રાતી, મુખે રુધિરના ઓઘરાળા;
 ભર્યો રીસે સગડી શીશે, ઉડે અગ્નિની જ્વાળા.
 નીસરી નાહો ભયે ત્રાડો, ઉઠ્યો નળ નરેશ;

લપડાક મારી સંગડી પાડી, યજ્ઞ કળીના કેશ.
 વીજળી સરખું ખડગ કાઢાડયું, ન જાય જીવતો પાપી;
 રાજબ્રહ્મ કીધું કુઃખ દીધું, રહ્યો દેહમાં વ્યાપી.
 રગદોળ્યો રોજ્યો રેણુમાંહે, કેમ પડ્યો હુતો પૂઠે;
 આંખ તરડે દાંત કરડે, મારે ખડગની મૂકે.
 ઉઠે અરવડે અવની પડે, અકળાવ્યો અલેખે;
 બાહુકના હસ્ત કળીના અસ્થ, ઋતુપર્ણ નવ દેખે.
 રુદન કરતો આંખ ભરતો, કળી પાગે લાગે;
 પુણ્યશ્લોકજી ઉગારીયે, નવ મારીયે ઘણું વાગે.
 અરે અધર્મનાં મૂળીયાં, તુંને જીવતો કેમ મૂકું;
 અમો ઘણું તેં રવડાવ્યા, નથી નેત્રનું જળ સૂકું.
 અરે પાપી ધર્મછેદન, વિશ્વ વેદનાકારી;
 વિન્નેગ દાતા છેદન શાતા, તેં તબ્બવી નારી.
 અવગુણ કેહેવા કરાવી સેવા, પારકે મંદિર;
 વદે દીનવાણી મરણુ જાણી, નેત્રે ભરીયાં નીર.

(આ કલ્પિત કળયુગને નળ જોડે વાત થઈ, તેમાં કળીએ
 કહ્યું કે મારા વખતમાં લોક સભ્ય ધર્મને ઠેકાણે પાખંડને મા-
 નશે અને અધર્મી થશે. પ્રજા દુરાચરણી અને નિર્બળ, તથા
 રાજા મૂર્ખ, દુષ્ટ, જાલમી અને દુર્યુણી થશે. પરંતુ દૃઢ વિશ્વાસે
 થોડા કાળ સૂધી પરમેશ્વરની બક્તિ કરશે તેને પ્રભુ પ્રસન્ન થશે,
 ને દાન કરશે તેને ક્ષમા મળશે. કળીના બે ગુણ જાણી નજે તેને
 ઉગાર્યો, પણ પોતાના રાજમાં રહેવાની મના કરી. કળીને વિ-
 દાય કરી રાજ રથે બેઠો.)

રાય બેઠો રથ ઉપર, ઋતુપર્ણ સમજ્યો નહીં;
 હર્ષ પૂરણસું હય હાંક્યા જાણે, પ્રેમસરિતા વહી,

(ઉચ્છેદો.)

વહી ચાલ્યો પ્રેમરસ, રથ ગાજતો ગડગડાટરે;
કેહે ભૂટ પ્રેમાનંદ નાથની, વૈદર્ભી જીએ વાટરે.

(કડવું પઠ મું.)

(રાગ-ગોડી.)

દમયંતી કેહે દાસીને, સુણ સાધવી;
છે વિપ્રનો વાયદો આજ, મહિલા માધવી.
ઠેઠ ઋતુપર્ણ આવશે, સુણ સાધવી;
જો હોશે નળ મહારાજ, મહિલા માધવી.
અવધ પોહોતી છે વનતણી, સુણ સાધવી;
થયા ત્રણ સંવત્સર, મહિલા માધવી.
એવડા અવિનય શા વશ્યા, સુણ સાધવી.
પ્રભુ ફરી ન તપાસ્યું ધર, મહિલા માધવી.
ન સંભાસ્યાં બાળક બાહુઆં, સુણ સાધવી;
કઠણ પુરુષનાં મન, મહિલા માધવી.
હું મોઈ જીવી જોઈ નહીં, સુણ સાધવી;
વેઠયું હશે કેમ વન, મહિલા માધવી.
જો વાયસ જોલે બારણે, સુણ સાધવી;
મન ઉપજે હરખ તરંગ, મહિલા માધવી.
આજ ફરકે ડાખી આંખડી, સુણ સાધવી;
વળી ફરકે ડાખું અંગ, મહિલા માધવી.
શું મનનો માન્યો આવશે, સુણ સાધવી;
થાશે શુકન કેરાં ફળ, મહિલા માધવી.
કો કેહેશે આવી વધામણી, સુણ સાધવી;

નથી આપવા સરખી વસ્ત, મહિલા માધવી.
 અર્પીશ હાર તદ્દયાતણો, સુણુ સાધવી;
 પ્રણુમીશ જોડીને હસ્ત, મહિલા માધવી.
 બારીયે બેશી નીલાળીયે, સુણુ સાધવી;
 એવે ઉડતી દીડી રજ, મહિલા માધવી.
 એ રથ આવેછે ગરજતો, સુણુ સાધવી;
 વળી ફરકે ગગને ધ્વજ, મહિલા માધવી.
 એ પડધી પડે અશ્વચરણની, સુણુ સાધવી;
 એ હાંકણીમાં છે વિચાર, મહિલા માધવી.
 એ પરાણો ઉંચો ઊછળે, સુણુ સાધવી;
 હોય નળમુખનો ટચકાર, મહિલા માધવી.
 રથ આવ્યો ગામને ગોવાંદરે, સુણુ સાધવી;
 હા હા હોય અયોધ્યાભૂપ, મહિલા માધવી.
 દીસે સુદેવ મેલે લુગડે, સુણુ સાધવી;
 પાણુ હાંકણુહાર કૃષ્ણ, મહિલા માધવી.

(ઉચલો.)

કૃષ્ણ ખેડણુ રથતણો, ક્યમ કહીએ એ નળરાય રે;
 અવસ્થા જોઈ ગામની, ઋતુપર્ણ દુખીયો થાય રે.

કડવું ૫૫ મું.

(રાગ-કેદાર. *)

ઋતુપર્ણ કેહેછે વિપ્રને એ, શું કારણુ સુદેવરે;
 બ્રાંત પડેછે મુજને નથી, સ્વયંવરનો અવેવરે.

૧. 'આંહાં આવે ઝાળખાયરે,' (૧૮૦૬).

'મહા ૧૨' (૧૮૨૧).

મુની મુને મિથ્યા લાવીયો, કાંઈ દીસેછે કપટરે;
 રિપુલોક હસાવીયા, ફેરો પડ્યો ફેાગટરે.
 વેહેવા કર્મ નથી દીસતું, નથી રચ્ચો માંડરે;
 હુંદુભી શે નથી બોલતાં, નથી થતું તાંડવરે.
 સુદેવ વળતો બોલીયો છે, છાતું વેહેવાનું કર્મ રે;
 કંકાતરી કોને લખી નથી, નહીં ભાંજવો ભીમકને ભર્મ રે.
 ક્ષાણુએક રહીને આવળે, પુઠેથી મહારાજરે;
 આગળથી તે સાંચરે, વધામણી લેવા કાજરે.
 વૈદરભી જીએ વાટડી, વિપ્ર આવ્યો ધરમાંહેરે;
 હરખે ભરી તવ સુંદરી, મુનીને લાગી પાયરે.
 રૂડી કેહેજો વધામણી શું, પધારે પ્રાણનાથરે;
 બાઈ રૂડી પેરે નથી ઝોળખ્યો, શત જોજન કીધો સાથ રે.
 છે રૂપ તેહેનું બીહામણું, ગુણે બીજો નળ રે;
 બાહુકને પરીક્ષાને તેડજો, એકાંત વાડી સ્થળ રે.
 દમયંતી હરખે ધણું, જો આવ્યા છે ઋતુપર્ણ રે;
 નગરલોક હસે ધણું જોઈ, સારથીકેરો વર્ણ રે.
 ભીમક રાય સાહામા ગયા, રથથી ઉતર્યા રાય રે;
 ત્રણે રાજ કુંચર આવી મળ્યા, બીડી સર્વ સભાય રે.

(દાગ)

સભા સર્વ બેડી થઈ, આસને બેઠો ભૂપ રે;
 ભીમક આદે સર્વ કો, જીએ સારથીનું રૂપ રે.

કડવું પદ મું.

(રાગ-કેદારો લેહેકણી).

ભૂપ ભીમક સ્તુતિ કરે ધણીરે, ભલે પધાર્યા અયોધ્યાધણી રે;
 થાકા અવેવ દીસે દેહેનારે, એકલા નથી શે સેન્યારે.

હય દુર્બળ વળીયો છેક રે, સારથી સંસાર વત્રેક રે;
 કાંઈ અટપટું સરખું દીસેરે, એહેવે બાહુક બોલ્યો રીસે રે.
 ઋતુપર્ણ મુકો રથ તાણી રે, ઉઠો ઘોડાને કરો ચારપાણીરે;
 નાંખ્યો પરાણો ને રાસરે, જઈ બેઠો ઋતુપર્ણ માસ રે.
 આવે લાગતો રાય આઘો ખસેરે, સભા મુખે વસ્ત્ર દેઈ હસેરે;
 તેમ મયમયાવે આંખડીરે, બોળામાં વસ્ત્રની ગાંઠી રે.
 ઋતુપર્ણને બાહુક પુછેરે, કાં વેહેવાનો વિલંબ શું છેરે;
 રાજ રાખે શાને વારીરે, તેમ બાહુક બોલે ખંખારીરે.
 ઋતુપર્ણને પૂછે ભીમકરે, આ શું સખા કરેછે જકરે;
 કાહો કાંઠાંથી આવ્યા રાણારે, ધણું થાકા રેણુભરાણારે;
 ઋતુપર્ણ કેહે આ ભીયા ગુણીરે, નથી એકુ વિદ્યા ઉણીરે.
 કાંઈ વિદ્યાએ ન જાય વાધીરે, તે માટે મૈત્રિ બાંધીરે;
 રથહાંકણી વિદ્યા હાથેરે, મેં મૃગયા તેજા સાથેરે.
 વન ભમતાં થયો અતિકાળરે, આંહાં આવી ચહડયા ભૂપાળરે;
 ભીમક કેહે કીધી કરુણારે, આજ સેહેજે સ્વામી પહરણારે.
 ભૂપ ભીમકે હલદ્વલ^૧ કીધીરે, રસોઈની આજ્ઞા લીધીરે;
 ભૂપ બાહુકનો છે ભેદીરે, આ ભીયા છે આપ નૈવેદી રે.

(ઉત્પલો.)

આપ નૈવેદી છે સારથી, હસ્યો ભીમક ભૂપાળરે;
 અનં વમન થાય દરશણે તે, આવડો શો સુગાળરે.

કડવું ૫૭ મું.

(રાગ-નટની દેશી).*

બાહુક મોકલ્યો વાડીમાંહે, રસોઈ સ્થળ એકાંત;
 કેહે વૈદરભી કીજે પરીક્ષા, પુણ્યસ્લોકની પડે બ્રાંત.

૧ 'હલભલ' (૧૮૨૧).

* 'સામેરી' (૧૮૨૧).

ભીમકે સેવકને આજ્ઞા આપી, અશ્વનો હ્યો તપાસ;
ઋતુપર્ણ ઉતર્યા ભવ્ય ભુવને, કરે સેવા દાસ.

દમયંતીયે ભીમકને કાહાવ્યું, આજ્ઞા તમારી લીજે;
બાહુકમાં છે ગુણ નળરાયના, અમે પરીક્ષા કરીજે.

એકાંત વાડી દમયંતીની, કીધું રસોઈનું સ્થળ;
દાહો કુંભ આણીને મૂક્યો, મુક્યાં કાષ્ટ નહીં અનળ.

બીજાં પાત્ર મુક્યાં નાનાવિધ, મુક્યું નહીં મેક્ષણ;
માધવી કેશવી મુકી સેવાને, બાણે સર્વ લક્ષણ.

દમયંતી બેઠી ઝરૂંબે, અંતરપટ આડો બાંધી;
તેડી લાવો રૂપાળાને જુઓ, કેમ જમે છે રાંધી.

ઉઠ્યો નળ ચાલ્યો અંતઃપુરમાં, આનંદ અંતર આણી;
સખી સાહેલી આશ્રજ પામે, હસે તે સણુગટ તાણી.

જુએ હેરીને દમયંતી, વિસ્મે ધર્મ મનમાંહે;
આ સ્વરૂપની ન મળે જોડી, જોતાં ત્રણ ભુવન માંહે.

શરીર દીસે દવનું દાધું, સ્કંધે બાડો પગે પાતજો;
તુંકડા કર ને નેસ નીસરી, મોટા પેટનો નજો.

કાંઠાં નળ કાંઠાં બાહુક કાંઠાં, સુરજ રાહુ મંડળ;
વાંકું મુખ ને મસ્તક મોટું, પાધડી હંડળ ગુંડળ.

એ સાથે શી ગોઠડી, ઋતુપર્ણને ભાવેટ લાગી ભવની;
હીંડતાં પગને સ્પર્શે કરીને, કાળી થાયેછે અવની.

પણ એહેને વિદ્યા હય હાંક્યાની, આશ્રજ સરગું દીસે;
કતરાતો આવે નાક ડુલાવે, ભૂકુટી ભરીછે રીસે.

દમયંતી પાસે હસતી હસતી, ભાભી આવી ત્રણ;
બાઈ આ પુતળું કયમ પધરાવ્યું, વારૂ રૂપ ને વર્ણ.

કદાચિત નળજી નીવડશે ને, રેહેશે એહેનું અંગ,
કાહો બાઈ તમો એ પુરુષનો, કહી પેર કરશે સંગ.

શાપ હશે કોઈ તાપસનો, ન જાશે કોટી ઉપાગે;
 આ ભીયા આસન બેસશે તમે, કેમ રહેશે વામાંગે.
 જાંઠાં હશે તાંઠાંથી કાલ આવશે, બાઈ તમારો સ્વામી;
 એમ વલખાં શું મારોછો કાંઈ, ધીરજ ધરો ગજગામી.
 વૈદરભી કેહે કૌતુક મુકો, બેશી કરો પરીક્ષા;
 જાઓ સેવા કરો બાહુકની, દાસીને દીધી શિક્ષા.
 કેશવી માધવી બંને આવી, બાહુકજીને પાસ;
 દૃઢે ભરાયું નજરાજનું, ઓળખી બંન્થો દાસ.
 મુકાં વૃક્ષને સ્પર્શ કર્યો તે, થયું નવપલ્લવ;
 દાસી તવ આનંદ પામી, હોય વૈદરભીનો વલ્લભ.
 કેહે સહીયારી હો આચારી, મન ન આણવો ધોકા;
 હુમ તજે સ્થળ પવિત્ર કીધું, અમો દીધો છે ચોકા.
 નાહાવાનું તાંઠાં વસ્ત્ર પેહેરે, પાદ્મડી પછેડી વરજે;
 જંઘાયે ગુંછળાં કેશતણાં ને, શરીર ભચ્યું છે ખરજે.
 નીચું કુંચું ભાજે શરીર ખંજવાળે, દાસીએ અવિલોકન કીધો;
 રાંટે પાગે હોંડે બડબડતો, હાલો કુંભ જઈ લીધો.
 વરણ મંત્ર ભણ્યો નળ રાય, તતક્ષણ કુંભ ભરાયો;
 વીસ ઘડા રેડ્યા શીર ઉપર, ઉભો રહીને નાહાયો.
 દાસી અતિ આનંદ પામી, કૌતુક દીઠું વળતું;
 ચુહુલ મધ્યે કાષ્ટ મુક્યાં, અભિવિણ થયું બળતું.
 ઉભરાતું અંન કરે હલાવે, કડછીનું નહીં કામ.
 દાસી ગઈ દમયંતી પાસે, બોલી કરી પ્રણામ.
 વાજી વૃક્ષને જળ અનળ એ, ચાર પરીક્ષા મળી;
 અંન લાવો અભડાવી એહેતું, વૈદરભી કેહે જાઓ વળી.
 રમતી રમતી નેહે નમતી, નિરખતી નિજ ગાત્ર;
 એકે બાહુક વાતે વળગાડ્યો, એક લેઈ નાહી અંનપાત્ર.

અરે પાપણી કહી બાહુક બિડચો, દાસીયે મૂકી દોટ;
 માધવી કેહે ફરી કરો રસોઈ, હું દેઈ આપું અખોટ.
 ફરી પાક નીપાવ્યો નગરાય, બેઠો કરવા ભોજન;
 પછે દમયંતીયે જોયું ચાખી, અણુબુંદ જે અંન.
 સ્વાદ ઓળખ્યો એ નળ નિશ્ચે, પાક પરમ રસાળ;
 કિંકરી ફરીને મોકલી તાહારે, સાથે બંને બાળ.

(ઉપસો.)

સાથે બંને બાળ ને, નળ કને આવી કિંકરી;
 બાહુકે દીઠાં બાહુઆં તાહારે, આંખડી જળે ભરીરે.

કડવું ૫૮ મું.

(રાગ-રામઘ્રી, દેશી ગળગળી).

બાહુકે દીઠાં બાહુઆં, ઉલટયું અંતઃકર્ણ;
 દયામણાં માહારાં દીકરાંને, દેખીને આવે મર્ણ. બાહુકે૦
 કળજીગે કદપાંતજ કીધું, બાળક વરલાં મોસાળ;
 કોણુ કૃત્ય મેં આચર્યાં તજી, અખળા અંતરિયાળ. બાહુકે૦
 સંજોગ સાગર ઉલટયો, નયણાં શ્રાવણુ^૧ સમાન;
 આલિંગન દેવા કારણે, સુતને કીધી સાન. બાહુકે૦
 મળવાને તેડ્યાં મીઠડાં, કર લાંબા કીધા ધીશ;
 છળ્યાં બીહીનાં બાળકાં તે, પાટે ચીસે ચીસ. બાહુકે૦
 દાસીયે ચાંખ્યાં તદ્દે સાથે, કાઘો બાહુકને તિરસ્કાર;
 રેહેવાદે તાહરું રમાડયું ભાષ, રંએછે રાજકુમાર. બાહુકે૦
 બાહુક કેહે બાળકને મુને, સાંઈ દેવાના સ્નેહ;

૧ 'વર્ષી' (૧૮૨૧).

નારે ભાઘડા ભેટતાં થાયે, કાળી કુઅરની દેહ. આહુકે૦
 છે છત્રપતીનાં છોકરાં, તુંને મળવાનું કેમ મન;
 શે દુઃખે થાયછે ગળગળો, રોતાં કુટશે લોચન. આહુકે૦
 આહુક વળતો બોલીયો માહારે, એહેવાં આળકની જોડ;
 આ દેખીને તે સાંભર્યાં, થયું રમાડવાનું કોડ. આહુકે૦
 દાસીયે કહ્યું દમયંતીને, બોલ્યાં આહુકની વાત;
 આઈ આશ્રજ દીઠું અતિધણું, કાળો કરે આંસુપાત. આહુકે૦
 દમયંતીયે પુછ્યું ભીમકને, નળની પડેછે બ્રાંત;
 આજ્ઞા હોય તો આહુકને, પૂછું તેડી એકાંત. આહુકે૦
 ભીમક કેહે સતી સુતા, તુંને શું દેહું શિક્ષા;
 સુખે બોલાવો આહુકીયાને, કરો નળની પરીક્ષા. આહુકે૦
 વૈદરભી આઠ્યાં અંતઃપુરમાં, જાંઠાં પોતાની મેડી;
 આજ્ઞા આપી દાસીને, લાવો આહુકને તેડી. આહુકે૦
 (આહુકને તેડાવી રૂપાને બાજકે બેસાડયો. દમયંતી પડે બેઠી
 હતી તેને ગમ્યું નહિ તેથી ઊઠી જવા માંડ્યું, સારે—

કડવું ૫૮ મું.

(રાગ કાશીની દેશી-હોસની.)*

વિનય સંગાયે બોલ્યાં વૈદરભી સુંદરી,
 શા માટે ઉઠી જાઓછો તેડાવ્યા ખપ કરી.
 અમને રેહેવું ઘટે, બાંધી અંતરપટે;
 બોલું કેમ પ્રગટે, પરપુરૂષ નીકટે.
 બેસો બાજકે, બોલું ઉલટે;
 ન પુછું કપટે, બોલવું નિર્મળ ઘટે.

* 'રાગ માઝની' (૧૮૨૧).

પુરૂષ ભર્યા હશે, ચાલે પોતાની ચંટે,
 હીંડે નારીને નટે, લાજે નહીં રાજવટે.
 જે નરજન મને કાળા, મુખે વિખની જાળા,
 મુકે વિજેગના ભાલા, કેમ સહી શકે ખાળા.
 બાહુકજી છે આચારી, સુણો વિનતી માહારી,
 કા એમ મુકે વિસારી, દોહડે પામી નારી.
 વાહાલપણું કહીયે ગયાં, મુખે કેહેતા આભૈયા,
 વજ્રે કંઠે હૈયાં તરછોડ્યાં નાહાનાં હૈયાં.
 બ્રહ્માએ પુરૂષ ધડીયા, નારીને જીવે જડીયા,
 દુખના દાહાડા પડીયા, વેરીડા થઈ નીવડીયા.
 પ્રીતડી જોહની વ્યાપે, તેહેને મારે અદાપે,
 ફળ જે રૂડાં આપે, વૃક્ષને થડથી કાપે.
 રખે માહારી વેલ સુકે, પ્રવાહ જળ વેહેતું મુકે,
 તે જાણી ચતુરા શું મુકે, ફરી આવી ન દુકે.
 જે સ્થળનું જળ પીજે, છળ તાંહાં કેમ ઠીજે,
 પરદયા ધરીજે, તેહેનો જીવડો નવ લીજે.
 જેહેનો હાથ ગ્રહીયે, તેહેને મુકી નવ જઈયે,
 અમો અખળા છઈયે, વેદના કોહોને કહીયે.
 જે ન પામી માનવજને, દેવતા ન આજ્યા મને,
 તેને ન મુકીયે વને, રાખીયે પોતા કને.
 ખેશી એક પાટે, કામની કપટ ઘાટે,
 થોડા અન્યાય માટે, ન મુકીયે ઉજડ વાટે
 અખળાનાં કોણ બળ, કદળીયે કામળ,
 નયણે ભરે જળ, કડવાં કર્મનાં ફળ.
 વનમાં વાધ ગાજે, પાવલીયે કાંટા ભાંજે,
 ખીજા લોકને દાઝે, શઠ સ્વામી નવ લાજે.

વનમાં રામા રમે, કોણુ આંસુ લુહે,
 ફરી તપાસ ન જુએ, પોતાનું કુળ વગુએ.
 આંધી ધરે અલેખે, વગડામાં ઉવેખે,
 સ્વામી ન આવે તેખે, વેરીડા દેવ દેખે.
 ન જાણે નાર મોરી, છત્રપતીની છોરી,
 અજગરે ગળી ગોરી, ચતુરાની શી ચોરી.
 નયણે આંસુ રેડે, પારધી લાગો કેડે,
 તારણીને તેડે, છખીલી નવ છોડે.
 કુળને લાગે ખામી, ન ખોલે શક સ્વામી.
 નીચપણું નફેટ, કુળ લજ્જાનું નેટ,
 કરી માશીની વેઠ, પ્રેમદાએ બચું પેટ.
 કર્મ લાંબી દોરી, ચહડી શિર હારની ચોરી,
 ન જાગે નાથ અધોરી, ભાગો શીર ઇંધણુધોરી.
 ન કરે પ્રેમદાની મીટ, વળી હવે આડી લીટ,
 પુરૂષ હર્ષયાના ધીટ, મન જોડેવાં વજ્રકીટ.
 કેહેતાં નહી આવડે, દુઃખે હર્ષયાં ધડહડે,
 ખોટું આળ ચહડે, ગગન ત્રુટી પડે.
 જે કો વિશ્વાસ કરે, પુરૂષનો આધાર ધરે,
 તે ઘેલી શીઠ ઠરે, રોષ રોષને મરે.
 ખપ કરીને વરી, દુખણી અંતે કરી,
 બાહુક કોહો વાત એ ખરી, તેને કાંઈ પૂછશે હરી.

કડવું ૬૦ મું.

(રાગ—છંદની ચાલ).

દહે દેહ વિજ્ઞેગની ત્રેહજવાળા,
 મારે મર્મનાં બાણુ કેહે પ્રશ્ન બાળા.

તાહારી બુદ્ધ બાહુક બળવંત દીસે,
 કાંઈ જાણવા બેઠ મમ મન હીસે.
 દિસે શારદા વાસ તમ જીભ અગ્રે,
 બહુ કીધું પધાર્યા ભીમક નગ્રે.
 વિનય યુક્ત દીસો સર્વ સિદ્ધવાન,
 ભૂત ભવિષ્ય જાણો તમો વર્તમાન.
 એક શોભિતા પુરે તે મૂર્ખ મોટા,
 જેવા સીપમાં મોતીના દાણા ખોટા.
 એક રૂપહીણ પુરુષ બહુ ગુણ ભરીયા,
 જેમ સાચા હીરા રજગુણ કરીયા.
 બાહુક આપના સમ જો વૃથા ભાખું,
 તમ ઉપર વિશ્વ ઓવારી નાંખું.
 ઇંદ્રવારુણીનાં કૃણ કરમાં સાહે,
 પણ લક્ષ કરતાં તેહનાં પ્રાણ જાણે.
 એક રૂપવંત નારી કો નર નીરખ્યો,
 તેજવંત શોભે દ્રાઢિ કંદર્પ સરખો.
 ધરે છત્ર સર્વત્ર જેહની આણુ વરતે,
 કરે નવનવા ભોગ જન નિત્ય પ્રતે.
 વર અમર મુનિવરતણી આશ ત્રોડી,
 પંખીરાજનાં વચન પર પ્રીત જોડી.
 તજ્યાં માત ને તાત પીહર પડોશી,
 નવ જાણીયું નાથજી છે સદોષી.
 સૌખ્યાં તન મન પ્રાણ નિર્દોષ જાણી,
 સુણો બાહુકજી કહું કર્મ કાહાણી.
 જેમ પારધી કપટના કણ ચણાવી,
 પાડે પંખીને ફંદમાં રતેહ જણાવી.

વેધે મૃગને જોમ ઘેટા વળાડી,
 તેમ પ્રેમદા પ્રેમને પાશ પાડી.
 બહુ રંગ વીલાસનાં સુખ દેખાડી,
 ગયો હાડ અંતે તે વિપત્ત પાડી.
 બંદાં કંદ ને મૂળ નહીં ફળ પાણી,
 તેહેવે કામ મુકી કરી અનાથ રાણી.
 ન કોયે કરે એહવું કર્મ કીધું,
 અપરાધ પાપે ધણું આળ દીધું.
 શતખંડ કીધી તે વિજેગ શસ્ત્રે,
 ફરી વનમાં તારુણી અર્ધ વસ્ત્રે.
 ત્રય દિવસ ત્રય રચણી વનમાંહે બટકી,
 નિરદે નાથને વાત શી મંન અટકી.
 બ્રહ્મી અજગરે સુંદરી શીથળ કીધી,
 મળ્યો પારધી ઇશ્વરે રાખી લીધી.
 કહી ડાકણી શાકણી ને સીહારી,
 પાશ પહાણુ પાડુ બહુ માર મારી.
 પરાધીન થઈને નીચું કામ કરીયું,
 ધરી દાશી નામે દુર્બર બરીયું.
 ચહડી ચોરી માથે મોતી માળફેરી,
 કરતાં પ્રીત વાહાલાં થયાં સર્વ વેરી.
 ત્રણ વર્ષ નાંખ્યાં શ્વેતવસ્ત્ર પેહેરી,
 નહીં કુંકું કાળજી નહીં નાહું નેહેરી.
 હવિખ્યાત્ત પરાધીન અન્ન પામી,
 તોહે તેણીયે ન તજ્યો નિર્ગુણ સ્વામી.
 તપ નીમ રાખી નીજ દેહ બાળ્યો,
 ગૃહસ્થરાજની નારે સંન્યાસ પાળ્યો.

કોહો બાહુક રાય એ ધર્મ કેહેવો,
 ઘટે નાથને એહવો છેહ દેવો ?
 સર્વ પાપમાં શ્રેષ્ઠ વિશ્વાસઘાત,
 તેહેને પૂછશે કોહો કાંઈ વિશ્વનાથ.
 બાહુક એહ પ્રશ્નનો ઉત્તર દીજે,
 એહેવા કપટી પુરૂષને શુંય કીજે.
 સુણી મર્મવાણી નળનાથ રીઝ્યો,
 જોવા પ્રીત વિશેષ મહારાજ ખીજ્યો.
 સુણો પ્રશ્નના ઉત્તર ભીમકબાળા,
 તે પુરૂષને પ્રભવી શ્રેહજવાળા.
 સગાં મિત્રની પ્રીત તે નાથે ફેડી,
 ગયો પુરૂષ તીર્યે નારી સાથ તેડી.
 વન સાત અપવાસ ભમતાંરે કીધા,
 મચ્છ રાખવા નારને ત્રણ દીધા.
 કીધો શ્રમ ખીજો મચ્છ નવ લાધાં,
 પેલી પાપણી નારે તે મચ્છ આધાં.
 કોહો ભીમકબાળા થઈ વાત એહેવી,
 પુછે બાહુક પ્રશ્ન તે નાર કેહેવી.
 જોતાં છે અપરાધ એ નોહે નાહાનો,
 તેને મુકતાં નાથનો વાંક શાનો.
 ગ્રહી અજગરે સુંદરી આંસુ ઢાળે,
 તેમ કંથ ડક્યો હશે સર્પ કાળે.
 થયો શાકિનિ નામ અપવાદ એહેવો,
 કહ્યો હશે ભરતારને ભૂત જોવો.
 જમ સ્ત્રીયે કીધી પરધેર વેડ,
 તેમ તેણે ભણ્યું હશે પરધેર પેઠ.

કાણુ કાનાં દુઃખને કહીને રોશે,
 બુદ્ધિવાન પ્રાણી કર્મ સાહારું જોશે.
 ઘોઝો સાણુ પેહેરી સ્ત્રીએ પિંડ પીડયો,
 કાણુ કામળું હોડીને કંથ હીંડયો.
 એ પ્રશ્ન ઉત્તર કહ્યા મેં વિચારી,
 વળી પૂછવું હોય તો પૂછ નારી.
 કહી મર્મની વાત નિજનાથ જાણ્યો,
 ભાંગ્યો બેદ મનમાંહે ઉત્સાહ આણ્યો.
 એહેવી ગદ વાણી બીજો કાણુ બાખે,
 એહેવું કાણુ બોલે નળ નાથ પાખે.
 થયું બેઠવા મન મરજાદ નાહી,
 અંતરપટનું વસ્ત્ર ગયું રે ફાટી.
 ગજગામની બામની પ્રેમ માતી,
 આવી નાથ પાસે ગુણગ્રામ ગાતી.
 કરી પ્રદક્ષણ પછે પાય લાગી,
 બોલો નૈવધનાથ કહ્યું માન માગી.
 અપરાધ પ્રાણીતણા કોટિ હોયે,
 પરિશ્રદ્ધ તો કરણા મીટ જોયે.
 વન માંહે સુકી અપરાધ પાખી,
 છે મચ્છના આકારના વિષ્ણુ સાખી.
 તમચર્ણુ વિષે મમ મન રાતું,
 તમ પાખે પેટમાં હું રેણુ ધાતું.
 નથી રૂપનું કામરે ભૂપ માહારા,
 થઈ કંકરી અનુસરું ચર્ણુ તાહારાં.
 સુણી વીનતી નારતી દીન વાણી,
 ઉઠ્યા બાહુક અંતર પ્રીત આણી.

કરકોટ નાગનો મંત્ર બાખી,
 જીરણ કામળું દૂર દીધું નાંખી.
 ત્રણ નાગનાં વસ્ત્ર પરિધાન કીધાં,
 હરખી સુંદરી કારજ સર્વ સીધાં.
 જવ મૂળગું રૂપ મહારાજ ધરિયું,
 શ્વશુર ધામતું તિમિર તે સઘ હરિયું.
 જેમ તરુવર પૂઠે વિટલાય વેલી,
 તેમ કંથને વળંગી રહી ગુણ ગેહલી.

(ઉત્થલો.)

હરખે ગેહલી સુંદરી, ભેટી ભીડી આયરે;
 જેજેકાર ધરમાં થયો, દેખી નૈપધ નાથરે.

કડવું ૬૧ મું.

(રાગ-સારંગની દેશી).

વરલ્યો જેજેકાર હો, નૈપધનાથને નિરખીજી;
 ફરી ફરી લાગે પાય હો, સાહેલી તદ્દયા હરખીજી.
 નળ દમયંતી જોડી હો, જોઈ દોડી દાસજી;
 સાસ ભરી સાહેલી હો, આવી ભીમકને પાસજી.
 રાયજી વધામણી દીજો હો, અદ્ભુત હર્ષની વાતજી;
 ઋતુપર્ણનો સેવક હો, નીવડીયો નળનાથજી.
 બાહુક રૂપ પરહસ્યું હો, ધસ્યું મુળગું સ્વરૂપજી;
 સુણી સૈરંદ્રીની વાણી હો, હરખ્યો ભીમક ભૂપજી.
 વાજો પંચશબ્દ નિશાણુ હો, ગુણીજન ગાયે વધાઈજી;
 પુણ્યશ્લોકને મળવા હો, વર્ણ અઢારે ધાઈજી.
 નાના ભાતની ભેટ હો, પ્રજા ભૂપને લાવેજી.

કરે પૂજા વિવિધ પ્રકારે હો, મુકતાફળ કુસુમ વધાવેજી.
 તોરણ હાથા દેવાએ હો, માનુની મંગળ ગાએજી.
 દે મુનિવર આશિષ હો, અભિષેક બહુ થાએજી;
 વાજે ઢોલ નીશાણ હો, મૃદંગ બેર બહુ ભેરીજી.
 સમગ્ર નગરે આનંદ વરત્યો હો, શણગાર્યાં ચહુટાં શેરીજી.
 મન ઉછાહ પૂરણ વ્યાખ્યો હો, ભીમક દીયે બહુ દાનજી;
 ગયા અંતઃપુરમાં રાય હો, દીઠું રૂપનિધાનજી.
 કાંતિ તપે ચંદ્રભાનુ હો, વિક્ષેપે શક સમાનજી;
 કંદર્પ કાઠિ લાવણ્ય હો, દીડો જમાઈ જાગ્રુલમાનજી.
 પડ્યો ભીમક પૂજ્યને પાયે હો, હસી આલિંગન દીધુંજી;
 આપ્યું આસન આદરમાન હો, પ્રીતે પૂજન કીધુંજી.
 અર્ધ આરતી ધૂપ હો, ભૂપતિને પૂજે ભૂપજી;
 નખ શિખ લગે ફરી નિરખે હો, જોઈ જોઈ રૂપજી.
 શ્વશુર શ્વશુરપત્ની હો, શાલક શાળાએલીજી;
 દમયંતીને ઘણું પૂજે હો, ગાયે દાસી સાહેલીજી.
 લક્ષ્મી નારાયણ શિવ ઉમયા હો, તેહેયું દંપત દીસેજી;
 દીધું માન શ્વશુરવર્ગે હો, પૂછ્યું નૈપધર્ષજી.

(ઉત્થલો.)

નૈપધર્ષે પૂછીજો, કુશળ ક્ષેમની વાતરે;
 સમાચાર પરસ્પર જાણ્યો, હરખ્યો સઘળો સાથરે.

કડવું ૬૨ મું.

(રાગ-સામેરી*).

નળરાયનું રૂપ પ્રગટ સાંભળી, સંસાર સુખીયો થાયરે;

* ‘ ધન્યાશ્રી ’ (૧૮૨૧...બા૦).

પરમલજ્જા પામીયો, દુઃખી થયો ઋતુપર્ણ રાયરે-હાવા હું શું કરુંરે.
 ઝંપાવું સાગર માંહેરે, વિખ ખાઈને મરુંરે.
 મેં સેવક કરીને બોલાવીયો, નવ જાણ્યો નૈવધરાયરે;
 ધિક્ક પાપી હું આતમા, હવે પાકું માહારી કાયરે-હાવાં.
 હાંહાં કહીને હાથ ઝાલ્યો, મળ્યા નળ ઋતુપર્ણ રે;
 ઓશિયાળો અયોધ્યાપતિ, જઈ પડ્યો નળને ચર્ણ રે-હાવાં.
 પુણ્યસ્ત્રોક પાવન સલ સાધુ, જાયે પાતિક લેતાં નામરે;
 તેહેવા પુરુષને મેં કરાવ્યું, અશ્વનું નીચું કામરે-હાવાં.
 જેહેનું દરશણ દેવ ઈચ્છે, સેવે સહુ નરનાથરે;
 તે થઈ બેઠા મમ સારથી, ઝહી પરાણો હાથરે-હાવાં.
 શત સહસ્ર જેણે જમ કીધા, મેરુતુલ્ય ખરચ્યાં ધનરે;
 તે પેટભરી નવ પામીયા, હું પાપીને ઘેર અંનરે-હાવાં.
 જેહના વસ્ત્રથી લાજે વિદ્યુત્તા, હાટક મૂકે માનરે;
 તે મહારાજ માહારે ઘેર વશ્યા, કરી કાંબળું પરિધાનરે-હાવાં.
 મેં તુંકારી તિરસ્કાર કીધા, હસ્યા પુરના લોકરે;
 ત્રણ વરસ દોહેલે ભોગવ્યાં મેં, ન જાણ્યા પુણ્યસ્ત્રોકરે-હાવાં.
 આળસુને ઘેર ગંગા આવ્યાં ઉડી, નહીં નાહાયો મૂરખરે;
 તે ગતિ માહારે આજ થઈ મેં, જાણ્યા નહીં મહાપુરુષરે-હાવાં.
 શ્રાવણકીટને ઘેર જાયે, જેમ ધરાધર શેષરે;
 જેમ નીચ મનુષને ઘેર જાયે, બિદ્યાને મહેશરે-હાવાં.
 જેમ ચકલીને માળે આવે, ગરુડ ગુણ ભંડારરે;
 તેમ માહારે ઘેર આવી વશ્યા, વીરસેનકુમાર રે-હાવાં.
 જેમ કૃપણને ઘેર કમળા વશીઓ, પેર ન પ્રીછે વ્યતણીરે;
 તેમ માહારે ઘેર નળ રત્ન વશ્યા જેમ, બીલને* ઘેર પારસમણીરે-હા.
 જેમ અંધપત્નીતણા આભૂષણ તે, વૃથા સહુ શણગાર રે;

જેમ તીવ્ર આયુધ કાયરને કર, મરકટ મુકતાહાર રે-હાવાં
 કળશ અમૃતનો ભરયો કો, મુરખને પ્રાપ્તિ થઈ રે;
 છે ભૂર ભોગી વારુણીનો, સુરાપાન પ્રીછે નહીં રે-હાવાં
 નિશ્વાસ મૂકે ને કંક સૂકે, થઈ ભૂપને વેદનાય રે;
 અપરાધ વિચારી આપનો, ઋતુપર્ણ દુખીયો થાય રે-હાવાં
 પુણ્યસ્લોકને પાચે લાગે, ફરી ફરી કરી વિનતીરે;
 એ કૃતકર્મનાં કોણ પ્રાશ્વિત, ભર્યાં લોચન ભૂપતિ રે-હાવાં
 પાવક માંહે પરજળું કે, હળાહળ ભક્ષ કરું રે;
 જીવવું માહરું ધિક્ક છે, દેહ હું નિશ્ચે પરહરું રે-હાવાં

(ઉચલો.)

પરહરું દેહ માહરો, ગોખરો જીવીને શું કરું રે;
 ઋતુપર્ણનું પરમ દુઃખ દેખી, સમાધાન નળે કર્યું રે.

કડવું ૬૩ મું.

(રાગ-મારૂ).

ઋતુપર્ણની પીડા જાણી, નૈપથનાથ બોલ્યા વાણી;
 ન કીજે કાયર કાયા પ્રાણી, એમ કહી લોભ્યાં લોચન પાણી.
 આપતકાળ કર્મ શું કહીયે, જે જે દુઃખ પડે તે સહીયે;
 કોહોને આશરે નિશ્ચે જઈયે, પંચરાત્ર સેવક થઈ રહીયે.
 ગુપ્ત રહ્યાનું કારજ સીધું, માહરું દુઃખ તમે હરી લીધું;
 જે જનુતીનું પય મેં પીધું, તેણે એવડું સુખ નથી દીધું.
 દસ માસ તે પેટમાં રાખે, અધિક થાય તો ઓછું* બાખે.
 ત્રણ વરસ લગી કોણ રાખે, બહાર તમારી થઈ જીગ આખે.
 ગંહાં લગે સંપત હોયે, તાંહાં લગ પ્રીત કરે સર્વ કોયે,

* ‘ ભુંડું બાખે, (પા.)

દ્રસ્યો સમો તાહારે સઘ વિગોયે, જે નમતા તેં સાહામું ન જોયે.
 જે લોભના લીધા માયા માટે, થાય પરીક્ષા દુઃખને દાહાડે;
 ક્ષત્રી જણાયે ઉઘાડે ખાંડે, ભુંડા મિત્ર તે ભીંડે છાંડે.
 કર્મકથા મેં મોહારી જાણી, ચોહોવર્ણના પોખ્યા પ્રાણી;
 જાહે વન નીસર્યાં હું ને રાણી, પ્રજાએ ન પાયું પાણી.
 થયો પુષ્કર આંધવ વેરી, એકેકું અંખર નીકળ્યાં પેહેરી,
 કીધાં કૌતુક લોકે સેરીસેરી, તે દુઃખસાગરની આવેછે લેહેરી.
 હું ભાઈ પ્રજાએ કાહાડી નાંખ્યો, સ્વાદ સંસાર સગાર્ધનો ચાખ્યો;
 ઋતુપર્ણ તમો શરણુ રાખ્યો, તે ઉપકાર ન જાણ્યો.
 તમારું દુઃખ દેખી કલપે પુરના લોક, શુભવેળા આંસુ ભરો તે ફોક;
 એમ કહી ભેટયા પુણ્યસ્લોક, ટાળ્યો ઋતુપર્ણનો શોક.
 તાહારે ઋતુપર્ણ કેહેછે શીશ નામી, ઉપકારતી મેં બહુ પામી;
 ભીમકતનયા જનેતા જેવી, પતિવ્રતા સાધવી જેવી;
 તે ઉપર કુદૃષ્ટો એહેવી, એથી અન્યાય વાત બીજી કેહેવી.

(ઉચ્ચો.)

તેહેવી વારતા અધર્મ છે શું, કરું હું દેહ ધરીરે;
 વૈદરભી મુજમાત જેહેવી, વરવાની મેં બુધ ધરી રે.

કડવું ૬૪ મું.

(રાગ-ધવળ ધન્યાશ્રી).

લજ્જાકૂપમાં ભૂપતી પડીયો, ઉચું ન શકે ભાળીજી;
 ચતુર શિરોમણી નૈપધનાયે, વેળા વાત સંભાળીજી.
 ભીમકરાયના પુત્રની પુત્રી, સુલોચના એહેવું નામજી;

૧ 'દૂરે દશા તાહારે શત્રુ હોએ, જનેતા તે સાહમું ન જો-
 એ' (૧૮૨૧-બા).

દમનકુંઝેરતણી તે કુચરી, શુભ લક્ષણ ગુણધામજી.

અનંગઅંગના સરખી સુંદર, દમયંતી શું ખીજીજી;

ઋતુપર્ણને તે પરણાવી, દમયંતીની ભત્રીજીજી.

પેહેરામણી ધણું પ્રીતે આપી, સંતોષ્યો ઋતુપર્ણજી;

અયોધ્યાપતિ આલ્યો અયોધ્યા, નમી નળને ચર્ણજી.

પરસ્પરે આલિંગન દીધાં, નળે આપી અશ્વવિધાયજી;

પંચ રાત્ર રહ્યાં સ્ત્રીપુત્ર સાથે, પછે વીદ્યા થયા નળરાયજી.

અતુરંગ સૈન્ય બહુ ભીમકે આપ્યું, સાથે થયો નરેશજી;

નળરાજ ધણા જોદ્ધા સંગાથે, આવ્યા નૈષધ દેશજી.

તે સમાચાર પુષ્કરને પોહોતો, તેમજ ઉઠ્યો રાયજી;

પ્રજાસંગાથે સામો મળવા, પ્રીતે પાજો પળાયજી.

હયદળ પાયદળ ગજદળ રથદળ, કળ ન પડે કેકાણજી;

પ્રબળદળ સકળ પુરવાસી, નિરખવા નળ તરસે પ્રાણજી.

વાહન કુંજર ધન્ય અંખાડી, મેંઘાંચર છત્રજી;

કનક કળશ ઘંટા બહુ ધમકે, શોભે સુરીયાંપત્રજી.

ભેરી ભેર મૃદંગ હુંદુભી, પટલ ઢોલ બહુ ગાજેજી;

વેણા વેણુ શરણાઈ શંખધુની, તાળ ઝાંઝ ધણું વાજેજી.

ઉદધિ પર્વણી જાણે ઉલટ્યો, ચંદ્ર પૂર્ણ નળ માટજી,

શ્રવણ પડયું સંભળાય નહીં થઈ, ભારે ભીડ પુરવાટજી.

ભીમકનંદની કેહે નળ પ્રત્યે, સૈન્યને આજ્ઞા દીજેજી;

પુષ્કર આવ્યો ક્રોધ ધરીને, સજ થાઓ જીવ કીજેજી.

નળ કેહે ત્રણે શાળક પ્રત્યે, મિથ્યા વિરોધ વિચારજી;

પુષ્કરનું મન થયું નિર્મળ, નાશ પામ્યો કળી વિકારજી.

સાધુ પુરૂષને કુચુદ્ધિ આવે તે તો, પૂર્વકર્મનો દોષજી;

પુષ્કરે કાધું કળીનું પ્રેસ્યું, કેહે વિચારી પુણ્યસ્થોકજી.

ધ્રુવ અળે રવિ પશ્ચિમ પ્રગટે, પાવક શીતળ થાયજી;

જો વિધિ ભૂલે નિધિ સાત સૂકે, પુષ્કર ધનુષ ન સાહેજ.
 એમ ગોષ્ઠ કરતાં પુષ્કર આવ્યો, બંધન કરી નિજ હાથજ;
 દંડવત કરતો ડગલાં ભરતો, ધણું લાજતો મન સાંધજ.
 નળ ઉઠ્યો બાંધવને દેખી, ગ્રહી કર બેઠો કીધોજ;
 મસ્તક સુંધી પ્રશંસા કીધી, ભુજ ભરી તદ્દયા લીધોજ.
 એક આસને બેઠા બંને બાંધવ, શોભે કામ વસંતજ;
 ત્યારે પ્રજાએ ધણું પૂજા કીધી, આપી ભેટ અનંતજ.
 પુષ્કરે ધણું દીનજ ભાખ્યું, થઈ સજ્જલ લોચનજ;
 હું કૃતમ્ની કઠણુ ગોઝારો, મેં દમયંતી કાહાડી વંનજ.
 વણુ અપરાધે વિપરીત કીધું, દીધું દારણુ દુઃખજ;
 સાત સમુદ્રે ન જાય સ્યામતા, ધોતાં માહારં મુખજ.
 પુષ્કર વીરને નજે સમજાવ્યો, કહીને આતમજ્ઞાનજ;
 એક ગજે બેઠા બેહુ બાંધવ, આવ્યા પુરનિધાનજ.
 ધ્વની પતાકા તોરણુ બાંધ્યાં, ચિત્ર સાથીયા સેરીજ;
 અગરધૂપ આરતી થાયે, વાજે મેર નફેરીજ.
 ધવળ મંગળ કીર્તન ગાયા, હાથા કુંકુમરોજ;
 ચહુટાં ચોક રસ્તાને નાકે, પ્રજા ઉભી ટોળે ટોળજ.
 કુસુમ મુકતાફળે વધાવે, ગોખ ચહડી નર નારીજ;
 નૈષધ નગરી શોભા સુંદર, શું અમરાપુરી ઉતારીજ.
 અભિજિત લક્ષ્મ મુદ્દર્ત સાધી, નળ બેઠો સિદ્ધાસંનજ;
 મળવા સર્વ સગાં આવ્યાં તે, વેળાવ્યાં રાજનજ;
 જુહ્વપતી પુષ્કરને કીધો, નજે કીધા જમ અનંતજ;
 ધર્મરાજ કીધું નળરાયે, વરસ સહસ્ર છત્રીસ પર્વતજ.
 નળનાં રાજ્યમાં બંધન નામે, એક પુસ્તકને બંધનજ;
 હંડ એક શ્રીપાતને હાથે, ધન્ય વીરસેનનંદનજ.
 કંપારવ ધનને વરતે, પવન રેહે આકાશજ;

કુળકર્મ પારધીયે મુક્યાં, જીવનો ન કરે નાશજી.
 ભય એક તસ્કરને વરતે, કપટીને વિજેગજી;
 હરખ શોક સમર્તાલ લેખવે, સાજ વિષયના ભોગજી.
 ચતુરવર્ણ સર્વ શૂરી, જ્ઞાનખડગ તીવ્ર ધારેજી;
 દેહગેહ મધ્યે ખટ તસ્કર, પીડી નશકે લગારેજી.
 શૌચ ધર્મ દયા તત્પરી, આપે તે ગુપ્ત દાનજી;^૧
 હરિભક્તિ નહી તેનું નામ દરિદ્રી, જેહેને ભક્તિ તે રાગનજી.
 તેહ મુઝો જેની અપકીરતી પછે, અકાળમૃત્યુ ન થાયજી;
 માગ્યા મેહે વરસે વસુધામાં, દુધ ઘણું કરે ગાયજી.
 માતપિતા ગુરૂ વિપ્ર વિજ્યુની, સેવ કરે સર્વ કાયજી;
 પરનિંદા પરધન પરનારી, કોક દષ્ટે ન જોયજી.
 એહેવું રાજ નળનાથે કીધું, પુણ્યસ્ત્રોક ધરાવ્યું નામજી;
 પછે પુત્રને રાજ આપી ગયા, તપ કરવા ગુણુ આમજી.
 અનશન વ્રત લેઈ દેહ મૂક્યો, આવ્યું દિવ્ય વિમાનજી;
 વૈકુંઠ નળદમયંતી પોહોતાં, પામ્યાં પદ અવિધાનજી.
 વૃહદશ્વ કેહે હો રાય યુધિષ્ઠિર, એહેવા હવા ન હોયજી;
 એ દુઃખ આગળ તાહારા દુઃખને, યુધિષ્ઠિર શું રોયજી.
 કાસે અર્જુન આવશે રાયજી, કરીને ઉત્તમ કાળજી;
 કયા સાંભળી પાયે લાગો, મુનિવરને મહારાજજી.
 યુધિષ્ઠિર કેહે પરિતાપ ગયો મનનો, સાંભળી સાધુચરિત્રજી;
 અવિચળ વાણી ઋષિ તમારી, સુણી હું થયો પવિત્રજી.
 થોડે દિવસે અર્જુન આવ્યા, રીજ્યા ધર્મરાગનજી;

૧ 'પ્રજ્ઞ ધર્મહીન ન થાયે, કરે ધર્મ ગુપ્તદાનજી' (૧૮૦૬);
 'પતિવ્રતા પાળે નિલ નારી, ગુપ્ત ઘણેઈ દાનજી (ખા૦.)

૨ 'યજ્ઞન યાજ્ઞન અધ્યન અધ્યાપન સેવામાં સાવધાનજી'
 (ખા૦).

વશ પાપન કેહે જનમેજય, પૂર્ણ થયું આખ્યાનંછ.
 કરકોટક ને નળ દમયંતી, સુદેવ ઋતુપર્ણ રાયછ;
 એ પાંચેનાં નામ લેતાં, કળજીગ તાંહાંથી જાયછ.
 વીરક્ષેત્ર વઝોદરા કાહાવે, ગરૂઓ દેશ ગુજરાતછ;
 કૃષ્ણસુત કવિ ભટ પ્રેમાનંદ, વાડવ ચોવીસા ન્યાતછ.
 ગુરૂપ્રતાપે પદબંધ કીધો, કાલાવાલા ભાખીછ;
 આર્ણિક પર્વની મૂળ કથામાં, નૈપધલીલા દાખીછ.
 મુદ્દર્ત કીધું સુરતમાંહે, થયું પૂર્ણ નંદરબારછ;
 કથા એ નળદમયંતી કેરી, સારમાંહે સારછ.
 સંવત સત્તર બેતાળો વર્ષે, પોષ સુધી ગુરૂવારછ;
 દ્વિતીયા ચંદ્રદર્શણની વેળા, થઈ કથા પૂર્ણ વિસ્તારછ.

